

Yksikön 1. persoonan subjektipronominin poisjätö
pohjalaisissa ja kaakkoisissa murteissa

Pro gradu -tutkielma

Suomen kieli

Turun yliopisto

8.11.2010

Milja Väänänen

Sisällys

1. Johdanto	2
1.1 Tutkimustehtävät	2
1.2 Aineisto	3
1.3 Käsitteiden määrittelyä	5
2. Puheaktipronominin poisjättöön liittyvää tutkimusta	6
3. Näkökulmia informaation esille panoon lauseessa	13
3.1 Sanajärjestys ja informaatorakenne	13
3.2 Etuala ja taka-ala	16
4. Ilmisubjektin esiintymisen alueellinen ja syntaktinen variaatio	18
4.1 Pohjalaiset ja kaakkoiset murteet	20
4.2 Lausetyypit	23
4.3 Kieltolause	25
4.4 Sanajärjestys	34
4.4.1 Objekti ennen verbiä	35
4.4.2 Adverbiaali ennen verbiä	41
4.4.3 Predikatiivi ennen verbiä	47
5. Ilmisubjektittomien lauseiden muodostamat rakenteet ja tehtävät kerronnassa	48
5.1 Rakenteet	49
5.1.1 Verbialkuiset lauseet	49
5.1.1.1 Rinnastus <i>ja</i> -konjunktioilla	50
5.1.1.2 Alisteiset lauseet	52
5.1.1.3 Peräkkäiset finiittiverbit	54
5.1.2 Esikenttäalkuiset lauseet	56
5.1.3 Limittäisrakenne	58
5.1.4 Vapaa NP ennen lausetta	62
5.2 Tehtävät kerronnassa	64
5.2.1 Kontrastointi	65
5.2.2 Fokusointi ja emfaasi	71
5.2.3 Subjektin referentin etualaistaminen: toiminnan kuvaus	75
5.2.4 Subjektin referentin taka-alaistaminen: taustan kuvaus	79
6. Päätelmät	85

1. Johdanto

1.1 Tutkimustehtävät

Tässä työssä tarkastellaan yksikön ensimmäisen persoonan subjektipronominin poisjättämistä puhutussa kielessä. Suomen kielessähän subjektina toimiva 1. persoonan pronomini voidaan joko panna ilmi (*mie ajattelin*) tai jättää pois (*ajattelin*), jolloin subjektin persoona ilmenee vain verbin persoonamuodosta. Puheaktipronominien eli 1. ja 2. persoonan pronomien käyttäytyminen poikkeaa toisistaan sen mukaan, onko kyseessä puhe- vai kirjakieli. Yleiskielen persoonakongruenssin kuvauksissa mainitaan yleensä, että ensimmäisessä ja toisessa persoonassa verbi mukautuu subjektin persoonaan ja että näissä persoonissa subjektipronomini on valinnainen, kun se kolmansissa persoonissa on pakollinen. Persoonapronominin ja finiittiverbin persoonakongruenssia pidetään niin sanottuna toistoreferenssinä, jossa samaan tarkoitteeseen viitataan kahdesti (ISK: § 1268). Siten kirjoitetun kielen normatiivisissa ohjeissa subjektipronominin ilmi panemista puheaktipersonoissa on pidetty tarpeettomana toistona, koska persoona ilmenee jo verbistä. Sen sijaan puhutussa kielessä subjektipronominin esiintyminen tuntuu olevan kirjakieltä yleisempää, eikä se myöskään ole pelkästään referenssin toistoa (ks. luku 2).

Tavoitteena tässä tutkimuksessa on myös vertailla kahta murrealuetta tämän ilmiön suhteen: kuinka yleistä pronominin poisjättäminen on kahdella murrealueella, pohjalaismurteissa ja kaakkoismurteissa. Tutkimuksen kohteina ovat murteet edustavat Lauseopin arkistoa varten 1960-luvulla nauhoitettujen puhujien kieltä. Työni ei ole kuitenkaan variaationtutkimus siinä mielessä, että vertailisin eri pronominivarianttien yleisyyttä, vaan näkökulmani on enemmän siinä, kuinka näiden murteiden puhujat käyttävät subjektipronominia – tai ovat käyttämättä. Nostan esiin joitakin puhutun kielen rakenteita, joista usein näyttää puuttuvan ilmisubjekti. Näillä rakenteilla on kerronnassa tarkoituksensa: millainen kerronta on meneillään, mitä puhuja fokusoi, kontrastoi tai asettaa etualalle, ja mikä taas on

taustaksi jäävää muun kerronnan pohjustusta. Myös näitä funktioita analysoin tässä työssä. Vaikka tämän tutkimuksen kohteena siis onkin pronominin poisjätto, otan esiin vertailun vuoksi myös joitakin tapauksia ja rakenteita, joissa ilmisubjektin käyttö näyttää aineistoni valossa olevan erityisen yleistä.

Tämän työn tutkimustehtävät voi siten tiivistää seuraavanlaisiksi tutkimuskysymyksiksi:

1. Kuinka yleistä subjektipronominin esiintyminen ja puuttuminen on tämän aineiston mukaan pohjalaisissa ja kaakkoisissa, 1960-luvulla nauhoitetuissa murteissa? Löytyykö murteiden välisiä eroja, jos ilmiötä tarkastellaan esimerkiksi eri verbi- tai lausetyyppien mukaan?

2. Millä tavoin ilmisubjektittomat lauseet esiintyvät kerronnassa? Millaisissa rakenteissa ilmisubjektittomat verbit esiintyvät, ja mitkä ovat näiden lauseiden tekstuaaliset funktiot? Millaisessa kerronnassa subjektin referentti jää taustalle, millaisessa se on kielennetty etualalle?

1.2 Aineisto

Tutkimuksen kohteena olevien murteiden puhujat ovat syntyneet pääosin 1880–1890-luvuilla. Informanttien haastattelut on tehty 1960-luvulla. Tämän työn aineisto on kerätty Turun yliopiston ylläpitämän Lauseopin arkiston murreaineistoista. Olen valinnut tutkimuksen kohteeksi kuusi paikkakuntaa sekä pohjalaisista että kaakkoisista murteista. Paikkakunnat ovat pohjalaismurteissa Kauhava, Laihia, Veteli, Ylihärmä, Kurikka ja Nurmo sekä kaakkoismurteissa Antrea, Muolaa, Rautu, Räisälä, Koivisto ja Nuijamaa. Kultakin paikkakunnalta on Lauseopin arkiston kokoelmissa yleensä vain yhden puhujan haastattelu, mutta joiltakin paikkakunnilta puhujia on kaksi, jos yhdeltä ei ole saatu riittävän pitkästi puhetta. Mainituista paikkakunnista Nurmon aineisto¹ koostuu kahden eri puhujan haastatteluista, muut edustavat vain yhtä puhujaa. Kaikki tämän työn numeroidut esimerkit ovat

¹ Nurmon aineisto koostuu siten kahdesta osasta: Nurmo1 ja Nurmo2. Molemmat ovat mukana tässä työssä.

Lauseopin arkistosta. Jokaisen esimerkin yhteydessä on mainittu ensin paikkakunta, sen jälkeen paikkakunnan koodi arkistossa ja lopuksi vielä sen lausuman numero, jolla kyseisen kohdan arkistossa olevasta tekstistä löytää, esimerkiksi: LA Räisälä 8651/79.

Olen valinnut kyseiset paikkakunnat yhtäältä maantieteellisen etäisyyden toisaalta läheisyyden mukaan. Murremaantieteellisesti pohjalaiset ja kaakkoiset murteet ovat varsin etäällä toisistaan, joten jos eroja murteiden välillä on, niitä odottaisi löytyvän toisistaan etäällä olevista murteista. Toiseksi paikkakunnat kummastakin murreryhmästä on valittu tähän tutkimukseen sen perusteella, että ne sijaitsevat suhteellisen pienellä alueella ja lähellä toisiaan, jotta ryhmän murteellinen yhtenäisyys olisi mahdollisimman suuri. Tässä on kuitenkin myös muistettava se, että kaakkoismurteiden puhujat ovat nuijamaalaista lukuun ottamatta kotoisin sodan aikaan luovutetuilta alueilta ja ovat siten haastatteluhetkellä eli 1960-luvulla asuneet jo parikymmentä vuotta muualla kuin alkuperäisellä kotiseudullaan. Tällä seikalla olisi luultavasti enemmän merkitystä, jos kyseessä olisi pelkästään variaatioon keskittyvä tutkimus ja jos huomioon otettaisiin myös taustamuuttujia. Tämän tutkimuksen tarpeisiin kaakkoismurteidenkin aineisto on nähdäkseni riittävän yhtenäinen.

Lauseopin arkiston kokoelmiin on mahdollista kohdistaa hakuja muoto- ja lauseopillisiin perustein. Tätä ominaisuutta olen hyödyntänyt aineiston kokoamisessa: olen poiminut mainittujen paikkakuntien litteraateista kaikki ne finiittiverbit, jotka ovat yksikön 1. persoonassa². Myös finiittiverbien lauseympäristö eli verbin täydennykset ja määritteet on poimittu mukaan. Tällaisia verbejä kertyi kaikkiaan 1783 kappaletta; niistä muodostuu siis työni koko aineisto. Näissä finiittiverbeissä ovat mukana sekä pronominilliset että pronominittomat verbit. Koko aineistoa hyödynnetään luvussa 4, jossa selvitetään subjektipronominin esiintymistä murteissa ja eräissä lausetyypeissä. Sen sijaan osa tutkimuksestani kohdistuu suppeampaan aineistoon eli pronominittomiin finiittiverbeihin; suppeampi aineisto muodostuu 426 lauseesta.

² Tämän työn aineiston lukumäärät poikkeavat hieman LA-arkiston antamista hakutuloksista, koska olen aineistosta jättänyt pois mm. joitakin epäselviä muotoja.

Aineistolähteenä Lauseopin arkisto on tämän työn tarpeisiin tarkoituksenmukainen siinä suhteessa, että tekstit ovat keskenään hyvin vertailukelpoisia: informantit ovat pääosin samaa ikäluokkaa edustavia ja puhuvat yleensä varsin samankaltaisista asioista. Lisäksi koska haastateltavat muistelevat useimmiten omakohtaisia kokemuksiaan, tämän tyyppinen kerronta tarjoaa hyvän mahdollisuuden juuri yksikön 1. persoonan tutkimukseen. Toisaalta Lauseopin arkiston aineistojen samankaltaisuus on myös ongelmallista. Se haastattelupuhe, jota 60-luvun nauhoitukset ovat, ei edusta kovin vapaata puhetta, varsinkaan kun haastattelija monesti pyrkii pitämään puheessaan liian vapaasti rönsyilevän informantin ”ruodussa” muistuttamalla alkuperäisestä puheenaiheesta. Haastateltavat saattavat myös kokea puhumisen työläänä suorittamisena: informantti saattaa puheensa lomassa kysyä, eikö puhetta jo olisi riittävästi. Haastattelupuhe ei ole myöskään samalla tavoin vuorovaikutusta kuin arkikeskustelu, koska haastattelija on yleensä hyvin niukasti äänessä ja esittää lähinnä vain kysymyksiä.

1.3 Käsitteiden määrittelyä

Käytän tutkimuksessani käsitteitä subjektipronomini ja ilmisubjekti. Ne tarkoittavat tässä työssä samaa asiaa: yksikön ensimmäisessä persoonassa olevan finiittiverbin subjektia, jonka varianttina voi esiintyä *minä, mie, mä, m-* tms. ja joka siis voidaan asianomaisen verbin yhteydessä panna ilmi tai jättää pois. Tutkimuksen kohteena on vain ns. perussubjekti eli nominatiivimuotoinen subjekti (ks. ISK: § 910). Yksikön ensimmäisen persoonan genetiivisubjektit jäävät näin ollen tutkimuksen ulkopuolelle.

Koska subjekti on lauseopillisesti määritellen verbin täydennys, on sitä käsitellessä otettava kantaa myös joihinkin syntaktisiin ongelmiin. Lause on puhutussa kielessä jossain määrin hankala käsite. Puheen voi jakaa jaksoihin, mutta nämä jaksot eivät kovin helposti mukaudu perinteisen lauseopin kategorioihin kuten pää- ja sivulauseeseen. Puhe koostuu paremminkin lausemaisten yksiköiden ketjusta, joiden suhdetta toisiinsa voi olla vaikea määritellä. Sitä paitsi mainitut yksiköt eivät useinkaan ole kirjakielen näkökulmasta ehjiä lauseita. Monesti yksikkö eli lause jää vajaaksi, tai siinä voi esiintyä peräkkäin kaksi finiittiverbiä. Tällaiset ilmiöt voivat

kuitenkin vuorovaikutuksen tai kerronnan näkökulmasta olla aivan luontevia. Tässä työssä käytän silti enimmäkseen ilmausta lause. Se viittaa tällöin vähimmillään pelkkään finiittiverbiin, enimmillään myös sen kanssa esiintyviin täydennyksiin ja määritteisiin ja siten myös näiden muodostamaan kokonaisuuteen. Lauseesta puhutaan etenkin silloin, kun on kyse syntaktisesta ilmiöstä ja lausetyypistä, esimerkiksi transitiivilauseesta, jolloin tarkasteltavan verbiin liittyy objekti. Lauseen käsitettä käytetään tässä työssä myös sanajärjestyksen yhteydessä.

Lausuma taas on puhutun kielen toiminnallinen yksikkö, tavallisesti jokin tekstin osa (esim. ISK: § 1003). Koska tämän tutkimuksen aineisto koostuu enimmäkseen yksittäisten puhujien monologista eikä vuoronvaihto useinkaan muodostu lausuman luonnolliseksi rajaksi, lausumaksi kutsutaan sen vuoksi kulloinkin tarkastelun kohteena olevaa tekstin jaksoa, joka kuitenkin muodostaa prosodisen ja semanttisen kokonaisuuden.

Objektista, adverbiaalista ja predikatiivista puhuttaessa tarkoitetaan konstituenttialyysin mukaista jäsenystä, jossa objektin, adverbiaalin tai predikatiivin asemassa toimii kokonainen lauseke. Lyhyiden vuoksi kyseisiin lausekkeisiin viitataan toisinaan kuitenkin vain esim. objektina tai adverbiaalina eikä objekti- tai adverbiaalilausekkeena.

2. Puheaktipronominin poisjättöön liittyvää tutkimusta

Yksikön ensimmäisen persoonan pronominin esiintymistä ja poisjäämistä suomen kielessä on tutkimuksissa käsitelty monestakin näkökulmasta. Tosin jotkut näistä tutkimuksista ovat vain artikkelin laajuisia; kovin monia ja laajoja tutkimuksia pelkästään ensimmäisen persoonan subjektipronominin poisjätöstä ei tietääkseni ole tehty. Esittelen seuraavassa joitakin oman työni kannalta keskeisimpiä, aiempia tutkimuksia aiheesta.

Tarja Riitta Heinonen on tutkimuksessaan (1995) selvittänyt subjektipronominin esiintymisehtoja ja pro drop -ilmiötä. Käsite 'pro drop' tarkoittaa pronominin poisjättöä. Hän käyttää subjektipronominin puuttumisesta nimitystä nollasubjekti

(Null Subject). Heinonen toteaa (1995: 47), että suomen standardikielessä ei pronominia juuri käytetä 1. ja 2. persoonassa, mutta hänen mukaansa puhekieli tuntuu suosivan pronomineja siinä määrin, että ne vaikuttavat pakollisilta. Heinonen katsookin, että nollasubjektit ovat poikkeuksia, joiden esiintyminen täytyy (esiintymisehdoin) motivoida. Suomi ei näin ollen kuulu pro drop -kielten joukkoon ("Finnish is the non-pro-drop language"). Heinonen esittää lisäksi joitakin syntaktisia ympäristöjä, joissa hänen mukaansa usein esiintyy nollasubjekti yksikön ensimmäisessä ja toisessa persoonassa. Näitä ovat etenkin kieltoverbi ja lause, jossa etummaisena esiintyy adverbiaali. Heinonen ei tosin ota kantaa siihen, miksi mainituissa ympäristöissä nollasubjekti esiintyy: "They appear to favor pro-drop, but it is not yet clear to me what their role really is." (Heinonen 1995: 57, 61–62.)

Variaationtutkimuksen piirissä tehdyt subjektipronomineihin liittyvät tutkimukset ovat yleensä liittyneet eri varianttien, esimerkiksi *minä – mä – mie*, jakaumien selvittämiseen. Heikki Paunonen (2001) on tehnyt Helsingin puhekielestä tutkimuksen, jossa on selvitetty paitsi eri varianttien yleisyyttä myös *minä*-pronominin esiintymistä ja puuttumista. Näkökulma on sosiolingvistinen: Paunonen toteaa, että pronominin esiintymiseen vaikuttaa helsinkiläisten puheessa ennen kaikkea puhujan ikä. Tosin Paunosen tutkimuksen kahdella vanhimmalla ikäryhmällä on akateeminen koulutus, jolla saattaa myös olla vaikutusta pronominin poisjäämiseen, koska suomen kieliopeissa on kehoitettu pronominin "liikakäytön" välttämiseen sekä kirjoituksessa että sivistyneessä puheessa. (Paunonen 2001: 155–162.) Paunosen selvitykset ns. pronomini-indeksistä eli pronominin esiintyvyydestä suhteessa 1. persoonan verbimuotoihin tarjoavat tärkeän vertailukohtan tämän työn lukuun 4, jossa vastaavalla tavalla selvitan subjektipronominin yleisyyttä kahdessa murteessa. Palaan Paunosen tutkimukseen vielä tarkemmin luvussa 4.1.

Subjektipronominin liikakäyttöä vastustavan normin syntymistä ja vakiintumisesta suomen kieliopeihin on tarkastellut Urpu Strellman (2005). Strellman on käynyt läpi sekä suomen kieliopeja että Uuden testamentin suomennoksia aina Agricolan suomennoksesta uusimpiin käännöksiin ja on näin tarkastellut paitsi pronominin käyttöä ohjaavan normin syntymistä myös puheaktipronominien esiintymistä Raamatun käännöksissä. Strellmanin havainnon mukaan yksikön 1. persoonan pronominia esiintyy varhaisissa Raamatun käännöksissä runsaasti, mutta niitä

esiintyy myöhemmissä käännöksissä – etenkin vuoden 1913 Uudessa testamentissa – huomattavasti vähemmän³. Subjektipronominien vähäisyys myöhemmissä käännöksissä ei hänen mukaansa selity pelkästään erilaisilla lauserakenteilla, vaan syynä on myös normatiivinen ohjailu. Toisaalta uusimmassa 1992 käännöksessä pronomineja taas esiintyy hieman enemmän kuin edellisessä käännöksessä, ja niitä esiintyy Srellmanin mukaan varsinkin niissä tekstinkohdissa, joissa tavoitellaan puheenomaisuutta. (Strellman 2005: 27–29, 54–59.)

Marja-Liisa Helasvuo ja Lea Laitinen osoittavat (2006), että puhekielessä persoonan koodaaminen ei ole niin yksioikoista kuin perinteiset kieliopit esittävät: verbin persoonamuoto ei kopioitu suoraan subjektipronominista, eikä pronomini ole myöskään redundantti (mts. 174, 206). Pronominittomilla verbinmuodoilla on näin ollen merkityksensä diskurssissa. Heidän mukaansa verbin persoonamuoto yksikön ensimmäisessä persoonassa esiintyy ilman pronominia muun muassa kyllä–ei-kysymysten vastausvuoroissa: *olek sä mennyp puhuu reksille? – joo joo. **menin***. (Helasvuo & Laitinen 2006: 179.) Lisäksi pronominitonta yksikön ensimmäisen persoonan verbinmuotoa tavataan sellaisissa monologeissa, joissa esitetään tilannekuvaus subjektin referentin peräkkäisistä toimista: *Mie olen ollu sotaväen jälkheen työttömänä [--]. **Käyn** kahesti leimauttamassa postiautolla kirkola, **juon** baarin puolela muutaman kaljan ja **annan** emännälle loput⁴*. (Helasvuo & Laitinen 2006: 181.)

Myös varhaisempi Helasvuon tutkimus (2001) käsittelee muun ohella persoonapronomineja diskurssin näkökulmasta. Helasvuon näkemyksen mukaan pronominit – varsinkin 1. ja 2. persoonan – ovat subjekteina keskeisimpiä, koska niiden kieliopillinen koodaus toteuttaa selvimmin subjektin roolia. Persoonapronominit nimittäin erottelevat ensinnäkin subjektin ja objektin roolin myös sijamuodon perusteella eli taipuvat nominatiivissa ja akkusatiivissa toisin kuin muut NP:t (mts. 43–50; ks. myös Helasvuo & Laitinen 2006: 183–187). Toiseksi subjektin kongruenssi verbin kanssa on eksplisiittisintä yksikön 1. ja 2. persoonassa: vaikka pronomini jäisi pois, verbinmuodot ilmaisevat silti persoonan, mutta

³ Strellman on suhteuttanut puheaktipronominien lukumäärän vastaavien predikaattien lukumäärään.

⁴ Katkelma on alun perin Rosa Liksomilta (*Unohtunut vartti*, 1995). Olen tässä lyhentänyt katkelmaa hieman.

esimerkiksi yksikön 3. persoonassa pronominin jättäminen pois luo avoimen tulkinnan, jossa referenssi on pääteltävä kontekstista (mts. 66–72). Lisäksi persoonapronominin esiintyvät Helasvuon havaintojen mukaan useammin subjektin tyypillisellä paikalla ennen verbiä kuin muut NP:t (mts. 76–81). Tässä tutkimuksessa mainitaan lyhyesti myös 1. ja 2. persoonan verbien esiintyminen ilman subjektipronominia: tutkimuksen puhutun kielen aineistossa pronominin poisjättötapauksia on vain pari (”only a couple of instances”) (2001: 68).

Outi Duvallon ja Antoine Chalvin ovat tutkineet (2004) ensimmäisen ja toisen persoonan subjektipronominin esiintymistä suomen ja viron puhutussa kielessä. Heidän mukaansa subjektipronominin puuttumisen eli nollamuodon (la réalisation zéro) tyypillisiä konteksteja ovat ensinnäkin rakenteet, joissa sama persoona koordinoi useita verbejä; toiseksi nollamuoto on yleinen myös kysymys–vastauspareissa ja joissakin direktiiveissä (2004: 272). Näistä ensin mainittu nollasubjektin esiintymiskonteksti on usean verbin rakenne, jossa jokaisen verbin yhteydessä ei subjektipronominia toisteta silloin, kun näitä verbejä hallitsee sama persoona. Duvallon ja Chalvin käyttävät näistä rakenteista nimitystä kompleksinen rakenneyksikkö (une unité structurelle complexe), jonka ilmenemismuotoja ovat muun muassa seuraavassa mainitut⁵:

Rinnastus *ja*-konjunktioilla (coordination avec ’ja’) on yleisin konteksti, jossa subjektipronomini jää toistamatta. Rakenteessa, jossa useita verbejä esiintyy *ja*-konjunktioilla yhdistettynä, on kyse yhdestä toimintakokonaisuudesta, esimerkiksi: *mutta kuule mä soitan sitte tolle Leenalle ja kerron sille et.* (mas. 274–275.)

Itsekorjaus (autoréparation) ja puheen uudelleenmuotoilu (reformulation) käsittävät ne rakenteet, joissa puhuja korjaa tai muotoilee uudelleen aiemmin sanomaansa: *ja sit mä en ees päässy sinne yhtiökokoukseen tai siis (.) en viittä mennä* (mas. 276).

Alistainen asema (la position subordonnée) on rakenne, jossa esiintyy alistuskonjunktio *kun* sellaisissa kerronnan päälinjalta poikkeavissa rakenteissa,

⁵ Olen poiminut mainitusta tutkimuksesta (Duvallon & Chalvin 2004) vain ne rakenteet, jotka ovat oman tutkimukseni kannalta relevantteja. Sulkuihin on merkitty viitatussa tutkimuksessa alun perin esiintyvä käsite.

joissa hallitsevan verbin kuvaama toiminta asetetaan etualalle: *mä luin Iltalehtee just tossa kun tulin (.) kotiin bussissa ni tota siinä oli et* (mas. 277). (Duvallon & Chalvin 2004: 274–277.)

Rakenneyksiköiden lisäksi Duvallon ja Chalvin kiinnittävät huomiota myös verbiä edeltävään positioon ja niihin konstituentteihin, joita verbiä ennen voi sijaita. Heidän havaintojensa mukaan suomessa subjektipronomininonta verbiä edeltää usein jokin muu kuin subjektina toimiva konstituentti, esimerkiksi objekti, ja itse asiassa verbiä edeltävät konstituentit tuntuvat suosivan juuri niitä konteksteja, joissa subjektipronominia ei esiinny (2004: 277–278).

Hyödynnän tässä tutkimuksessa Duvallonin ja Chalvinin käyttämiä käsitteitä soveltuvin osin. Tutkimuksessani käyttökelpoinen on etenkin ajatus siitä, että pronomini jää toistamatta tietynlaisissa, rinnasteisissa toimintakokonaisuuksissa, joissa esiintyy *ja*-rinnastuskonjunktio. Lisäksi hyödynnän ajatusta kerronnan osista, joissa alisteisia lauseita käytetään kerronnan päälinjalta poikkeamiseen. Myös Helasvuo (1988: 68) on jo aiemmin esittänyt saman ajatuksen, että pronomini jätetään puhutussa kielessä pois usein juuri rinnasteisten lauseiden sarjassa, jossa subjekti säilyy koko ajan samana (ks. myös Helasvuo & Laitinen 2006: 181). Helasvuo esittää myös saman havainnon kuin Duvallon ja Chalvin: useimmissa persoonapronominittomissa lauseissa on objekti (1988: 68).

Duvallonin ja Chalvinin lyhyehkössä artikkelissa ei kuitenkaan kovin perusteellisesti tuoda esiin niitä syitä, joiden vuoksi muun muassa objektialkuisissa lauseissa ei useinkaan ole ilmipantua subjektia. Helasvuo (1988) mainitsee yhdeksi syyksi muun muassa argumenttirakenteen kevenemisen (mts. 68). Duvallon ja Chalvin tosin mainitsevat, että muun konstituentin kuin subjektin esiintyminen ennen verbiä on pikemminkin pronominin poisjäännin seuraus kuin syy; verbi-alkuisia elementtejä esiintyy sellaisissa konteksteissa, jotka suosivat subjektipronominin poisjättöä (2004: 278). Oman tutkimukseni yhtenä tarkoituksena on tuoda uusia näkökulmia mainittuun tutkimukseen selvittämällä, millaisia tekstuaalisia funktioita niillä lauseilla on, joissa verbiä edeltävällä paikalla on jokin muu elementti kuin subjekti. Lisäksi esitän Duvallonin ja Chalvinin mainitsemien

rakenneyksiköiden täydennykseksi muutamia muitakin rakenteita, joissa pronominiton verbi näyttää esiintyvän.

Hanna Lappalaisen tutkimuksessa (2004), joka käsittelee helsinkiläisen sosiaalisen verkoston kielellistä variaatiota, yksi tutkittava piirre on 1. ja 2. persoonan pronominisubjektin⁶ esiintyminen tai poisjätto. Lappalainen liittää mainitun ilmiön sellaiseen piirrekimppuun, jota hän kutsuu varioiviksi piirteiksi, koska niissä esiintyy puhekielisten varianttien lisäksi myös jonkin verran yleiskielisiä piirrevariantteja. Vastakohtana varioiville piirteille ovat puhekielistyneet piirteet, joissa variaatio on hyvin vähäistä ja jotka ovat lähes aina puhekielen mukaisia. (2004: 67.) Lappalaisen havainto pronominisubjektin suhteen on, että arkikeskustelussa miehet käyttävät keskimäärin vähemmän ilmiäntuottavaa pronominia kuin naiset: edellisten pronominin käyttöprosentti vaihtelee 60 ja 90 prosentin välillä mutta jälkimmäisten 80 ja 100 prosentin välillä. Lisäksi koodinvaihto eri kielenkäyttötilanteissa selittää hänen mukaansa joitakin pronominin poisjääntitapauksia; normi pronominisubjektin liikakäytöstä on näin ainakin alitajuisesti sisäistetty. Lappalainen esittää lisäksi joitakin ympäristöjä, joissa pronominilla on tapana jäädä pois; näitä ovat muun muassa direktiivit ja vastaukset kO-kysymyksiin. (Lappalainen 2004: 66–67, 82–83.)

Lappalainen (2006) on lähestynyt pronominisubjektin käyttöä myös niin kutsutussa institutionaalisessa vuorovaikutustilanteessa. Aineistona hänellä ovat videoidut asiointikeskustelut Kelassa virkailijan ja asiakkaan välillä. Lappalaisen tutkimia keskustelutilanteita on tallennettu eri puolilla Suomea, joten tutkimuksessa on myös variaatiotutkimuksen näkökulmaa, mutta työn selvin painopiste on niiden ehtojen selvittämisessä, jotka vaikuttavat pronominin esiintymiseen. Lappalainen esittää tyypillisiä vuorovaikutuksen kohtia, joissa pronominisubjekti tyypillisesti jää pois. Näitä ovat jälleen direktiivit (vrt. Lappalainen 2004) sekä muun muassa vierusparit, joissa vastataan vaihtoehtokysymykseen. Lisäksi pronominisubjekti jää usein pois rinnasteisissa finiittiverbeissä, joista siis myös Helasvuo (1988) ja Duvallon ja Chalvin (2004) ovat maininneet. Lappalainen analysoi tutkimuksessaan myös niitä funktioita, joita pronominisubjektin poisjätöllä on vuorovaikutustilanteessa. Näistä

⁶ Lappalainen käyttää nimitystä 'pronominisubjekti' (vrt. subjektipronomini).

tämän työn kannalta tärkeimpiä mainita ovat oman toiminnan kuvaaminen (mts. 45), tietämättömyyden osoittaminen (mts. 46–52) ja tarkistuskysymysten sanajärjestys (mts. 58–62). Ensin mainittu käsittää sellaiset virkailijan puheenvuorot, joissa virkailijan lausuma esitetään asiakkaan kannalta marginaaliseksi taustatiedoksi. Näissä ilmauksissa ei Lappalaisen havainnon mukaan ole ilmisubjektia: subjektin tarkoitteen toiminta asetetaan näin lausumassa taka-alalle. Tietämättömyyden osoittaminen liittyy niihin vastausposition vuoroihin, joihin liittyy kieltoilmaus, toisin sanoen kyse on (*minä*) *en tiedä* -ilmauksista. Lappalaisen mukaan tietämättömyyden ilmauksissa eroa on sillä, liittyykö ilmaukseen pronomini vai ei⁷. Tarkistuskysymykset ovat kysymyksiä, joilla virkailija tarkistaa asiakkaalta jonkin seikan paikkansapitävyyden. Tarkistuskysymyksiä Lappalainen analysoi sanajärjestyksen kautta: huomion kohteena on ennen kaikkea lauseen verbinetinen paikka eli teemapaikka ja esikenttä. Jos esikenttä on täytetty reemana toimivalla objektilla tai predikatiivilla tai muulla täydennyksellä, pronominisubjektia ei esiinny. Teemapaikka jää silloin tyhjäksi. Lappalaisen tulkinta on, että tällä tavoin rakenne etualaistaa sen, mikä on fokuksessa eli reemana ja taka-alaaistaa subjektin. (Lappalainen 2006: 58–62.)

Verbiä edeltävä asema on myös tässä työssä mielenkiinnon kohteena. Tutkin Lappalaisen tavoin sanajärjestyksestä sen analysoimiseksi, millainen on verbinetisen position ja siinä ilmenevien lausekkeiden merkitys subjektipronominin esiintymiselle. Lappalainen analysoi sanajärjestyksen avulla tutkimuksessaan vain tarkistuskysymyksiä, mutta oman tutkimukseni tavoitteena on ensinnäkin tarkastella sanajärjestyksen merkitystä toisenlaisessa puheessa: muistelutyypissä kerronnassa, joka puhetilanteena poikkeaa melko paljon institutionaalisesta diskurssista. Toiseksi laajennan esikentän merkityksen tarkastelua siten, että otan huomioon muitakin lausekkeitä, joita esikenttään sijoittuu. Kolmanneksi pyrin tällä tutkimuksella esittämään lisätietoa siitä, mitä esikenttäalkuisilla, ilmisubjektittomilla lauseilla tekstissä tehdään. Tässä pidän mielessä Lappalaisen näkemyksen subjektin taka-alaaistamisesta ja esikentän tarkoitteen fokusoinnista, mutta käsittelen tekstuaalisia funktioita myös muista näkökulmista.

⁷ Palaan tähän tarkemmin vielä luvun 4.3 yhteydessä.

3. Näkökulmia informaation esille panoon lauseessa

3.1 Sanajärjestys ja informaatiorakenne

Suomen sanajärjestyksestä mainitaan yleensä, että suomi noudattaa SV(O)-järjestystä eli lauseen subjekti edeltää perussanajärjestyksessä finiittiverbiä (esim. Hakulinen & Karlsson 1979: 311). Perussanajärjestys tarkoittaa järjestyksen neutraaliutta ja tunnusmerkittömyyttä tai Hakulisen ja Karlssonin määritelmän mukaan ilman kontekstia esiintyviä lauseita: lauseen ”päälle” kerrostuva tematiikka saattaa aiheuttaa muutoksia perussanajärjestykseen (mts. 301, 311). Toisaalta tutkimukset puhutusta kielestä viittaavat siihen, että subjektin sijainti joko ennen verbiä tai jäljempänä lauseessa riippuu siitäkin, minkä tyyppinen subjekti on kyseessä. Helasvuon keskusteluaineiston tutkimuksesta (2001) käy ilmi, että yli 90 prosenttia subjekteista edeltää verbiä ja että tämä tendenssi on vielä selvempi 1. ja 2. persoonan pronomineilla suhteessa verbiinsä; sen sijaan esimerkiksi muihin kuin ihmisiin viittaavat NP:t voivat sijaita useammin myös verbin jäljessä (mts. 76–77, 79–80).

Sanajärjestys ei suomessa vaikuta niinkään lauseen referentiaaliseen merkitykseen, vaan sen funktio liittyy informaation jäsentelemiseen. Sanajärjestyksen merkitys kytkeytyy siten siihen, millä tavoin informaatiota tuodaan esiin: mikä oletetaan ennestään tunnetuksi, ja mikä on uutta tietoa. Sanajärjestys palvelee toisaalta myös lauseen funktiota, joka voi olla esimerkiksi kysymys, väite tai kiistely. Puhekielessä prosodia välittää samantapaisia tehtäviä kuin sanajärjestys. (ISK: § 1366.)

Tematiikaksi kutsutaan lauseen ominaisuutta välittää informaatiota tietynlaisen lausekkeiden jäsentelyn avulla. Tematiikassa puhutaan usein teemasta ja reemasta. Teemaksi määritellään lauseen lähtöpiste tai se (nominaalinen) elementti, jota lauseen ilmaisema asia koskee. Teema on lisäksi määritelty myös position mukaan: teema sijaitsee lauseen alussa ennen verbiä (Hakulinen & Karlsson 1979: 298; Halliday 1985: 38). Reemaksi taas kutsutaan sitä lauseen loppuosaa, jolla ilmaistaan

jotakin teemasta (Halliday 1985: 38–39). Lauseen temaattiseen jakoon liittyy myös eri elementtien informaatioarvo: teema on useimmiten tunnettua tai kontekstista pääteltävää tietoa, reema taas on informaationa uutta tai kontekstissaan ennen mainitsematonta (Hakulinen & Karlsson 1979: 298–299).

Informaation jakautuminen pidemmissä teksteissä ei kuitenkaan ole niin yksinkertaista, että lauseen alkuosan nominaalinen elementti toimisi aina tuttua informaatiota sisältävänä teemana. Lauseen alkuosa voi olla myös remaattinen, ja teemaosa voi olla myös osittain uusi eli kontekstissaan ennen mainitsematon referentti, joka kuitenkin kuuluu johonkin teemakokonaisuuteen⁸. Koska teeman ja reeman määrittelyihin on usein liitetty tietty positio lauseessa, niiden sijasta on puhuttu myös topiikista ja fokuksesta silloin, kun halutaan analysoida lauseen tunnettua ja uutta informaatiota sisältävät elementit muutenkin kuin sanajärjestyksen mukaan. Knud Lambrecht (1994) määrittelee topiikin sen mukaan, mitä lauseen ilmaisema propositio koskee (”aboutness”): ”The topic of the sentence is the thing which the proposition expressed by the sentence IS ABOUT.” Fokus taas on hänen määritelmänsä mukaan topiikkia koskeva uusi informaatio. (Lambrecht 1994: 118, 206.)

Käytän työssäni sanajärjestyksen analysoimiseen Maria Vilkun (1989) kuvaustapaa, jonka etuna varsinkin tämän työn kannalta on sen näkemys verbiä edeltävän sanajärjestyksen merkityksestä. Sitä paitsi Vilkun sanajärjestysmalli ottaa huomioon myös tunnetun ja uuden tiedon jäsentelyn pidemmissä teksteissä. Lisäksi hyödynnän myös Ison suomen kieliopin sanajärjestyksestä kuvaavaa osuutta ja sen käsitteitä (§ 1366–1390); myös ISK:n sanajärjestyksen kuvaus on Vilkun kirjoittama. Vilkun sanajärjestyksen analyysissa lause jakaantuu kahteen pääkenttään: alkukenttään (initial field) ja loppukenttään (V-field) (1989: 38; ISK: § 1369). Alkukenttä jakaantuu vielä kahteen elementtiin, joita Vilkun aiemmassa tutkimuksessa kutsutaan nimityksillä K ja T (1989:38) mutta joita ISK:n esityksessä vastaavat nimitykset esikenttä ja teemapaiikka (§ 1369). Alkukentän jakaantuminen kahtia perustuu siihen kuuluvien elementtien temaattiseen tehtävään: T-elementin tai teemapaikan funktiona on toimia lauseessa teemana, K-elementillä tai esikentällä

⁸ Näitä ovat erityisesti ISK:n vaihtuvan teeman käsite (§ 1380) tai samaa asiaa kuvaava Shoren käsite ’päteltävä teema’ ja ’orientoiva sivuteema’ (2008: 42, 45). Palaan näihin myöhemmissä luvuissa.

taas on lauseessa muun muassa kontrastoivia tehtäviä (Vilkuna 1989: 38, 84; ISK: § 1380).

Neutraalissa sanajärjestyksessä subjekti sijaitsee teemapaikassa ennen finiittiverbiä. Tämä koskee monikäyttöisiin lauseisiin kuuluvia lauseita eli transitiiivi-, intransitiivi- ja kopulalauseita. Lausekkeen sijainti teemapaikassa osoittaa, että sen tarkoite on lauseessa puheenaihe; teemapaikkaan on subjektilla etuoikeus (ISK: § 1372). Puheaktipronomit sijaitsevat tyypillisesti teemapaikassa. Kuitenkin jos lauseen järjestys on tunnusmerkkinen, monikäyttöisen lauseen subjektipronomini voi olla loppukentässä informaatiofokuksen kohteena (*Sen tein minä*). Sen sijaan jos yksikön 1. tai 2. persoonassa olevan verbin täydennyksenä olevaa subjektia ei panna pronominilla ilmi, teemapaikka on tyhjä. Lause on silloin teematon. (ISK: § 1378.)

Teemapaikkaa edeltää esikenttä monissa tunnusmerkkisissä sanajärjestyksissä. Esikentän täyttäjänä on tavallisesti objekti, muu täydennys tai määräite. Myös predikatiivi, infiniittinen verbinmuoto ja finiittiverbi, erityisesti kieltoverbi, voivat olla esikentässä. (ISK: § 1379.) Informaatorakenteen kannalta esikenttään sijoittuva lauseke voi olla yhteydessä aiemmin esitettyyn ja ilmaista temaattista vaihtuvuutta. Jos esikentässä on temaattiseen osaan kuuluva ilmaus, joka ilmaisee temaattista vaihtuvuutta, ilmaistaan teemapaikassa taas temaattista jatkuvuutta. Esikentän ja temaattisen vaihtuvuuden tulkintana tekstissä on usein kontrastointi: esikentässä olevan lausekkeen tarkoitetta verrataan joihinkin muihin kontekstissa esiin tuleviin seikkoihin. (ISK: § 1380.)

Edellä käsitellyssä sanajärjestyksen kuvauksessa 1. ja 2. persoonan pronominin poisjäänti jättää siis neutraalissa järjestyksessä teemapaikan tyhjäksi, ja lause on siten teematon (ISK: § 1378). Lauseen teemattomuus liittyy kuitenkin nähdäkseni vain sanajärjestykseen ja verbinetisen position merkitykseen eikä niinkään informaation esille panoon. Lauseen verbinetinen paikka voi olla tyhjä, mutta jos teeman määritelmään sisällytetään myös puheenaiheena toimimisen⁹ ominaisuus, tuntuu oudolta, että lauseelta puuttuu se lähtökohta, josta jotakin sanotaan. Tämän

⁹ Suomen kieliopissa teeman määrittelevät puheenaiheeksi esim. ISK (§ 1372) ja Hakulinen & Karlsson 1979: 289. Jälkimmäisestä Shore on huomauttanut, että lauseella voi olla useita puheenaiheita; teemassa ei olekaan kyse puheenaiheesta sinänsä vaan lauseen tekstuaalisesta jäsenestä (Shore 2008:16).

seikan on nostanut esiin myös Susanna Shore (2008:50). Näin ollen lauseen teemattomuus on tulkintani mukaan vain sitä, että teemapaikassa ei ole mitään lauseketta, sisältyyhän teema puheenaiheena esimerkiksi 1. ja 2. persoonan verbinmuotoon. Puhuja ja kuulija ovat puhetilanteessa muutenkin temaattisesti läsnä: puheaktipersonaa ei tarvitse mitenkään erityisesti esitellä tarkoitteina tekstissä (ks. myös Shore 2008: 31). Näin ollen teemattomuus tarkoittaa näiden persoonien yhteydessä sitäkin, että puheaktipersonat ovat ”luonnollisina” teemoina esillä puhetilanteessa.

Käytän siis sanajärjestystä ja siihen liittyvää teeman ja reeman esille panoa yhtenä keinona analysoida niitä lauseita, joissa verbiä edeltävällä paikalla on jokin muu elementti kuin subjektipronomini. Koska edellä esitetyt teoriat tematiikasta eivät pysty kuvaamaan kaikkia tässä työssä esiin tulevia tapauksia kuten ns. teemattomia lauseita, tarvitaan myös toisenlaista, täydentävää näkökulmaa selittämään sitä, millä tavoin puhuja kiinnittää huomiotaan erilaisiin asioihin. Lisäksi mainittujen teemattomien lauseiden eli tässä tapauksessa subjektipronominittomien verbialkuisten lauseiden merkitys tekstissä selittyy paremmin jostakin muusta teoriataustasta käsin kuin vain sanajärjestyksen merkityksestä. Käytän tutkimuksessani näin ollen myös muun muassa kognitiivisesta kieliopista peräisin olevia termejä selittämään joitakin aineistostani nousevia havaintoja. Esittelen seuraavassa luvussa lyhyesti niitä käsitteitä, joita tässä työssä on hyödynnetty.

3.2 Etuala ja taka-ala

Paul J. Hopper ja Sandra A. Thompson käsittelevät artikkelissaan (1980) transitiivisuutta ja sen ilmenemistä eri kielissä ja kielenkäytössä. Hopper ja Thompson näkevät transitiivisuuden joukkona piirteitä, jotka ilmentävät eri tavoin niitä keinoja, joilla kielissä tuodaan esiin muun muassa tekijän ja kohteen välistä erontekoa. Käsitellessään transitiivisuutta diskurssin ja kerronnan näkökulmasta Hopper ja Thompson esittelevät käsitteet etuala (foreground) ja taka-ala (background). Jotkut osat siitä, mitä puheessa sanotaan, ovat relevantimpia kuin toiset. Ne diskurssin jaksot, jotka eivät välittömästi edistä puhujan päämäärää vaan pikemminkin tukevat, täsmentävät ja kommentoivat kerrontaa, ovat taka-alaa. Sen

sijaan se puheen aines, joka tuo esiin diskurssin pääkohdat, on etualaa. (Hopper & Thompson 1980: 280.) Kerronnassa etualaistettuina esitetyt osat ovat varsinaisia tapahtumia ja tapahtumien sarjoja, kun taas taka-alaiset ilmaukset kuvaavat tapahtumapaikkaa tai ovat varsinaisten tapahtumien arvioivaa kommentointia (1980: 281). Hopper ja Thompson antavat esimerkin yhdestä tavasta, jolla etu- ja taka-alalaistaminen toimii englannissa: lauseessa *She left the room, slamming the door behind her* etualaa on se osa, joka esittää varsinaisen tapahtuman (*She left the door*), kun taas taka-alaa on *ing*-päätteisen verbin muodostama lause (*slamming the door behind her*), jonka tehtävänä on kommentoida varsinaista tekoa kuvailemalla sitä tapaa, jolla se tehtiin (1980: 285). Myöhemmin Hopper ja Thompson ovat kuitenkin todenneet (2001), että luonnollisen keskustelun transitiivisuus on hyvin matala, toisin sanoen niin sanottua korkeaa transitiivisuutta ilmentävien verbien osuus keskusteluaineistossa ei ole erityisen suuri. Suuremman osuuden muodostavat sellaiset lauseet, joiden argumenttirakenteeseen kuuluu vain yksi osallistuja (one-participant clauses), ja tällaisistakin lauseista suhteellisen suuri osa sisältää episteemisen tai evidentialisen verbin (esim. *know, think*). Siten heidän mukaansa keskustelussa ei niinkään puhuta (transitiivisista) tapahtumista, vaan diskurssissa tulee paremminkin esiin puhujan oma näkökulma esitettäviin asioihin. (Hopper & Thompson 2001: 27, 38, 53.)

Etuala ja taka-ala ovat myös kognitiivisen kieliopin käyttämiä termejä. Esimerkiksi Ronald Langackerin (2008: 55, 57) mukaan ne liittyvät tapoihin tulkita ja kuvata jokin tilanne: ilmauksen merkitys ei ole pelkästään sen käsitteellinen sisältö, vaan yhtä keskeistä on myös se, millä tavoin kuvattava tilanne tulkitaan kielellisen ilmauksen kautta. Langackerin mukaan etu- ja taka-ala liittyvät siihen, millä tavoin kielellisen ilmauksen käsittelistä sisältöä järjestellään (2008: 57). Käsitteistykseen kuuluu puhujan valintoja ja rajoituksia siitä, mitä kuvattavasta tilanteesta poimitaan kielelliseen ilmaukseen. Kielellinen muoto heijastaa sitä, mitä puhuja pitää olennaisena ja mitä taas taka-alalle jätettävänä. Samanlaista asiaintilaa voi näin ollen käsitteistää ja ilmaista useammalla tavalla sen mukaan, mistä näkökulmasta puhuja tilanteen esittää. Tämä puhujan näkökulma liittyy yhtenä osana Langackerin käyttämään laajempaan käsitteeseen, jota hän kutsuu perspektiiviksi. Perspektiivi tarkoittaa niitä käsitteistykseen tapoja, joilla kuvattavaa tilannetta voi järjestellä. Näihin tapoihin kuuluu näkökulman lisäksi myös mm. kuvauksen subjektiivisuuden

ja objektiivisuuden aste eli se, onko puhuja itse osallisena ”näyttämöllä”. (Langacker 2008: 73–77.)

Käytän työssäni käsitteitä etuala ja taka-ala jossain määrin siinä merkityksessä kuin Hopper ja Thompson esittävät: toiset kerronnan osat ovat relevantimpia ja siten etualaisempia kuin toiset. Etu- ja taka-alaistuksen vaikutusta ilmisubjektin esiintymiseen pohdin erityisesti siltä kannalta, onko subjektin tarkoite taka-alaistettuna tietynlaisissa kerrontajaksoissa, joissa ei kuvata tarinan pääkohtia vaan taustoja. Kuten sanottu Hopper ja Thompson liittävät etualaisuuden ilmiöön nimeltä transitiivisuus: etualaistetut puheen osat ilmentävät myös korkeaa transitiivisuutta. Tässä työssä ei kuitenkaan tutkita transitiivisuutta, joten täydentävänä näkökulmana yhdistän etualaistamisen ja taka-alaistamisen toiseenkin teoriataustaan, nimittäin edellä mainittuun kognitiiviseen kielitieteeseen. Kielenkäyttäjän käsitteistys tilanteesta on ilmauksen ja kielenulkoisen todellisuuden välissä: puhujan valinnoista ja näkökulmasta riippuu, mitä ilmauksessa käsitteistetään etualalle, mikä taas on taustan kuvaamista.

4. Ilmisubjektin esiintymisen alueellinen ja syntaktinen variaatio

Tässä luvussa esittelen havaintoja aineistostani: ilmisubjektin esiintymistä paitsi kummassakin murreryhmässä (4.1.) myös eräissä syntaktisissa ympäristöissä, joita ovat transitiivi-, intransitiivi- ja kopulalause (4.2.) sekä kieltolause (4.3). Kieltolause voi tietysti olla myös transitiivinen tai intransitiivinen, mutta se on kuitenkin jossain määrin poikkeava lauseena, minkä vuoksi esittelen siitä tehtyjä havaintoja erikseen. Kieltolauseiden yhteydessä käsitellään erikseen kognitiivisia verbejä, lähinnä *muistaa-* ja *tietää-*verbejä. Tämän luvun havainnot koskevat sekä pronomiinillisia että pronominittomia finiittiverbejä, koska varsinkin ilmisubjektillisiin kognitioverbeihin liittyy joitakin konventionaalistuneita rakenteita, joita esittelen tässä luvussa ja vertaan ilmisubjektittomiin verbeihin. Tarkastelun kohteena on näin ollen finiittiverbin välitön täydennysympäristö. Lopuksi luvussa 4.4 esittelen vielä aineistosta nousevia, sanajärjestyksen ja ilmisubjektin suhteesta kertovia havaintoja, joissa olennaista on se, millä tavoin verbiä edeltävät substantiivilausekkeet mahdollisesti vaikuttavat pronominin esiintymiseen. Kaikkia havaintoja käsitellään

murreryhmittäin, toisin sanoen ilmiöitä tarkastellaan erikseen pohjalais- ja kaakkoismurteissa. Tämän luvun aineistosta tehdyt havainnot antavat pohjatietoja lukuun 5, jossa analysoin tarkemmin ilmisubjektittomien finiittiverbien esiintymistä tekstissä. Luvussa 4 käsitellään siis joissakin yhteyksissä myös pronominillisia finiittiverbejä mutta luvussa 5 ainoastaan pronominittomia.

Koska työn aineisto muodostuu yksikön ensimmäisen persoonan finiittiverbeistä, on syytä ensin havainnollistaa kyseisten verbinmuotojen määrää suhteessa finiittiverbien kokonaismäärään aineistoteksteissä. Seuraavassa taulukossa on esitetty lukumäärät rinnakkain kussakin murteessa siten, että vasemmalla on yksikön ensimmäisen persoonan finiittimuotojen määrä (SG1) ja oikealla kaikkien finiittiverbien lukumäärä.

TAULUKKO 1: Yksikön 1. persoonan verbinmuotojen määrä suhteessa tekstin kaikkiin finiittiverbeihin.

Murre	SG1	fin.verbejä yhteensä	Murre	SG1	fin.verbejä yhteensä
Kauhava	101	914	Antrea	109	1276
Laihia	128	1272	Muolaa	137	1416
Veteli	126	1254	Rautu	342	1373
Ylihärmä	133	1727	Räisälä	132	1355
Kurikka	113	964	Koivisto	242	1485
Nurmo1	41	587	Nuijamaa	142	1251
Nurmo2	37	462			

Suurimmassa osassa murreteksteistä yksikön ensimmäiset persoonat muodostavat kaikista finiittiverbeistä noin kymmenesosan tai hieman vähäisemmän osan. Selvänä poikkeuksena ryhmästä erottuu rautulaisen informantin teksti, jossa SG1-muotoja on peräti neljäsosa kaikista finiittiverbeistä.

Taulukon perusteella voi ainakin karkeasti arvioida, kuinka paljon puhuja yleisesti ottaen viittaa itseensä. Yksikön ensimmäisen persoonan muotojen määrä saattaa siis kertoa siitä, liikkuvatko puheenaiheet omissa kokemuksissa vai esimerkiksi yleisesti joissain vanhoissa työtavoissa. Toisaalta puheenaihetta ei voi ensimmäisen

persoonan viittausmääristä mitenkään itsestään selvästi päätellä, koska voi ajatella, että puheaktipersonat ovat puhetilanteessa aina läsnä. Ensimmäisen ja toisen persoonan referenttejä ei tarvitse erityisesti tuoda diskurssiin, vaan ne ovat viittauskohteina itsestään selviä. Siten puhujat saattavat viitata itseensä myös sellaisen kerronnan keskellä, jossa ei varsinaisesti kerrota puhujan itsensä teoista, esimerkiksi: *em mä tieräs sittek kuinka he färjäs sitä.*

4.1. Pohjalaiset ja kaakkoiset murteet

Taulukkoon 2 on jaoteltu kaikki aineiston 1783 yksikön 1. persoonassa olevaa finiittiverbiä sen mukaan, esiintyykö kyseisessä muodossa olevan verbin kanssa pronomini vai ei. Lisäksi verbinmuodot on jaettu murteiden mukaan siten, että taulukossa vasemmalla ovat pohjalaismurteiden ja oikealla kaakkoismurteiden esiintymät.

TAULUKKO 2: Yksikön 1. persoonan subjektipronominin esiintyminen ja puuttuminen murteittain.

Murre	On pro	Ei pro:a	SG1 Yht.	Murre	On pro	Ei pro:a	SG1 Yht.
Kauhava	80	21	101	Antrea	90	19	109
Laihia	109	18	128	Muolaa	111	26	137
Veteli	103	23	126	Räisälä	105	27	132
Ylihärmä	112	21	133	Rautu	152	190	342
Kurikka	108	5	113	Nuijamaa	122	20	142
Nurmo1	35	6	41	Koivisto	197	45	242
Nurmo2	32	5	37				
yhteensä	579	99	678	yhteensä	777	327	1104

Taulukosta voi havaita, että yksikön 1. persoonan finiittiverbi esiintyy useimmiten yhdessä subjektipronominin kanssa niin pohjalais- kuin kaakkoismurteidenkin kielenäytteissä. Vain rautulaisen puhujan murrenäytteessä 1. persoonan muodot esiintyvät useammin ilman pronominia kuin sen kanssa. Pronominin puuttuminen on kummassakin murreryhmässä siis selvästi vähäisempää kuin sen esiintyminen.

Taulukko 3 esittää vielä murreryhmittäin pronominittomien verbinmuotojen osuudet kaikista yksikön 1. persoonan verbinmuodoista.

TAULUKKO 3: Yksikön 1. persoonan subjektipronominin puuttuminen aineiston kahdessa murreryhmässä.

Murteisto	Ei pro:a	SG1 yht.	%
pohjalaismurteet	99	678	14,7
kaakkoismurteet	327	1104	29,7

Kaakkoismurteiden ryhmässä pronominittomuus näyttää olevan ainakin tämän aineiston mukaan huomattavasti yleisempää kuin pohjalaismurteissa. Edellisessä ryhmässä subjektipronomini puuttuu noin kolmanneksesta kaikista yksikön 1. persoonan muodoista, mutta jälkimmäisessä ryhmässä se puuttuu vain 15 prosentissa. Näin pienestä aineistosta ei kuitenkaan voi tehdä suoraan sitä päätelmää, että subjektipronominin puuttuminen olisi kaakkoismurteissa merkittävästi yleisempää. Olen selvittänyt pronominin puuttumista myös laajemmin Lauseopin arkiston kaikista pohjalais- ja kaakkoismurteiden teksteistä. Arkiston kaikista kaakkoismurteiden yksikön 1. persoonan finiittiverbin muodoista 22,3 % (424/1904) esiintyy ilman subjektipronominia. Vastaava osuus pohjalaismurteiden ryhmässä on 18,9 % (534/2820). Siten murreryhmien välinen ero näyttää kutistuvan, jos ilmiötä selvitetään laajemmasta aineistosta. Tosin subjektipronominin puuttuminen näyttää suuremmassakin otoksessa olevan noin 3 prosenttia yleisempää kaakkoismurteissa. Koska kunkin paikkakunnan murrenäytteet perustuvat vain yhden kielenpuhujan puheeseen, saattavat yksilöllisten puhetaipojen aiheuttamat erot korostua pienessä aineistossa. Yksikön 1. persoonan pronominin vähäinen määrä rautulaisen puhujan tekstissä vaikuttaa näin ollen ratkaisevasti siihen, että aineistoni perusteella kaakkoismurteissa pronominin käyttö olisi huomattavasti vähäisempää kuin pohjalaismurteissa. Samasta syystä voivat jo puheenaihe tai haastattelijan tekemät kysymykset vaikuttaa yksikön 1. persoonan muotojen lukumääriin.

Havainnot pronominin yleisyydestä aineistossani vastaavat varsin hyvin esimerkiksi Heikki Paunosen toteuttaman tutkimuksen (2001) tuloksia yksikön 1. persoonan pronominin käytöstä Helsingin puhekielessä. Paunonen on laskenut kunkin

haastateltavan puheesta yksikön 1. persoonan pronominin esiintymisindeksi¹⁰, joka vaihtelee haastateltavan iän ja sukupuolen mukaan. Keskimääräiseksi helsinkiläisten pronomini-indeksiksi muodostuu Paunosen tutkimuksessa 0,81¹¹ (2001: 158), joka on lähellä myös oman tutkimukseni keskimääräisiä pronominin esiintymislukuja. Jos nimittäin muutan taulukossa 2 olevat luvut vastaavanlaisiksi indekseiksi, keskimääräinen indeksi pohjalaisilla puhujilla on 0,85 ja kaakkoisilla 0,70. Myös puhujien väliset erot havainnollistuvat hyvin indeksien avulla. Pohjalaisista puhujista kurikkalaisella on korkein pronomini-indeksi (0,96) ja kauhavalaisella matalin (0,79). Vastaavasti kaakkoismurteissa korkein indeksi on nuijamaalaisella (0,86) ja matalin rautulaisella (0,44). Jos sen sijaan korkein ja matalin indeksi jätetään vertailun ulkopuolelle, saadaan jonkinlainen käsitys murreryhmien keskimääräisistä pronomini-indekseistä. Pohjalaisryhmän indeksit ovat korkeinta ja matalinta lukuun ottamatta seuraavat: 0,82; 0,84; 0,85; 0,85 ja 0,86. Kaakkoisryhmän vastaavat indeksit ovat 0,80; 0,81; 0,81 ja 0,83. Yleisesti ottaen voi todeta, ettei indekseissä ole kovin suuria murrealueiden tai yksilöidenkään välisiä eroja pronominin esiintymisessä, mutta kaakkoisten puhujien pronomini-indeksit tuntuvat kuitenkin olevan keskimäärin hiukan matalampia.

On kuitenkin syytä huomata, että Paunosen tutkimuksella on myös sosiolingvistinen näkökulma: haastateltavat ovat ylintä sosiaaliryhmää ja keskenään eri-ikäisiä. Paunosen tutkimuksen lähtökohtana onkin mainittujen muuttujien vaikutus pronominin esiintymiseen. Lisäksi hän vertailee myös pronomini-varianttien esiintymistä haastateltavillaan. Omassa työssäni en ota huomioon puhujien taustoja, esimerkiksi sukupuolta ja mahdollista koulutusta tai muuta perehtyneisyyttä kirjakieleen. Sen sijaan vertailen melko yleisluotoisesti kahden murrealueen puhujien tapoja käyttää pronominia erilaisissa syntaktisissa ja tekstuaalisissa yhteyksissä. Toinen ero tutkimusten välillä on, että Paunosen tutkimuksen haastateltavat edustavat paitsi akateemisia kaupunkilaisia myös eri ikäpolvea kuin Lauseopin arkistoa varten haastatellut murteenpuhujat, jotka ovat pääosin syntyneet jo 1800-luvun lopulla. Aineiston ja tutkimuksen tavoitteiden eroista huolimatta on

¹⁰ Paunosen käyttämä indeksi ilmaisee yks. 1. persoonan subjektipronominien määrän suhteessa haastateltavan käyttämiin yks. 1. persoonan verbimuotoihin (Paunonen 2001: 158).

¹¹ Pronomini-indekseissä on tosin helsinkiläisillä huomattavia eroja: matalin indeksi on 0,19, kun taas korkeimmat ovat 0,94 (Paunonen 2001: 159).

kiintoisaa todeta, että aineistoni keskimääräiset pronomini-indeksit ovat suhteellisen lähellä Paunosen tutkimuksen keskimäärää 0,81.

4.2. Lausetyypit

Seuraavissa taulukoissa on esitetty lukuja pronominin esiintymisestä transitiivi- ja intransitiivilauseissa sekä kopulalauseissa. Esitän lukumääriä lausetyypin mukaan etenkin siitä syystä, että luvut ovat taustatietoa työssäni jäljempänä esiin tuleville asioille: koska käsitellään muun muassa objektialkuisia lauseita, on syytä tietää, kuinka paljon transitiivilauseita aineistossa esiintyy kaikkiaan ja kuinka usein transitiivilauseen subjekti pannaan ilmi. Tieto pronominin esiintymisestä eri lausetyypeissä on kuitenkin myös kiintoisa tieto sinänsä erityisesti verrattuna joihinkin vastaavanlaisiin tutkimuksiin puhekielen syntaksista (esim. Helasvuo 2001).

Aineiston perusteella näyttää siltä, että transitiivilauseessa on useimmiten ilmisubjekti sekä pohjalaisissa että kaakkoisissa murteissa, tosin jälkimmäisessä ryhmässä pronominittomuus on jälleen yleisempää. Pohjalaismurteissa pronominittomien osuus kaikista transitiivilauseista on noin 17 % ja kaakkoismurteissa noin 31 % (taulukko 4).

TAULUKKO 4: Yksikön 1. persoonan subjektipronominin puuttuminen ja esiintyminen transitiivilauseessa.

Murteisto	pro:ton	%	pro	%	yht.
pohjalaismurteet	30	17	149	83	179
kaakkoismurteet	112	31	252	69	364

Sen sijaan intransitiivisissa lauseissa (taulukko 5) on ainakin tässä aineistossa subjektipronomini hieman useammin kuin transitiivisissa. Myös näissä lauseissa pronominittomuus on yleisempää kaakkoismurteiden ryhmässä (24 %) kuin pohjalaismurteiden (13 %).

TAULUKKO 5: Yksikön 1. persoonan subjektipronominin puuttuminen ja esiintyminen intransitiivilauseessa.

Murteisto	pro:ton	%	pro	%	yht.
pohjalaismurteet	41	13	278	87	319
kaakkoismurteet	158	24	507	76	665

Kopulalauseista (taulukko 6) pronominittomia on pohjalaismurteissa kolmannes (19/59) ja kaakkoismurteissa vajaa puolet (25/55). Näyttää siten siltä, että pronominittomuus on lausetyypeittäin tarkasteltuna suhteellisesti yleisintä juuri kopulalauseissa.

TAULUKKO 6: Yksikön 1. persoonan subjektipronominin puuttuminen ja esiintyminen kopulalauseessa.

Murteisto	pro:ton	%¹²	pro	%	yht.
pohjalaismurteet	19	33	40	67	59
kaakkoismurteet	25	46	30	54	55

Kääntäen voi siis sanoa, että tämän aineiston transitiivilauseista 83 prosentissa (pohjalaiset) tai 69 prosentissa (kaakkoiset) on ilmi pantu subjekti. Sen sijaan intransitiivilauseissa subjekti esiintyy 87 (pohjalaiset) ja 76 (kaakkoiset) prosentissa lauseista. Kopulalauseissa subjektipronomini on vain 67 (pohjalaiset) ja 54 (kaakkoiset) prosentissa lauseista. Toisin sanoen subjekti on ilmi pantuna transitiivilauseissa hieman harvemmin kuin intransitiivilauseissa, mutta vähiten subjektipronominia esiintyy kuitenkin kopulalauseissa. Erot intransitiivi- ja transitiivilauseiden välillä ovat kylläkin melko pieniä, vain muutamien prosenttien luokkaa, mutta tämä muutaman prosentin ero kuitenkin näkyy molemmissa murreryhmissä. Vastaavalla tavalla näkyy molemmissa murreryhmissä suurempi ero kopulalauseen ja muiden lausetyyppien välillä.

¹² Prosenttimäärä on tässä lähinnä viitteellinen, koska kopulalauseiden kokonaismäärä jää melko pieneksi.

Näille tuloksille voi etsiä vertailukohtaa Helasvuon tutkimuksesta (2001), jossa subjektin roolin kieliopillistumista lähestytään myös lausetyypin näkökulmasta ja selvitetään, toteuttavatko transitiivi-, intransitiivi- ja kopulalauseiden subjektit yhtenäistä subjektin roolia (mts.85). Helasvuon mukaan puhutun kielen aineistossa 1. ja 2. persoonan pronominit toimivat useimmin transitiivilauseen subjekteina (52,3 %), kun taas harvemmin intransitiivilauseen (21,4 %) saati kopulalauseen subjekteina (9,6 %) (2001:86). Tosin näiden tulosten vertailusta ei välttämättä voi tehdä mitään johtopäätöksiä, koska vertailussa ei ole kyse samoista asioista: Helasvuon tutkimuksessa lähtökohtana on se, millaisissa lausetyypeissa erilaiset subjektit esiintyvät, kun taas omassa työssäni olen selvittänyt subjektin esiintymistä ja puuttumista eri lausetyypeissä. Joka tapauksessa edellä esitetyn perusteella voi arvioida eri lausetyyppien subjekteja: esimerkiksi kopulalauseen subjekti on melko harvoin puheaktipronomini, ja sen subjektipronomini tuntuu jäävän pois useammin kuin muiden lausetyyppien vastaavanlaiset subjektit.

4.3. Kieltolause

Tässä luvussa käsittelen ensin subjektipronominittomia kieltolauseita yleisesti ja sen jälkeen erikseen kognitioverbeihin *muistaa* ja *ajatella* liittyviä kieltolauseita, sekä pronominillisia että pronominittomia, koska nämä verbit ovat kieltolauseisiin liittyvistä verbeistä enemmistöä. Lisäksi mainittuun verbityyppiin liittyy etu- ja taka-alaisuuden kannalta kiintoisia kysymyksiä, ja nämä huomiot on siten perusteltua nostaa tässä esiin. Kyseiset verbit näyttävät vakiintuneen tietynlaisiin käyttötarkoituksiin ja ovat näin ollen monesti käyttöyhteyteensä konventionaalistuneita. Tällöin on usein merkitystä silläkin, onko ilmauksessa pronomini vai ei.

Olen siis erottanut aineistosta erikseen kieltoverbit¹³. Alla olevassa taulukossa on esitetty pronominittomien kieltoverbien osuudet kaikista kieltoverbeistä.

¹³ Kieltoverbit sisältyvät kuitenkin myös edellisten taulukoiden lukumääriin.

TAULUKKO 7: Subjektipronominin puuttuminen yksikön 1. persoonassa olevien kieltoverbien yhteydessä.

Murteisto	Neg, ei pro:a	Neg. yht.	%
pohjalaismurteet	18	160	11,2
kaakkoismurteet	59	317	18,6

Subjektipronominin puuttuminen näyttää kieltoverbien yhteydessä olevan jonkin verran harvinaisempaa kuin myöntölauseissa, mikä pätee molempiin murreryhmiin. Pohjalaismurteissa subjektipronominittomien verbien osuus kaikista kieltoverbeistä on ainoastaan 11 % ja kaakkoismurteissakin vain 19 %.

Pelkkä prosenttiosuus ei kuitenkaan vielä kerro kaikkea subjektipronominin ja kieltoverbin käyttäytymisestä. Kuten taulukosta 7 voi havaita, pohjalaismurteissa pronominittomia kieltoverbejä esiintyy vain 18 kpl. Ensiksi liki puolet (7) näistä 18 pronominittomasta kieltomuodosta on yksittäisiä kieltoverbejä. Yksittäinen kieltoverbi esiintyy lauseessa ilman pääverbiä. Toiseksi pääverbinä kieltolauseissa on usein jokin kognitioverbi. Kognitioverbejä ovat tässä tutkimuksessa sellaiset propositionargumentin eli esim. lauseobjektin saavat verbit kuin vaikkapa *tietää*, *muistaa*, *ymmärtää* tai *ajatella* (ks. Pajunen 2001). Nämä kaksi tyyppiä (yksittäinen kieltoverbi tai kognitioverbi) kattavat siis suuren osan pohjalaismurteiden pronominittomien kieltoverbien esiintymistä. Myös kaakkoismurteiden pronominittomista kieltoverbeistä suuri osa (21/59) esiintyy kognitioverbin kanssa. Seuraavissa esimerkeissä on yksittäinen kieltoverbi (1) ja (2) sekä kieltoverbi yhdessä kognitioverbin kanssa (3).

- (1) (LA Nurmo 4281/233)
Oletteko käyny , vaasassa hevoskyyrillä?

***en** / *mä oon käyny **junalla mit min- oon *käyny

- (2) (LA Laihia 4131/159)
siin- oli **se Mettä-jaskan tupakin ollus siinä justhin sen nevan / voi raakkules kun- **en**... mikä *kumma se nyt on./

(3) (LA Laihia 4131/132)

siälä lu... siälä niin../ (kun- (**en (nym (muistas** siälä Luuvil...*Luuwilloukoh

Nurmolaisessa esimerkissä 1 yksittäinen kieltoverbi on vastauksena kysymykseen: puhuja kumoo yksiselitteisesti haastattelijan esittämän ajatuksen hevoskyydistä. Tässä kontekstissa pronomiinillinen muoto olisi luultavasti harvinainen. Sen sijaan laihialaisen kielenoppaan puheesta poimituissa esimerkeissä on havaittavissa, että molemmissa kieltoverbi liittyy puhujan epäröintiin: kertoja hakee muististaan oikeaa nimeä. Kyse ei nähdäkseni ole niinkään muistamattomuuden ilmaisemisesta siinä mielessä, että puhuja ilmaisisi haastattelijalle, ettei muista jotakin paikannimeä. Pikemminkin epäröivät ilmaukset kertovat puheen prosessoimisesta ja sen kommentoimisesta. Kyse on siis eräänlaisesta parenteesista tai sanahausta (ks. esim. ISK: § 1071, 1074).

Alla on esitetty vielä joitakin esimerkkejä pronominittomista kieltoverbeistä, joissa esiintyy jokin muu kuin kognitioverbi.

(4) (LA Ylihärmä 4251/

nim mä hano- ttä *min- el **lähäret *tuvastani **enkä** *kotuani *mihinkään kyllä mä *johonakin nurkas *makaa . /

(5) (LA Kauhava 4261/

min- en sin... / min- en *sinnep **päässyk kun *nii / mull- oli se **asemantouhu / *justhin silloon / piti *asemallel lähtiäk kun *ne / rupes *tanssimhan illoollakin nii / nii *ehäm mä **sinnep *päässyk koskaa . /

en- ollu **yhtä kertaa *siälä .

(6) (LA Muolaa 8331/

em mie nyt- **en** naura ennää . /

Esimerkin 4 kieltoverbi *enkä* rinnastaa kaksi adverbiaalilauseketta, joita molempia kieltö koskee. Subjektipronomini on tuotu esiin ainoastaan rinnastavan rakenteen aluksi. Kauhavalaisessa esimerkissä esiintyy katkelman lopussa pronominiton kieltolause *en ollu yhtä kertaa siälä*. Kyseessä on eräänlainen yhteenveto edellä sanotusta, ja lauseen verbialkuisuus mahdollisesti korostaa ilmauksen painokkuutta. Esimerkissä 6 puolestaan esiintyy kieltoverbi kahdesti. Kyseessä voi olla puheen

korjaus, jossa sanajärjestyä vaihdetaan kesken lausuman. Rakenne muistuttaakin jossain määrin niin sanottua limittäisrakennetta¹⁴, jossa kieltoverbi esiintyy lausumassa kahdesti: ensin rakenteen alussa ja vahvistuksena vielä *nyt*-adverbiaalin jälkeen.

Aiemmin esitetyssä esimerkissä 3 oli kognitioverbi *muistaa* ilman pronominia. Aineistostani on kuitenkin havaittavissa, että vielä selvemmin esimerkkien 2 ja 3 tapaisiin sanahaun tehtäviin ovat fraasiutuneet sellaiset kognitioverbit, joiden kanssa esiintyy subjektipronomiini. Pronominillisia kieltoverbejä on aineistoni kaakkoismurteissa kaikkiaan 258, joista 133 yhdistyy kognitioverbiin. Vastaava suhde pohjalaismurteissa on 75/142. *Muistaa*-verbi tuntuu olevan hieman vakiintuneempi nimenomaan epäröinnissä ja oikean sanan, nimen, määrän tms. hakemisessa, kun taas *tietää*-verbillä vaikuttaa olevan funktiona paitsi varsinaisen tietämättömyyden ilmaiseminen myös esimerkiksi varauksen tai muun subjektiivisen asenteen esittäminen johonkin jäljempänä kerrottavaan. Näitä hyvin fraasinomaisia, pronominin sisältäviä ilmauksia esiintyy sekä pohjalaisissa (esimerkit 7 ja 8) että kaakkoisissa murteissa (esimerkit 9 ja 10).

(7) (LA Laihia 4131/382)

*kuinka se nyt- oli *ympärinsäs se *mettäpalo se oli. / **em mä *muista** se oli
**kymmeniä he.../ **hehtaaria./

(8) (LA Kurikka 4061/213)

mutta kyllä ne *jäi *kaikki sittek ku *tul.../ **tehtahis ruvettihi *färjäämähaj ja
*kutomahaj ja. / mutt- **em mä tiäk** *komeeta **neki oli olovana *vain

(9) (LA Rautu 8611/411)

se **mies *on / **mie en muista** *sek se o / **yövuoroos vai / se *rouva taitaa olla
**yövuoroos ja /

(10) (LA Nuijamaa 8211/255)

ooha mie sen kyl **tappant *montakii elläissäi mut **mie en tie** mie *hänt- oo **sem
parem(in *vahtint ku **pään *saap **palaasiks ni mie *uskon et se- ei **ennää
**lähe *siit **mihinkää /

Esimerkeissä 7 ja 9 kognitiivinen ilmaus muun rakenteen keskellä liittyy puhujan muistamisen prosessoimiseen ja sopivan ilmauksen hakemiseen. Esimerkissä 8 puhuja on ensin kertonut kankaan valmistuksen siirtymisestä tehtäisiin, minkä

¹⁴ Ks. luku 5.1.3.

jälkeen esittää oman näkemyksensä asiasta ja merkitsee sen aluksi *em mä tiä* - ilmauksella. Kaakkoismurteesta poimittu esimerkki 10 on samantapainen. Siinä on kyseessä perinnetieto siitä, kuinka käärme tulisi tappaa, jotta se ei jäisi eloon. Aluksi kertoja mainitsee, että on itsekin käärmeitä tappanut, ja siirtyy sen jälkeen pohtimaan suhdettaan perinnetietoon. Puhuja merkitsee oman suhtautumisensa kognitiivisella *mie en tie* -lisäyksellä. Lisäksi ainakin näistä esimerkeistä voi huomata pienen eron murteistojen välillä: pohjalaismurteissa sanahakuun tai oman suhtautumisen ilmaisemisen funktioon fraasiutuneet kognitiiviset kieltolausekset ovat verbialkuisia, kun taas kaakkoismurteissa vastaavat alkavat pronominilla. Tosin kaakkoismurteistakin on löydettävissä tapauksia, joissa sanajärjestys on *em mie tie* vastaavanlaisessa kontekstissa.

Hanna Lappalainen (2006), jonka tutkimusta esittelin jo luvussa 2, on tutkinut yksikön 1. persoonan pronominin esiintymistä myös kieltolauseissa. Hänen aineistossaan neljännes kaikista pronominittomista tapauksista esiintyy tietämyksellisissä kieltolauseissa, joilla Kelan virkailija ilmaisee tietämättömyyttään jostakin seikasta. Lappalaisen havaintojen mukaan pronominittomat *en tiedä* -lausumat esiintyvät yleensä vastauspositioissa ja ovat niissä yleisempiä kuin pronominilliset. Lisäksi pronominisubjektin ilmipano liittyy hänen mukaansa myös siihen, kuinka kohosteisesti subjekti viittauskohteena on esillä: jos virkailijan tietämättömyys on perusteltua, hän voi ongelmattomammin asettua sanomansa taakse ja tuoda itsensä esiin myös ilmisubjektilla. Jos taas tietämättömyys on ongelmallista, varsinkin virkailijan asemassa, ilmisubjektin puuttuminen on tällöin keino lieventää omaa roolia tietämättömänä. *En tiedä* -lausumat eivät kuitenkaan aina ole merkki tiedon puutteesta. Lappalaisen mukaan erityisesti verbialkuiset *em mä tiedä* -lausumat toimivat myös epävarmuuden osoittimina: niillä puhuja merkitsee lausuman epävarmaksi tai omaksi pohdinnakseen. (Lappalainen 2006: 46–53.)

Edellä mainitut esimerkit 8 ja 10 liittyvät jossain määrin Lappalaisen mainitsemaan *em mä tiedä* -lausuman käyttäytymiseen. Kuten Lappalainen mainitsee (2006: 52) olennainen piirre on lausuman verbialkuisuus. Myös omasta aineistostani on havaittavissa, että tällaiset ilmaukset alkavat yleensä kieltoverbillä varsinkin pohjalaismurteiden esimerkeissä.

(11) (LA Laihia 4131/334)

*em *mä *tiärä *hyvähän **se on kun- on- eleh **jotakin *lajia uskoa se kun- ei oo yhtään mitään nii / *ne on /

Esimerkissä 11 voisi olla kyse Lappalaisen mainitsemasta funktiosta, jossa *em mä tiedä* -vuorolla pyritään välttämään erimielisyyttä. Puheenvuorossa puhuja esittää näkemyksensä uskonnollisuudesta, joka aiheena voi olla arkaluontoinen; haastattelijalla saattaa olla itselläänkin vakaita mielipiteitä aiheesta. Sen vuoksi puhuja merkitsee jäljempänä tulevan ilmauksen sillä tavoin epävarmaksi, että siitä on lupa olla myös muuta mieltä. Tämän ilmauksen funktio on samanlainen kuin esimerkissä 8, jossa puhuja myös merkitsee seuraavan lausuman omaksi mielipiteekseen, mutta mielestäni esimerkissä 11 puhuja tuo vahvemmin esiin pyrkimystään sovinnollisuuteen.

Edellä käsitellyissä tapauksissa ja erityisesti esimerkeissä 7–11 on kyse *tietää-* ja *muistaa-*verbien käytöstä, jossa kyseiset verbit esiintyvät lausuman keskeisimmän merkityksen ulkopuolella. Tämä tarkoittaa sitä, että puhujan tarkoituksena on informoida kuulijaa jostakin muusta kuin puhujan kognitiivisista toimista eli tietämisestä tai muistamisesta. Ulkopuolisuus on ainakin semanttista, ja mahdollisesti se on jossain määrin myös prosodista, mutta sitä on vaikea tässä tutkimuksessa todentaa. Näin ollen on mahdollista, että *muistaa-* ja *tietää-*verbeillä ei kyseisissä ilmauksissa ole täyttä semanttista sisältöä, koska ne ovat hyvin fraasiutuneita tähän tiettyyn tarkoitukseen. Langacker (2008) esittää, että tietyt *I think* -lauseet muun kerronnan keskellä ovat tyypillisiä taka-alaistettuja ilmauksia, joista hän antaa seuraavanlaisen esimerkin: *Victoria would, I think, make a good candidate*. Langacker kutsuu tällaisia kerronnan taka-alaistuksia lisäkommenteiksi (subsidiary comment), joiden tarkoitus liittyy lähinnä etualaisen väitteen arvioimiseen. (2008: 58–59.) Langacker ei kuitenkaan esitä väitteidensä tueksi näytteitä aidosta keskusteluaineistosta; edellä esitetty esimerkki on ilmeisestikin keksitty. Sen sijaan Joanne Scheibman (mm. 2001) osoittaa keskusteluaineiston perusteella, että esimerkiksi englannin *know*-verbillä on vakiintuneita käyttötapoja episteemisenä lisäyksenä. Scheibmanin mukaan ilmaus *I don't know* esiintyy nimittäin usein kontekstissa, jossa se toimii puhujan esittämän väitteen tai erimielisyyden lieventäjänä. Tällaisissa *know*-verbin käyttöyhteyksissä ei

Scheibmanin mukaan informoida kuulijaa puhujan kognitiivista toiminnoista vaan ilmaistaan puhujan subjektiivista asennetta. (Scheibman 2001: 62, 70.)

Edellä esitellyt *tietää*-verbin esimerkit liittyvät mielestäni Scheibmanin esittämään episteemiseen käyttöön: *tietää*-verbillä arvioidaan tai asetetaan epävarmaksi se, mitä etualaistetussa väitteessä ilmaistaan. Monet näistä lausumista voisi yleiskielessä esittää myös esimerkiksi *luulisin*-parafraasilla. Mielenkiintoista on, että tällaiset ilmaukset näyttävät olevan puhutussa suomessa toisinaan kieltolauseita (vrt. Scheibman 2001: *I don't know*) ja että niissä on useimmiten ilmi pantu subjektipronomini.

Tietää- ja *muistaa*-verbit esiintyvät lausumassa myös etualaisina. Langackerin mukaan (2008: 59) etualaistetun kerronnan osan tunnistaa muun muassa siitä, että se on yksityiskohtaisempi kuin taka-alainen: *I definitely anticipate that Victoria would make a good candidate* (vrt. *I think* edellä). Nähdäkseni riittävä kriteeri etualaisen erottamiseksi taka-alaisesta on kuitenkin se, millä tavoin muut lausuman osat suhtautuvat tarkasteltavan *muistaa*- tai *tietää*-verbin muodostamaan jaksoon. Seuraavissa esimerkeissä 12 ja 13 esiintyy *muistaa*-verbi, joka on sekä semanttisesti merkityksellinen että osa lausuman keskeistä sisältöä.

(12) (LA Kurikka 4061/64)

vaikka kyllä *niillä melekeen oli **aina se *oma **hintansas sitte / mutta kun **em *mä** nys *sitä *enää niim ****muista** sitte / kut *tämä **kurssi on tullut *tälläseksi

(13) (LA Räisälä 8651/208)

ko *katsottii ni **lapse *suu ol' iha **valkone *semmane / sanottiiko nyt **talmaks se vai **miks *nyt sitä ois *oikein... / mut **sitä **mie en *oikei **muista** se **miks *sitä *sanottii . //

Esimerkissä 12 puhuja kertoo hinnoista entisaikojen huutokaupoissa. Kognitiivisella kieltävällä ilmauksella ja sen jälkilauseella kertoja nostaa eksplisiittisesti esiin oman muistamattomuutensa ja antaa sille selityksen: hintoja ei enää muista, koska kurssi on nyt erilainen kuin aiemmin. Esimerkissä 13 on jälleen kyse oikean käsitteen (*talma*) muisteleminen. Ennen kuin käsite ensimmäisen kerran tuodaan keskusteluun, sitä edeltää sanahakuun liittyvä ilmaus *sanottiiko nyt*. Sen jälkeen puhuja ilmaisee, ettei täysin muista oikeaa nimitystä. Nämä lausumat eroavat

esimerkeistä 7–10 siinä suhteessa, että näissä kognitiivinen ilmaus on rakenteellisesti ja semanttisesti osa lausumaa ja sen kuvaamaa tilannetta eikä irrallinen lisäys. Toisin sanoen lausuman ilmaisema ydinsisältö on muistaminen sinänsä, ja ilmauksen tarkoitus on kertoa kuulijalle nimenomaan siitä, muistaako puhuja puheenalaisen seikan. Sen sijaan lausumissa 7 ja 9 *muistaa*-verbi esiintyy muun lausuman keskellä irrallisempänä ja muun muassa ennen lauseen informaatiofokusta, reemaa, joka esimerkissä 7 on *kymmeniä hehtaaria* ja esimerkissä 10 *yövuoroos*.

Kiteytyneissä, lisäyksen kaltaisissa kognitiivisissa kieltöilmauksissa on siis lähes aina subjektipronomini. Pronominin esiintyminen fraasiutuneissa lausumissa kertoo jotain subjektipronominin tunnusmerkittömyydestä: se on läsnä silloinkin, kun lausumaan tulee pronominin peräkkäistä toistoa kuten esimerkissä 7 (*mie en tie mie*). Pronominittomilla kieltöverbeillä, jotka esiintyvät yhdessä joko kognitioverbin kanssa tai yksinään, on kuitenkin eräitä käyttöyhteyksiä, joissa nimenomaan ilmisubjektiton muoto on melko yleinen. Ensiksikin kieltöverbi esiintyy ilman pronominia joissakin vastauspositioissa, joilla yksiselitteisesti kumotaan jokin keskustelukumppanin oletus tai kysymys, kuten on laita aiemmin mainitussa esimerkissä 1. Monet näistä vastauksistakin ovat kognitiivisia *en tiedä* -tyyppisiä ilmauksia (kuten seuraava esimerkki 14). Toinen ympäristö, joka ainakin omassa aineistossani näyttää suosivan pronominittomia kieltöverbejä, on jonkinlainen lausuman tai puheenaiheen lopetus, jossa esiintyy myös *tietää*-verbi (15 ja 16).

(14) (LA Nuijamaa 8211/283)

Minkä tähe se sinne puuhum männöö?

no ***en** ****tiijä** että / ****mitä** vast se ***siit** männöö. /

(15) (LA Muolaa 8331/348)

hää ol' va sen hää ol' siit ***sanont-** et- ei saa laskee lehmii et sit / mitä ****hää** ****nyt** ****sit** ****tek-** **en** ***tiijä** jot (tuo / mamma sano ***myö** sanottii et ****mänkää** ****Jumalaase** ****nimmee** z z . /

(16) (LA Laihia 4131/319)

ja ***nyn** ne om ****molemmin** ****siälä** / kuinka he ovat nyt sitte ***sopinu** ***en** ***tiärä**.

Esimerkki 14 on vastaus kysymykseen: puhuja ilmaisee suoraan tietämättömyytensä haastattelijan esittämään kysymykseen. On kuitenkin syytä mainita, että kaikki

haastattelijan kysymyksiä seuraavat tietämättömyyden ilmaukset eivät suinkaan ole pronominittomia. Varsinkin aineistoni pohjalaisissa murteissa esimerkin 14 kaltaiset vastaukset ovat useammin pronominillisia kuin pronominittomia; pronominittomia esiintyy enemmän kaakkoismurteissa. Tämän esimerkin tapauksessa on kuitenkin nähdäkseen kyse melko korostuneesta kielteisestä vastauksesta. Kysymyksen muotoon sisältyy se kysyjän implikaatio, että haastateltava tietää kysytyn asian, minkä olettamuksen vastaaja reaktiivisella vastauksellaan kumoo.

Esimerkeissä 15 ja 16 *en tiedä* -ilmaus esiintyy lausuman lopussa. Muolaalaisen kielenoppaan puheenvuorossa *en tiijä* ilmaisee tavallaan puhujan asennoitumista kertomaansa: hän ei tarkkaan tiedä, mitä kertomuksen henkilö tapahtumien edetessä teki, mutta tämä tiedon puute ei kuitenkaan puhujan itsensä näkökulmasta vaikuta ongelmalliselta. Laihialainen esimerkki on hieman vastaavanlainen. Puhuja lopettaa puheenaiheen *en tiärä* -ilmaukseen, jolla hän kommentoi, ettei tiedä kertomistaan henkilöistä sen enempää; heidän tilanteensa voi olla hyvä tai huono, tilanne ei ole puhujan tiedossa. Molemmissa lausumissa implikaationa näyttää olevan, että asian tietäminen ei meneillään olevassa kerronnassa edes ole kovin relevanttia. Näin ollen jos tietämys jostakin kertomuksen yksityiskohdasta ei kokonaisuuden kannalta ole merkittävää, ei myöskään ole erityisen ongelmallista, jos puhuja ei tiedä mainittuja asioita. Tosin Lappalaisen tutkimuksen mukaan pronominisubjekti jää pois niistä virkailijoiden tietämättömyyden ilmauksista, joissa tiedon puute on nimenomaan ongelmallista (2006: 47–49). Lappalainen mainitsee kuitenkin myös muita tilanteita, joissa ilmisubjektilla on taipumus jäädä pois. Yksi sellainen on meneillään olevan toiminnan selostaminen, jossa virkailija kuvaa omaa toimintaansa. Tällöin ilmisubjektin puuttuminen liittyy siihen, että virkailijan toiminnan sisältö ei välttämättä ole asiakkaan kannalta relevanttia. (Lappalainen 2006: 45.) Tulkintani mukaan myös edellä mainituissa esimerkeissä 15 ja 16 on kyse juuri relevanssin puutteesta meneillään olevan kertomuksen kannalta. Kertoja tuo lausuman loppuun sijoittuvalla *en tiedä* -ilmauksella ilmi sen, ettei hänen tietämättömyydellään ole kuulijan tai tarinan kokonaisuuden kannalta merkitystä.

4.4. Sanajärjestys

Tässä luvussa selvitän aineistoni avulla, millaisia vaikutuksia sanajärjestyksellä on subjektipronominin esiintymiseen. Huomion kohteena on nyt erityisesti lauseen alku, toisin sanoen esikenttä ja teemapaiikka. Neutraalissa väitelauseessa subjekti sijaitsee tavallisesti teemapaikassa, esikenttä taas täyttyy yleensä tunnusmerkkisissä eli neutraalista poikkeavissa sanajärjestyksissä muun muassa verbin täydennyksillä, määritteillä tai kieltoverbillä (ISK: § 1379). Käsittelen erikseen transitiivisten ja intransitiivisten lauseiden sanajärjestyksiä, koska objektilausekkeen sijainti on tutkimuksessani yksi tarkkailtava piirre sen suhteen, pannaanko subjektipronomini ilmi. Lisäksi huomion kohteina ovat nyt vain myöntölauseet, koska kieltolauseiden tyypillinen sanajärjestys poikkeaa myöntölauseiden järjestyksestä.

Olen jakanut aineistoni lauseet transitiivisiin ja intransitiivisiin lauseisiin. Olennaista jaottelussani ei kuitenkaan ole transitiivisuus verbin vaan lauseen ominaisuutena. Transitiivinen verbihän voi esiintyä ilman objektia, ja vastaavasti intransitiivinen verbi saa toisinaan objektin niin kutsutussa transitiivimuotissa. Jakoperusteena on sen vuoksi yksinkertaisesti se, saako verbi tutkittavassa lauseessa täydennykseen objektin vai ei. Kuitenkin olen jättänyt transitiivilauseiden ulkopuolelle omaksi ryhmäkseen sellaiset lauseet, joiden pääverbinä on kognitio-, emootio- tai puheaktiverbi ja jotka voivat saada lauseobjektin. Yksi syy ratkaisuun on, että olen koonnut aineistoni ennen kaikkea yksikön 1. persoonassa olevista finiittiverbeistä ja niiden välittömistä täydennyksistä. Lauseobjekti ylittää lauserajan eikä ole samalla tavoin lauseen sisällä kuin NP-objekti. Toiseksi huomion kohteena on tässä työssä objektilausekkeen mahdollinen sijainti esikentässä, eivätkä lauseobjektit yleensä esiinny ennen hallitsevan lauseen verbiä. Kolmanneksi kognitioverbit eivät ilmennä korkeaa transitiivisuutta eli tekijän dynaamista vaikutusta objektiin, joka teon kohteena kokee muutoksen (Hopper & Thompson 1980), eivätkä siten ole tyypillisiä transitiiviverbejä. Transitiivilauseiden joukkoon on kuitenkin laskettu sellaiset kognitiivisten verbien hajarakenteet, joissa verbi saa lauseobjektin mutta joissa hallitsevan lauseen esikentässä on objektilauseesta irrallaan oleva tukipronomini. Esimerkiksi sopii lause *sen minä muistan, että tilasin taksin* (ISK: § 1403). Tällöin hallitsevan lauseen esikentässä on NP, millä on tässä tutkimuksessa merkitystä.

4.4.1 Objekti ennen verbiä

Aineiston pohjalaismurteiden 179 transitiivilauseesta subjektipronominittomia on 30 ja kaakkoismurteiden 364 transitiivilauseesta 112 (ks. taulukko 4). Pronominittomat transitiivilauseet on edelleen jaoteltu seuraavaan taulukkoon, jonka avulla havainnollistan kyseisten lauseiden sanajärjestystä. Kieltoauseet on jätetty seuraavien taulukoiden lukumäärien ulkopuolelle. Kiinnitän huomiota ennen kaikkea siihen, onko lause verbialkuinen vai onko ennen verbiä joko objekti tai adverbiaali.

TAULUKKO 8: Ilmisubjektittomien transitiivilauseiden lauseenalkuinen sanajärjestys.

Murteisto	Verbi-alkuisia	Obj V	Adv:li V	Yht.
pohjalaismurteet	18	6	4	28
kaakkoismurteet	50	18	27	95

Taulukosta voi havaita, että subjektipronominittomista transitiivilauseista suurin osa on verbialkuisia. Sellaisten lauseiden osuus, joissa verbiä edeltää objektilauseke tai adverbiaali, on kuitenkin suhteellisen suuri. Muita kuin verbialkuisia lauseita on pronominittomista transitiivilauseista pohjalaismurteiden ryhmässä kolmasosa (10/28), ja kaakkoismurteissa vastaava osuus on liki puolet (45/95). Vertailun vuoksi olen selvittänyt myös ilmisubjektillisten transitiivilauseiden sanajärjestystä. Odotuksenmukaisesti valtaosa subjektipronominin sisältävistä myöntölauseista on subjektialkuisia, kun taas verbialkuisia on hyvin vähän. Myöskään objekti- ja adverbiaalialkuisten lauseiden suhteellinen määrä ei ole niin suuri kuin pronominittomissa lauseissa.

TAULUKKO 9: Ilmisubjektillisten transitiivilauseiden lauseenalkuinen sanajärjestys.

Murteisto	S- alk.	V- alk.	Obj V	Adv:li V	Yht.
pohjalaismurteet	87	6	7	13	113
kaakkoismurteet	83	13	22	38	156

Subjektipronominillisista transitiivilauseista joko objektilla tai adverbialilla alkaa pohjalaismurteissa 17,5 % (20/113) lauseista ja kaakkoismurteissa 38 % (60/156) lauseista. Molemmissa ryhmissä osuus on siten hieman pienempi kuin pronominittomien lauseiden vastaava suhde.

Marjatta Palander on tutkinut (1991) sanajärjestystyyppien yleisyyttä murteissa. Palanderin analysoimassa LA-aineistossa, jota mainitussa tutkimuksessa oli kaikkiaan 132 nauhatuntia, on vain kuudessa lauseessa OSV-järjestys eli sellainen sanajärjestys, jossa objekti edeltää sekä subjektia että verbiä. Palander on lisäksi tehnyt sen havainnon, että muita kuin neutraaleja sanajärjestyksiä, esimerkiksi objektialkuisia, on eniten itämurteissa: LA:n murreaineistossa noin kaksi kolmasosaa poikkeuksellisista järjestyksistä on itämurteiden puolelta. (Palander 1991: 245.) Edellä esitettämäni havainnot käyvät yksiin ainakin sen Palanderin huomion kanssa, että neutraalista poikkeavat sanajärjestykset ovat yleisempiä itämurteissa, tässä tapauksessa siis itämurteisiin kuuluvissa kaakkoismurteissa.

Kuten taulukoista 8 ja 9 edellä käy ilmi, objektialkuisia lauseita ei yleisesti ottaen ole kovinkaan paljon. Niitä on kuitenkin suhteellisesti hieman enemmän subjektipronominittomissa lauseissa. Sen sijaan eroja ilmisubjektillisten ja -subjektittomien lauseiden välillä on siinä, millaisia kyseiset objektit ovat ja millaisten verbien täydennyksinä ne ovat. Kaakkoismurteiden subjektipronominin sisältävistä lauseista objektialkuisia on 22 kaikkiaan 156 transitiivilauseesta. Näiden lauseiden finiittiverbeistä kaikki ovat kahta verbiä lukuun ottamatta kognitio- tai puheaktiverbejä. Lisäksi valtaosa näistä objektialkuisista lauseista on

samantyyppisiä kuin alla oleva esimerkki 17, toisin sanoen lauseenalkuinen objekti on itse asiassa lauseobjektin tukipronomini.

(17) (LA Antrea 8271/575)

****sem** *mie ****muista** jot siel ei olt vielä ko ****päre***tulela / siel *

Nekin verbit, joille kovin selvää lauseobjektia ja sen tukipronominia ei oikein voi osoittaa (esimerkit 18 ja 19 seuraavassa), ovat pääosin *muistaa*-verbin esiintymiä.

(18) (LA Nuijamaa 8211/45)

****ei** siinä *mium muistaaksei ****mittää** *juhlii olt ****välillä** *pietty ennää / **minkä** ****mie** oon ***muistammaa** ruvent / olt muuta ko ne *kihlanjaiset ****ol** ja

(19) (LA Muolaa 8331/96)

*se ol' - *iso ***sem** mie ***muistan**

Nuijamaalaisen kertojan puheessa toistuu pari kertaa fraasinomainen *minkä mie oon muistammaa ruvent*. *Muistaa*-verbin objektina oleva pronomini voi viitata edelliseen lauseeseen, mutta todennäköisemmin kyseessä on pikemminkin fraasiutuneen ilmauksen osa eikä edelliseen lauseeseen viittaava relatiivipronomini. Esimerkin 19 rakenne vastaa periaatteessa tukipronominillisia lauseobjekteja (*sem mie muistan jot se ol' iso*), mutta sanajärjestys on päinvastainen.

Pohjalaismurteiden ilmisubjektillisista tapauksista vain 7 lausetta 113:sta on objektialkuisia. Näistäkin enimmät (4 kpl) ovat *muistaa*- ja *puhua*-verbien muotoja.

(21) (LA Ylihärmä 4251/41)

mutta ***tuan- asiam** mä justhim **muistav** viälä ku / *meill- oli ****hevoonej** jok- oli ****kauhiav** *viriiä

(22) (LA Kurikka 4061/73)

ja s- oon ****niij** *juhulallista *työtä se *villan *keherääminej jotta / ***sem** minä ta... ***sanon** .

Ilmisubjektittomien lauseiden verbiä edeltävät objektilausekkeet näyttävät sen sijaan olevan toisenlaisia. Aineiston kaakkoismurteiden 95 subjektipronominittomasta

transitiivilauseesta 18 on objekti alkuisia¹⁵ (taulukko 8). Näiden lauseiden finiittiverbeistä kaksi on *muistaa*-verbejä, kun taas loput ovat muita kuin kognitio- ja puheaktiverbejä. Objektit ovat näissä lauseissa useammin täysiiä leksikaalisia NP:itä kuin pronomineja; 18 lauseenalkuisesta objektista täysiiä NP:itä on nimittäin 12 ja pronomineja 6. Täydet NP:t objekteina viittaavat tekstin ulkopuolelle ja ovat siten enemmän osana lauseen kuvaamaa asiaintilaa kuin esimerkiksi edellä esitettyjen, ilmisubjektillisten lauseiden *se*-pronominit. Seuraavissa esimerkeissä on objekti-NP lauseen alussa:

(23) (LA Antrea 8271/8)

***talloo** muutim *mut / **kylä ol' *sama .

(24) (LA Koivisto 8451/103)

mie *tei ja sit / ****housut** tei siin / **yhes *silmär**räpäykses *itsellei . /

Esimerkeissä 23 ja 24 on tunnusmerkkinen sanajärjestys, jossa objekti sijoittuu lauseen alkuun ennen verbiä. Ensimmäisessä esimerkissä puhuja kontrastoi keskenään kaksi meneillään olevan kertomuksen paikkaa, talon ja kylän. Esikenttään sijoittuva objekti *talloo* liittyy temaattisesti puhujan kertomukseen asuinjärjestelyistään. Esikentän objekti ohjaa tarkastelemaan objektin tarkoitetta relevantin joukon yhtenä osana (ISK: § 1380). Jos ilmauksessa olisi ilmisubjekti, sen paikka olisi joka tapauksessa objektin jäljessä teemapaikassa edustamassa jatkuvaa teemaa (*talloo mie muutin mut kylä ol' sama*). Lausuman ydinajatus tuntuu kuitenkin olevan, että kylä säilyi samana talon muuttumisesta huolimatta. Subjektin tarkoitetta ei ole tarpeen tuoda esiin, koska ilmauksen päähuomio on muissa seikoissa eli asuinpaikoissa.

Jälkimmäisessä esimerkissä 24 kertoja aloittaa lausuman subjektipronominilla, mutta pienen tauon jälkeen hän muuttaa lauserakennetta siten, että objekti on ennen ilmisubjektitonta verbiä. Tässä on kyseessä kahden verbin muodostama limittäisrakenne, jossa myös sanajärjestykset limittyvät: lausuma alkaa neutraalilla järjestyksellä, mutta järjestys muuttuu esikenttäalkuiseksi. Objekti on

¹⁵ Kaakkoismurteiden pronominittomista objekti alkuisista lauseista on kuitenkin syytä mainita, että valtaosa tapauksista – noin kaksi kolmasosaa – löytyy rautulaisen kielenoppaan puheesta. Tähän voi tietysti olla syynä jo pelkästään pronominittomien yksikön 1. persoonan verbinmuotojen suuri määrä nimenomaan rautulaisen puheessa.

limittäisrakennetta yhdistävä lauseenjäsen. Ilmaisobjekti esiintyy limittäisrakenteessa jo alussa, joten sitä ei enää toisteta. Toisaalta koska housuista on puhujan tarinassa jo aiemmin puhuttu, on mahdollista, että tarkasteltavassa esimerkissä *housut* onkin tematisoitu, jolloin varsinaisena uutisena esitetään se joutuisuus, jolla jo mainitut housut syntyivät (*yhes silmärräpäykses*). Kyseessä olisi tällaisessa tulkinnassa niin kutsuttu suppea reema (ISK: § 1370), jossa uuden informaation osuutta voi havainnollistaa esittämällä kysymyksen: *kuinka pian sait housut? – housut (minä) tein / siinä silmärräpäyksessä*. Tämän tulkinnan mukaan verbiä edeltäisi siis kaksi teemaa, objekti ja subjektipronomini, joista jälkimmäinen jää pois.

Objektin mahdollisen tematisoinnin on maininnut esimerkiksi Palander (1991). Hän on tehnyt huomioita puhekielen sanajärjestyksestä ja poiminut murteista esimerkkejä, joissa järjestys on poikkeuksellinen. Palanderin mukaan (1991: 237) puhekielessä ovat varsin tavallisia lauseet, joissa objekti edeltää verbiä ja joista puuttuu subjektilauseke. Palander ei tosin ole tutkinut subjektin puuttumista vaan lähinnä objektin sijainnin merkitystä. Palander esittää muun muassa esimerkin, jossa kolmannen persoonan subjektilauseke jää pois, koska verbin edellä on objekti, joka on ”teemainen”. Siten hänen mukaansa objektin verbinetinen asema johtuu sanan teemaisuudesta, toisin sanoen objektin aihepiiri on kontekstista tuttu. (Palander 1991: 237.) Palanderin mukaan toinen ja usein tärkein syy, jonka vuoksi objekti voi sijoittua verbin edelle, on objektin voimakas emfaasi. Lisäksi hän on Lauseopin arkiston aineiston perusteella tehnyt johtopäätöksen, että tällaisten lauseiden (objektialkuisten) kolmannen persoonan subjekti jää yleensä painottomaksi. (Palander 1991: 241.)

Pohjalaismurteissa pronominittomia ja objektialkuisia lauseita on vähän, vain 6 28:sta. Nämä muutamat objektialkuiset tapaukset kuitenkin vahvistavat edellä sanottua: pohjalaisissa esimerkeissä kaikki objektit ovat täysiä NP:itä ja liittyvät muihin kuin kognitio- ja puheaktiverbeihin toisin kuin näiden ilmaisobjektilliset vertailukohteet. Pohjalaismurteiden esimerkissä 25 alla on vielä näyte objektialkuisesta lauseesta. Tässä tapauksessa tarkasteltava lause seuraa toista lausetta, jossa taas on ilmi pantu subjektipronomini. Tällä perusteella alla olevan esimerkin kaltaiset tapaukset voisi katsoa edustavan myös rinnasteisia

finiittiverbejä, joita käsittelen jäljempänä (luku 5.1.1.1) erillään objektialkuisista lauseista.

(25) (LA Ylihärmä 4251/347)

mnä keitin siälä *puurua sitte / *isoolla *paralla ja ***päriinööttä** *kuariim pualen korveja

Esimerkissä 25 on siis kaksi peräkkäistä lausetta, joilla saattaisi olla rinnastettu subjekti (*mnä keitin puurua ja kuariim päriinööttä*). Jälkimmäisen lauseen sanajärjestys on kuitenkin objektialkuinen: *päriinööttä kuariim*. Esimerkki kuitenkin hieman eroaa varsinaisista subjektin rinnastuksista. Kun lauseke sijoittuu esikenttään ennen verbiä, järjestyksen tekstuaalisena funktiona on usein lausekkeen tarkasteleminen jonkin tekstissä relevantin joukon osana (ISK: § 1380). Jos esimerkissä 25 olisi kyse subjektin rinnastuksesta, jälkimmäisen lauseen luontevin järjestys olisi verbialkuinen: *minä keitin puurua ja (minä) kuorin päriinööttä*. Sen sijaan puhuja vertailee kertomuksessaan nyt niitä ruokamääriä, joiden kanssa hän oli tekemisissä, ja objektialkuinen sanajärjestys kontrastoi puuron ja perunoiden määrää: *minä keitin puurua isolla paralla, (kun taas) päriinööttä kuorin puolen korveja*. Näin ollen en pidä tätä tapausta subjektin rinnastuksena, koska se on objektialkuinen, ja objektialkuisilla lauseilla on tekstissä erilainen funktio.

Yhteenvedona voi todeta, että tutkimassani aineistossa ilmisubjektillisten ja ilmisubjektittomien lauseiden objektit ovat erilaisia silloin, kun objekti sijaitsee ennen verbiä. Pronominin sisältävissä lauseissa esikentässä oleva objekti liittyy useimmiten kognitio- tai puheaktiverbiin, monesti vieläpä lauseobjektin tukipronominina. Objektialkuisuus näyttää edellä esitetyn mukaan liittyvän melko fraasiutuneisiin ilmauksiin kuten *sen minä muistan*. Tällaisten ilmausten tarkoituksena tekstissä voi olla jäljempänä sanottavan vahvistaminen (ISK: § 1383). Sen sijaan pronominittomien verbien objekti on useammin täysi NP kuin pronomini ja liittyy enimmäkseen muihin kuin propositioargumentin saaviin verbeihin. Objektialkuisilla lauseilla on tekstissä oma tarkoituksensa, yleensä objektina olevien asioiden kontrastoiminen tai vertailu. Palaan pronominittomien objektialkuisten lausumien funktioon lähemmin vielä luvussa 5.

4.4.2. Adverbiaali ennen verbiä

Lauseenalkuisessa asemassa ennen verbiä voi olla paitsi subjekti tai objekti myös adverbiaalilauseke. Tässä luvussa käsittelen ennen finiittiverbiä sijaitsevia adverbiaalilausekkeita. Ensin luon katsausta aineistosta paljastuvien, lauseenalkuisten adverbiaalien määriin niin ilmisubjektittomissa kuin ilmisubjektillisissäkin transitiivi- ja intransitiivilauseissa. Sen jälkeen pohdin hieman adverbiaalien luokittelun ongelmia tässä tutkimuksessa ja lopuksi esittelen vielä esimerkein aineiston adverbiaalialkuisia lauseita.

Taulukossa 10 on esitetty ilmisubjektittomien ja taulukossa 11 ilmisubjektillisten intransitiivilauseiden lauseenalkuinen sanajärjestys. Lukumäärät eivät sisällä kieltolauseita. Taulukoissa on vasemmalla puolella verbialkuisten ja oikealla puolella adverbiaalialkuisien lauseiden lukumäärät.

TAULUKKO 10: Ilmisubjektittomien intransitiivilauseiden lauseenalkuinen sanajärjestys.

Murteisto	V-	Adv:li-	Yht.
pohjalaismurteet	27	7	34
kaakkoismurteet	68	72	140

Kaakkoismurteiden subjektipronominittomista intransitiivilauseista hieman yli puolet (72/140) alkaa adverbiaalilla; adverbiaalialkuisia on siis enemmän kuin verbialkuisia. Pohjalaismurteiden ryhmässä, jossa subjektipronominittomia intransitiivilauseita on ylipäätään vähän, adverbiaalialkuisia on vain muutama (7/34). Subjektipronominin sisältävissä intransitiivilauseissa (taulukko 11) adverbiaalialkuisia on suhteessa vähemmän kuin pronominittomissa lauseissa – kaakkoismurteissa lukumääräisestikin vähemmän. Pelkästään adverbiaalilla alkavia intransitiivilauseita on pohjalaismurteissa 17 % (38/218) ja kaakkoismurteissa 22 % (56/253).

TAULUKKO 11. Ilmisubjektillisten intransitiivilauseiden lauseenalkuinen sanajärjestys.

Murteisto	S-	V-	Adv:li-	Yht.
pohjalaismurteet	174	6	38	218
kaakkoismurteet	188	9	56	253

Edellä esitetyissä taulukoissa 8 ja 9 on jo tuotu esiin transitiivilauseen lauseenalkuista sanajärjestystä, ja niistä on nähtävissä myös adverbialilla alkavien lauseiden määrä aineistossani. Mainituista taulukoista selviää, että lauseenalkuisia adverbialia on kaakkoismurteiden subjektipronominittomissa transitiivilauseissa 27/95:stä ja pohjalaismurteissa vain 4/28:sta. Vastaavat lukumäärät pronomillisissa transitiivilauseissa ovat kaakkoisryhmässä 38/156 ja pohjalaisryhmässä 13/113. On syytä huomata, että niissä tapauksissa, joissa lauseen alussa on sekä objekti että adverbialia, on lause luokiteltu objektille alkaviksi siitä syystä, että objektilla alkavat lauseet ovat tunnusmerkkisiä sanajärjestyksen suhteen; sen sijaan adverbialia voi sijaita ennen verbiä vapaammin.

Adverbialit eivät kaikki ole samanlaisia: puiteadverbialina toimivat paikan tai ajan ilmaukset ovat osa lauseen kokonaismerkitystä, kun taas konnektiiveina ja kommentteina toimivat adverbialit ovat riippumattomia verbin tai lauseen merkityksestä. Adverbialit voidaan jakaa edellisen erottelun mukaan esimerkiksi integroituneisiin ja irtonaisiin adverbialeihin (Hakulinen & Karlsson 1979: 202). Käytän jatkossa kuitenkin nimityksiä integroituneet ja irralliset adverbialit (vrt. ISK: § 961).

Olen tässä tutkimuksessa lukenut adverbialien joukkoon paitsi puiteadverbialit ja irralliset adverbialit myös kaikki paikallissijassa olevat relatiivipronomit ja proadverbit. Relatiivipronomit tosin sijaitsevat lauseen alussa jo syntaksin vaatimuksesta, mutta ne ovat kuitenkin paikanilmauksina osa lauseen merkitystä, joten ne on johdonmukaisuuden vuoksi otettu mukaan adverbialeihin. Seuraavissa esimerkeissä on esitelty aineiston lauseissa esiintyviä lauseenalkuisia adverbialia ja proadverbeja.

(26) (LA Rautu 8611/22)

****Pieksämäil** täytin *viiskymment vuotta

(27) (LA Kurikka 4061/76)

ja **tottaham** *minäki oom *palijo *voita teheny **myyntihinkij ja . /

(28) (LA Veteli 4411/289)

sitte *minä rupesin **kassohan **seuraavana *päivänä niin /

(29) (LA Kauhava 4261/202)

***siinä** m- oon... / ***siinä** m- oon ollu /

Esimerkissä 26 on integroitunut adverbiaalilauseke *Pieksämäil*, joka toimii paikanilmauksena. Kaksi sitä seuraavaa esimerkkilauseetta kuvaavat irrallista adverbialia: esimerkissä 27 *tottahan* on kommenttiadverbialia ja esimerkissä 28 *sitte* on konnektiivi. Esimerkissä 29 on puolestaan lauseenalkuinen proadverbi.

Integroituneen ja irrallisen adverbiaalilin keskeisin ero on se, kuinka kiinteästi adverbialia on osa lausetta niin syntaktisesti kuin merkityksenkin kannalta. Kommenttiadverbialit ja konnektiivit voivat nimittäin esiintyä lauseessa täysin riippumatta verbin merkityksestä, kun taas integroituneet adverbialit ovat enemmän riippuvaisia lauseen kokonaismerkityksestä (Hakulinen & Karlsson 1979: 203). Lisäksi integroituneen adverbiaalilin tunnusmerkiksi esitetään myös se, että ne kuuluvat kysymyksen, kiellon ja tempuksen vaikutusalaan (Hakulinen & Karlsson 1979: 202).

Tässä tutkimuksessa adverbialit on jaoteltu kolmeen luokkaan: integroituneisiin ja irrallisiin adverbialeihin sekä paikallissijaisiin relatiivipronomineihin. Koska jaottelun perusteena on syntaktinen ja semanttinen integroituneisuus lauseeseen, useimmat proadverbit kuuluvat näin ollen integroituneisiin adverbialeihin (kuten *siinä* esimerkissä 29). Sen sijaan relatiivipronomininit ovat erikseen, koska niiden sijainti ei ole lauseessa vapaa. Taulukoissa 12 ja 13 on eritelty sekä ilmisubjektillisten että ilmisubjektittomien transitiivi- ja intransitiivilauseiden lauseenalkuiset adverbialit.

TAULUKKO 12. Lauseenalkuisten adverbiaalien luokittelu ilmisubjektittomissa lauseissa.

Ilmisubjektittomat: kaakkoismurteet				
Lausetyyppi	integroit.	irrallisia	relat.	yht.
trans. lause	21	5	1	27
intrans. lause	59	13	-	72
yhteensä	80	18	1	99
Ilmisubjektittomat: pohjalaismurteet				
Lausetyyppi	integroit.	irrallisia	relat.	yht.
trans. lause	3	1	-	4
intrans. lause	6	1	-	7
yhteensä	9	2	-	11

TAULUKKO 13. Lauseenalkuisten adverbiaalien luokittelu ilmisubjektillisissä lauseissa.

Ilmisubjektilliset: kaakkoismurteet				
Lausetyyppi	integroit.	irrallisia	relat.	yht.
trans. lause	9	25	4	38
intrans. lause	23	25	8	56
yhteensä	32	50	12	94
Ilmisubjektilliset: pohjalaismurteet				
Lausetyyppi	integroit.	irrallisia	relat.	yht.
trans. lause	6	2	5	13
intrans. lause	19	13	6	38
yhteensä	25	16	11	52

Ilmisubjektittomien lauseiden adverbiaalit (taulukko 12), jotka sijaitsevat ennen verbiä, näyttävät ainakin kaakkoismurteiden ryhmässä olevan enemmän integroituneita (80/99) kuin irrallisia (18/99)¹⁶. Näin on tosin pohjalaismurteissakin, mutta koska adverbiaaleja on kokonaisuudessaan varsin vähän, ei luotettavia johtopäätöksiä voi tehdä. Sen sijaan ilmisubjektillisissä lauseissa (taulukko 13) irrallisten adverbiaalien lukumäärä on suhteellisesti suurempi, ja vastaavasti integroituneita on suhteellisesti vähemmän kuin ilmisubjektittomissa lauseissa. Huomiota kiinnittää myös relatiivipronominien suurempi määrä verrattuna ilmisubjektittomiin lauseisiin. Nämä havainnot koskevat ennen kaikkea kaakkoisia

¹⁶ Silloin kun adverbiaaleja on lauseen alussa useita kuten ilmauksessa *sit sotatalven*, on adverbiaalilauseke luokiteltu integroituneeksi, jos siinä on integroitunut puiteadverbiaali (esim. *sotalalven*).

murteita, mutta pohjalaisryhmässäkin irrallisia adverbiaaleja ja relatiivipronomineja on suhteellisesti enemmän juuri subjektipronominin sisältävissä lauseissa.

Aineistoni integroituneista adverbiaaleista useimmat ovat puiteadverbiaaleja. Ne voivat olla joko paikanilmauksia kuten edellä olleessa esimerkissä 26 tai ajanilmauksia kuten seuraavissa esimerkeissä:

(30) (LA Rautu 8611/50)
ja sit ****sota*talven** oli *äitiä ****hoitamas** /

(31) (LA Kurikka 4061/292)
ja ****aina** minä kutoo... *kuroon sitä *niim palijo

Esimerkissä 30 esiintyvä adverbiaali *sotalalven* on adverbiaalina toimiva täysi NP, jonka avulla kuvattu tapahtuma sijoittuu ajalliseen kehykseen. Vaikka adverbiaalit sijoittuvatkin tavallisesti lauseessa melko vapaasti, äskeisen esimerkin sanajärjestys on siinä mielessä merkityksellinen, että se luo implikaation vaihtuvista elämänvaiheista: *sotalalvena olin äitiä hoitamassa* (kun taas muina talvina tein muuta). Jos adverbiaali olisi lauseen lopussa, mikä kenties olisi tunnusmerkittävämpi vaihtoehto, lauseen tekstuaalinen merkitys olisi toisenlainen. Jälkimmäisessä esimerkissä 31 adverbiaalina on toiminnan toistuvuutta ilmaiseva partikkeli *aina*, jonka integroituneisuus on epämääräisempää kuin täyden NP:n. *Aina* on nimittäin siinä mielessä kevyempi adverbiaali, että sen poisjätö tai paikan vaihtaminen lauseessa ei vaikuta lauseen kokonaismerkitykseen niin paljon kuin vaikkapa mainitun *sotalalven* siirto vaikuttaisi.

Integroituneiden adverbiaalien joukossa on lisäksi joitakin infinitiivilausekkeita. Seuraavan esimerkin *ojan kaivooski* toimii samaan tapaan kuin *sotalalven* esimerkissä 30 eli luo implikaation siitä, että adverbiaalil ilmaisema asia on osa jotain suurempaa kokonaisuutta.

(32) (LA Rautu 8611/21)
****ojan *kaivooski** ol'in ****tiälkii** olles

Irralliset adverbiaalit ovat tässä aineistossa enimmäkseen konnektiiveja, joista partikkelit *sit(ten)* ja *kyl(lä)* ovat kaikkein yleisimpiä.

(33) (LA Ylihärmä 4251/347)

* noo / **sittem** **minä *rupesin *keittämhäm

(34) (LA Koivisto 8451/40)

et ***kyl** mie kynsi sit /

Konnektiivi *sitten* muistuttaa jossain määrin konjunktioita: sen tehtävänä on ilmaista ajallista peräkkäisyyttä ja sitoa lause osaksi edeltävää tekstiä. Se esiintyy näin ollen tyypillisestikin lauseen alussa, vaikka sen sijainti voi lauseessa olla varsinaisia konjunktioita vapaampi. Kuitenkin sen erottaminen integroituneista adverbiaaleista vaikuttaa toisinaan hankalalta, voihan *sitten* kuulua lauseen merkitysisältöön ilmaisemalla temporaalista kinnukohtaa ja ajallisia puitteita varsinaisten puiteadverbiaalien tapaan. Joka tapauksessa kaikki *sitten*-tapaukset on tässä tutkimuksessa luokiteltu johdonmukaisesti konnektiiveiksi eli irrallisiksi adverbiaaleiksi. *Kyl(lä)* on niin kutsuttu sävyartikkeli, joka ei myöskään ole osa lauseen varsinaista merkitysisältöä, koska se ei kuulu esimerkiksi kiellon vaikutusalaan.

Relatiivipronominit sijaitsevat aina lauseen alussa, mutta toisaalta ne ovat ajan- tai paikanilmauksina selvästi osa lauseen kokonaismerkitystä:

(34) (LA Nurmo1 4281/12)

*niij **johona** min- *oon **syntyyny .

Koska paikallissijaiset relatiivisanat ja monet konnektiivit sijaitsevat lauseen alussa jo syntaksin vaatimuksesta, sanajärjestyksen merkitystä koskevat huomiot kohdistuvat lähinnä integroituneisiin adverbiaaleihin. Niiden sijainti ennen verbiä ei ole itsestään selvä, vaikka adverbiaalinen sijainti onkin vapaampi kuin esimerkiksi objektin.

Olen edellä esittänyt aineistoni perusteella, minkälaisia adverbiaaleja näyttää esiintyvän yhtäältä subjektipronominin sisältävissä lauseissa ja toisaalta pronominittomissa lauseissa. On käynyt ilmi, että lauseen merkitykseen integroituneita adverbiaaleja esiintyy lauseenalkuisessa asemassa suhteessa

enemmän ilmisubjektittomissa lauseissa kuin ilmisubjektillisissa. Integroituneiden adverbiaalien erottaminen konnektiiveista ja relatiivipronomineista sekä jaottelun perusteiden pohdinta on tärkeää sen vuoksi, että integroituneiden adverbiaalien lauseenalkuinen asema muuttaa lauseen tekstuaalista merkitystä. Konnektiivin sijainnilla tällaista merkityseroa ei välttämättä synny, ja relatiivipronomit puolestaan sijaitsevat poikkeuksetta lauseen alussa. Olettamukseni on, että joissakin tapauksissa integroituneet adverbiaalit ovat lauseen alussa ja nimenomaan esikentässä sen vuoksi, että ne ovat puhujan käsitteistyksessä huomion kohteina. Subjektipronominin poisjäämistä motivoi näin ollen se, että joissakin tekstuaalisissa yhteyksissä esikentän painokas NP on keskeisemmässä asemassa kuin neutraali NP eli subjektipronomini. Esikenttäalkuisuus liittyy ensisijaisesti sellaisiin adverbiaaleihin, jotka ovat täysiä leksikaalisia NP:itä (muun muassa esimerkit 26 ja 30), mutta monet proadverbit saattavat sen sijaan sijaita lauseen alussa neutraalisti. Kaikki integroituneet adverbiaalit, jotka sijaitsevat lauseen alussa, eivät siten muuta välttämättä lauseen tekstuaalista merkitystä, mutta etenkin täydet NP:t esikenttään sijoituessaan voivat merkitystä muuttaa. Sen vuoksi edellä esitetyt jaottelut integroituneisiin ja irrallisiin adverbiaaleihin toimivat taustatietona lukuun 5. Integroituneiden adverbiaalien suhteellisesti suurempi määrä ilmisubjektittomissa lauseissa kertoo myös siitä, millaisilla elementeillä lauseenalkuinen paikka tavallisesti täyttyy, jos subjektipronomini jää pois.

4.4.3 Predikatiivi ennen verbiä

Kopulalauseita on aineistossani kaiken kaikkiaan vähän (ks. taulukko 6), mutta esitän johdonmukaisuuden vuoksi seuraavassa taulukossa myös predikatiivialkuisten lauseiden lukumäärät. Lukumäärien esitämiseksi on sekin peruste, että neutraalissa sanajärjestyksessä predikatiivi sijaitsee kopulaverbin jäljessä. Jäljempänä olevassa taulukossa 14 on esitetty ennen verbiä sijaitsevien predikatiivien lukumäärät murteittain ensin ilmisubjektittomissa kopulalauseissa (myöntölauseissa) ja sen jälkeen ilmisubjektillisissa kopulalauseissa.

TAULUKKO 14: Predikatiivialkuisten myöntölauseiden lukumäärät.

Ilmisubjektittomat	pr:vi V	kop.lauseita yht.
pohjalaismurteet	2	9
kaakkoismurteet	5	21
yhteensä	7	30
Ilmisubjektilliset	pr:vi V	kop.lauseita yht.
pohjalaismurteet	1	38
kaakkoismurteet	2	28
yhteensä	3	66

Predikatiivialkuisia myöntölauseita on molemmissa murreryhmissä enemmän ilmisubjektittomissa lauseissa, mutta koska lukumäärät ovat pieniä, ei luotettavia päätelmiä liene mahdollista tehdä. Otaksun kuitenkin, että predikatiivin sijoittuminen esikenttään toimii tekstuaalisesti objektin ja integroituneen adverbiaalinen tavoin, toisin sanoen esikenttään sijoituessaan predikatiivi on erityisen huomion kohteena. Käsittelen esikenttään sijoittuvia predikatiiveja vielä myöhemmissä luvuissa.

5. Ilmisubjektittomien lauseiden muodostamat rakenteet ja niiden tehtävät kerronnassa

Tässä luvussa tarkastelen ilmisubjektittomien lauseiden ilmenemistä tekstikontekstissaan. Esittelen joitakin rakenteita, joissa ilmisubjektittomuus on tavallista. Edellisessä luvussa esiin tuotuja havaintoja muun muassa sanajärjestyksestä tarkennetaan ottamalla mukaan ilmisubjektittomien verbien laajempi konteksti. Kuitenkin kieltolauseet rajataan tässä luvussa esitettyjen lukumäärien ulkopuolelle, koska niiden käyttäytyminen mm. sanajärjestyksen suhteen poikkeaa sen verran myöntölauseiden käyttäytymisestä, että yhtenäisyyden säilyttämiseksi on parasta jättää ne laajemmin käsittelemättä.

Luvussa 5.1 esitän, millaisissa rakenteissa objekti-, adverbiaali- ja verbialkuiset subjektipronominittomat lauseet esiintyvät. Luvussa 5.2 selvitän näiden rakenteiden

merkitystä ja tarkoitusta tekstissä sekä sitä, millä tavoin puhujan näkökulma käsitteistyksessä toimii: mainittuja rakenteita tarkastellaan tässä luvussa myös subjektin tarkoitteen etu- tai taka-alaisuuden kannalta.

5.1 Rakenteet

Tässä luvussa esitellään joitakin puhutulle kielelle tyypillisiä rakenteita ja ilmiöitä: limittäisrakenne, kaksi peräkkäistä finiittiverbiä ja vapaa NP. Näihin kaikkiin liittyy tässä yhteydessä subjektipronominin verbi, vaikka kyseiset rakenteet eivät sinänsä liitykään ilmisubjektittomuuteen. Lisäksi tarkastellaan myös rinnasteisia ja alisteisia lauseita, jotka ovat kirjakieleenkin kuuluvia ilmiöitä. Olen jaotellut rakenteiden esittelyn sanajärjestyksen mukaan, ja verbialkuisia rakenteita ovat rinnasteiset ja alisteiset lauseet sekä peräkkäiset finiittiverbit. Objekti-, predikatiivi- ja adverbialkuiset lauseet kuuluvat puolestaan esikenttäalkuisten lauseiden ryhmään. Limittäisrakenteita käsitellään omana ryhmänään, ja lisäksi esitellään yhtenä mahdollisena myös rakenne, jossa vapaa NP esiintyy ennen pronominitoman verbin muodostamaa lausetta.

5.1.1 Verbialkuiset lauseet

Havaintoni mukaan useimmat niistä ilmisubjektittomista lauseista, jotka ovat verbialkuisia, alkavat jollakin konjunktiolla. Käytän seuraavassa jaottelua rinnasteisiin ja alisteisiin lauseisiin. Jakoperusteena ei kuitenkaan ole virkehierarkia vaan pelkästään se konjunktio, jolla tarkasteltava verbialkuinen lause alkaa: *ja* on rinnastava konjunktio (luku 5.1.1.1), mutta muut tässä käsiteltävät konjunktiot ovat luonteeltaan alisteisia (luku 5.1.1.2). Rinnastus ja alistus ovat tosin perusteltuja käsitteitä siitäkin syystä, että ne erottavat toisistaan myös ne kaksi tapaa, joilla subjektin tarkoite on tekstissä esillä (luku 5.2).

5.1.1.1 Rinnastus *ja*-konjunktiolla

Rinnastus on parataktinen suhde, jossa kaksi toisistaan riippumatonta ja samafunktioista elementtiä on kytketty toisiinsa (Kalliokoski 1989: 16; Hakulinen & Karlsson 1979: 331). ISK:n mukaan rinnastus on syntaktinen suhde, jossa on yhteen liittyneenä vähintään kaksi syntaktisesti samafunktioista sanaa, lauseketta tai lausetta siten, että kokonaisuudella on sama syntaktinen tehtävä kuin sen osilla eli rinnastettavilla. Laajemmassa mielessä rinnastaminen voidaan nähdä tekstuaalisena strategiana, jolla osoitetaan, että kytketyillä elementeillä on jotain yhteistä. (ISK: § 1079.)

Kirjoitetun kielen kuvauksissa on tapana puhua muun muassa nolla-anaforasta tai ellipsistä niissä tapauksissa, joissa edeltävässä lausessa esiintyvä lauseenjäsen jää toistamatta esimerkiksi kahden rinnakkaisen lauseen jälkimmäisessä osassa (Kalliokoski 1989: 53; ISK: § 1431, 1180). Käsitteitä käytetään usein tarkasteltaessa kolmannen persoonan pronominin poisjääntiä yhdyslauseen jälkiosassa: *Hän polkaisi luukun auki ja Ø nakkasi puun pesään* (ISK: § 1370). Sen sijaan 1. ja 2. persoonan subjektipronominin poisjääntiä nämä käsitteet eivät perinteisissä kuvauksissa koske, koska subjekti käy ilmi verbin finiittimuodosta (esim. ISK: § 1178). Kolmannen persoonan pronomien ellipsillä rinnasteisissa lauseissa on kuitenkin samankaltaisuuksia puhutun kielen 1. (ja 2.) persoonan esiintymättömyyteen rinnasteisissa jälkilauseissa. Kyse on kaikissa tapauksissa ilmiöistä, joissa subjekti jää toistamatta rinnastetun verbin yhteydessä, koska se tai sen tarkoite on tuotu esiin aiemmin. Seuraavana on esimerkki rinnastuksesta, jossa kaksi yksikön 1. persoonassa olevaa finiittiverbiä rinnastuvat saman subjektipronominin kanssa.

(35) (LA Veteli 4411/332)

minä **itkij ja **ryyppäsin sitte tuota *sitä ja se oli **niin suolasta ja **niim pahaa *heti *nii että nii / että että oikein *kauvan aikaa **jälähempäin niim minua **inhotti *se .

Duvallonin ja Chalvinin tutkimuksessa (2004) rinnastus *ja*-konjunktiolla on yleisin konteksti, jossa subjekti jää toistamatta (mts. 274–275). Oletettavasti Duvallonin ja Chalvinin tutkimuksessa on rinnasteisiksi katsottu kaikki *ja*-konjunktiolla yhdistetyt rinnasteiset lauseet, joissa jälkilauseesta puuttuu subjektipronomini. Myös Hanna Lappalainen mainitsee rinnastetut finiittiverbit yhdeksi tyypilliseksi pronominisubjektin poisjääntitapaukseksi (2006: 44).

Konjunktioiden yleisyyttä ja käyttöä suomen murteissa ovat selvittäneet Lauseopin arkiston avulla Osmo Ikola, Ulla Palomäki ja Anna-Kaisa Koitto (1989). Mainitussa tutkimuksessa rinnastus- ja alistuskonjunktiot on määritelty yleiskielen mukaan (1989: 45, 106), mutta tekijät toteavat, että esimerkiksi *ja*-konjunktiolla on murteissa muutakin käyttöä kuin toimiminen eri jäsenien rinnastajina: sitä käytetään rinnastamisen lisäksi puheenvuoron varaamiseen kuten myös ”turhana” toistona lauserajoilla (mts. 45, 62, 63). Tutkimuksesta käy kuitenkin ilmi, että arkiston murreaineistoissa rinnastuskonjunktilla alkavia päälauseita on murteissa hieman enemmän kuin verrokkina toimivassa yleiskielen aineistossa, mikä tekijöiden mukaan johtuu konjunktioiden moninaisemmasta käytöstä puhutussa kielessä. Lisäksi murteissa *ja* on yleisin rinnastuskonjunktio.¹⁷ (Ikola, Palomäki & Koitto 1989: 38–39, 46.) Mainitun tutkimuksen mukaan konjunktioiden käyttö murteissa eroaa vielä selvemmin vertailuaineistosta siinä, miten eri kielimuodot käyttävät konjunktioita yhtäältä virkkeenalkuisissa ja toisaalta muissa asemissa: esimerkiksi tässä tarkasteltavaa *ja*-konjunktioita käytetään murteissa suunnilleen yhtä paljon virkkeen alussa kuin muissakin asemissa, mutta yleiskielessä *ja* esiintyy enimmäkseen muissa kuin virkkeenalkuisissa asemissa (1989: 49).

Tässä työssä käsittelen rinnastuksina vain sellaisia rakenteita, joissa kaksi samanmuotoista finiittiverbiä yhdistyvät *ja*-konjunktiolla ja joissa jälkimmäinen verbi on pronominiton kuten esimerkissä 48: *minä itkin ja Ø ryyppäsin*. Rinnastuksiksi ei siis ole katsottu sellaisia *ja*-konjunktiolla yhdistyviä finiittiverbejä, joissa esiintyy vaikkapa objekti ennen jälkimmäistä verbiä, koska tällaisilla sanajärjestyksillä on näkemystäni mukaan toisenlainen kerronnallinen funktio, vaikka lauseet sinänsä olisivatkin hierarkian suhteen rinnasteisia. Rinnastuksiksi on

¹⁷ Muita ovat *mutta*, *vaan*, *tai*, *vai*, *eli* ja *sillä* (Ikola, Palomäki & Koitto 1989: 46).

tässä siten luokiteltu vain ne tapaukset, joissa jälkimmäinen lause on verbialkuinen. Lisäksi rinnastettujen joukosta on jätetty pois *mutta*-konjunktioilla alkavat lauseet, koska niidenkin tekstuaalinen funktio poikkeaa *ja*-rinnastuksista.

Edellä mainitussa Duvallonin ja Chalvinin tutkimuksessa rinnastus oli, kuten sanottu, yleisin pronominin poisjääntiympäristö. Tämänkin työn aineistossa rinnastus näyttäisi muodostavan suuren osan pronominittomien lauseiden esiintymistä, mutta mitenkään selvänä enemmistönä se ei ole. Pohjalaisryhmässä rinnasteisiksi luokiteltavia lauseita on 37¹⁸ kaikista pronominittomista lauseista (kokonaismäärä 99; ks. taulukko 2). Kaakkoisryhmässä vastaava lukumäärä on 52/327. Tosin on sanottava, että ilmiön yleisyyden tarkka laskeminen on vaikeaa, koska puheessa käytetään *ja*-konjunktioita paljon muutenkin, joten sen vuoksi voi olla tulkinnanvaraista, miten jokin kyseisellä konjunktioilla alkava lause tulisi luokitella. Puhutussa tekstissä ei myöskään ole sellaisia selviä virkerakenteita, joista olisi helppo erotella rinnastuvat lauseet. Lisäksi koska olen tässä työssä ryhmitellyt rakenteita lähinnä niiden tekstuaalisten funktioiden mukaan enkä pelkästään syntaktisin perustein, monet sinänsä rinnasteiset lauseet sijoittuvat luokittelussani muihin tyyppeihin. Edellä mainitut lukumäärät eivät siten ole eksakteja esityksiä tämän aineiston rinnasteisten lauseiden lukumäärästä vaan kertovat lähinnä summittaisesti tietynlaisen kerrontarakenteen yleisyydestä.

Kuten jäljempänä pyrin osoittamaan (luku 5.2.3), tämän tutkimuksen kohteena oleva rinnastustyyppi esiintyy erityisesti kerronnassa, jossa puhuja kuvaa jotakin tapahtumaketjua tai -kokonaisuutta, jossa on itse ollut toimijana. Tällaisessa kerronnassa subjektin tarkoite on käsitteistyksessä etualalla.

5.1.1.2 Alisteiset lauseet

Alistuksena pidetään sellaista lauseiden suhdetta, jossa alisteinen eli sivulause ei toimi yhdyslauseen tasolla lauseena vaan lauseen nominaalijäsenen tavoin (Hakulinen & Karlsson 1979: 333). Alisteinen lause toimii siis hallitsevan lauseen

¹⁸ Lukumäärään on luonnollisesti laskettu vain rinnastetun rakenteen jälkimmäinen tai jälkimmäiset verbit: *minä itkin ja ryypäsin*.

suhteen kuin esimerkiksi adverbiaalilauseke. Tästä syystä Iso suomen kielioppi nimittääkin tällaisia lauseita adverbiaalilauseiksi: adverbiaalikonjunktioilla (mm. *koska, kun, jos, vaikka, jos, jotta, että*) alkavat lauseet toimivat yhdyslauseissa hallitsevan lauseen täydennyksinä tai määritteinä, joskus myös lisäyksinä, objekteina tai adverbiaalitäydennyksinä. Adverbiaalikonjunktioilla kytkettyjen lauseiden keskinäisen suhteen tulkintaan vaikuttaa konjunktion oma merkitys, joka voi olla esim. temporaalinen, kausaalinen, konditionaalinen tai konsessiivinen. (ISK: § 1111.)

Seuraavissa esimerkeissä on joitakin aineistossani esiintyviä alistuskonjunktioilla alkavia lauseita, jotka ilmaisevat alisteisen lauseen erilaisia suhteita päälauseeseen tai lausuman muuhun osaan nähden. Ensimmäinen esimerkki (35) ilmaisee temporaalista suhdetta ja toinen esimerkki (36) lähinnä konsessiivista suhdetta, jossa päälauseen tilanne toteutuu huolimatta alisteisen lauseen ilmaisemasta asiointilasta. Tässä tapauksessa tosin suhde on päinvastainen, eli hallitsevan lauseen tilanne ilmaistaan negatiivisena.

(35) (LA Rautu 8611/94)

ei *olneet *isäntä ja *emäntä **kotonkoa *ko *mänin ni* / se **karjako sano heä ei *heä **itk ko sen *ol' **helmikuus poikiva ja *heä sano ko se **niin / jo *tunnutti .

(36) (LA Laihia 4131/236)

*ja *vaikk- olsin **nuariki* / **minä em meem **mitäp **piirtelhön *kyllä / **siihem mä **vannon / ja **teen / *valani . /

Ikolan, Palomäen ja Koiton tutkimuksessa suomen murteiden lauseopista (1989) käy ilmi, että Lauseopin arkiston aineistossa konjunktioilla alkavia sivulauseita on 21,1 prosenttia kaikista lauseista, kun taas vertailtavana olleessa yleiskielen aineistossa vastaavia lauseita on vain 13,9 prosenttia. Ero johtuu muun muassa siitä, että puhutussa kielessä käytetään konjunktioita siinä, missä kirjakieli suosii lauseenvastikkeita. (Ikola, Palomäki & Koitto 1989: 77.) Lisäksi edellä mainitun tutkimuksen mukaan alistuskonjunktioista yleisin on *kun*, jonka esiintymämäärä kattaa 46,4 prosenttia sivulauseita aloittavista konjunktioista; seuraavaksi yleisin on *että* (39,3 %). Muiden alistuskonjunktioiden lukumäärät ovat näihin kahteen verrattuna melko vähäisiä: esim. *jos* 5,3 % ja *vaikka* 2,6 %. (Ikola, Palomäki & Koitto 1989: 77.)

Oman tutkimukseni aineistossa alistuskonjunktioilla alkavia ja ilmisubjektittomia myöntölauseita on pohjalaismurteiden ryhmässä 11 (ilmisubjektittomien kokonaismäärä 99; ks. taulukko 2) ja kaakkoismurteiden ryhmässä 67 (kokonaismäärä 327). Kuten Ikola, Palomäki ja Koitto (1989) ovat jo osoittaneet, *kun*-konjunktio eri muodoissaan on selvästi yleisin alistuskonjunktio murteissa. Näin on aineistoni mukaan myös niissä lauseissa, joissa finiittiverbi on pronominiton. Pohjalaismurteiden 11 alistuskonjunktioilla alkavaa ilmisubjektitonta lausetta jakaantuvat konjunktioiden mukaan seuraavasti: *ko* (kun) 6 kpl, *että* 3, *jotta* 1 ja *vaikka* 1. Kaakkoismurteissa vastaava jakauma on seuraava: *ko* 54 kpl, *et* 6, *vaik* 3, *jot* 3 ja *jos* 1.

Alisteiset lauseet ilmaisevat siis hallitsevaan lauseeseen tai muuhun lausumaan nähden jonkin suhteen, esimerkiksi *kun*-konjunktio voi ilmaista temporaalista suhdetta. Koska tällaiset lauseet toimivat hallitsevan lauseen osina vaikkapa ajan adverbiaalien tapaan, ne toimivat lähinnä kerronnan kehysilmauksina. Duvallon ja Chalvin (2004) liittävät alisteiset lauseet sellaisiin kuvauksiin, joissa poiketaan kerronnan päälinjalta sivuun; tällaisissa subjektipronominittomissa lauseissa esiintyy heidän mainitsemassaan esimerkissä konjunktio *ku* (2004: 277). Analysoin luvussa 5.2.4 vielä tarkemmin *kun*-konjunktion roolia tietynlaisessa kerronnassa, jossa taustoitetaan etualaista kerrontaa.

5.1.1.3 Peräkkäiset finiittiverbit

Tässä luvussa käsitellään sellaista kahden verbin yhdistelmää, jossa kaksi samassa muodossa olevaa verbiä esiintyvät sananmukaisesti peräkkäin ja jossa yhdistelmän jälkimmäinen verbi esiintyy ilman pronominia. Usein kahden peräkkäisen finiittiverbin tapauksessa on kyse niin kutsutusta puheen itsekorjauksesta (ks. myös Duvallon & Chalvin 2004: 276). Itsekorjauksessa puhuja keskeyttää meneillään olevan lausumansa ja muotoilee sitä uudelleen esimerkiksi korvaamalla sanan toisella tai täsmentämällä jo sanottua (Sorjonen & Laakso 2005: 244).

(37) (LA Muolaa 8331/44)

*tämä *Heikki **Kuisma / mikä nyt *tuol- on se / ne *lapset tuola / tahe *pojat tuol
tuol / *mikä se nyt- on tuo... . //

*katsokaa nyt mite se / vaik **nii **hyväst *mie *sano... *muistan ne... **tuollane
ov *vere*paine . /

se ko *ottaa *muistim *pois sit *taas vähä aja pääst se *selvijää . //

Esimerkissä 37 puhuja keskeyttää lausumansa ja vaihtaa ensin tuottamansa verbin (*sano...*) toiseksi verbiksi (*muistan*). Kyseessä on niin sanottu korvaava korjaus (Sorjonen & Laakso 2005: 251), jossa tosin ei esiinny tällaisille korjauksille tyypillisiä partikkeleita.

Aineistossani esiintyy lisäksi itsekorjausta muistuttavia rakenteita, joissa on sama verbi peräkkäin. Puhuja näyttää keskeyttävän tai lopettavan lausumansa mutta jatkaakin uudestaan samalla verbillä:

(38) (LA Kauhava 4261/332)

s- olis (mullen antanus sitte *hames*kankhaam *mä sanoon- ttä **ei / **mä** täs
justhinkin *kuro / **kuron *kankahia jotta **mä** *kuron **itte . /

Tässä kauhavalaisen puhujan esimerkissä mainitaan siis *kutoa*-verbi ensin kahdesti peräkkäin, jolloin jälkimmäinen verbi on jälleen pronominiton, ja sitten vielä kerran lausuman lopussa. Puhuja näyttää tässä esimerkissä ensin tuottavan intransitiivilauseen (*mä täs justhinkin kuro*), jonka loppuosaan eli *kutoa*-verbiin hän vielä palaa ja täsmentää sitä lisäämällä objektin (*kuron kankahia*). Lausuman lopetukseksi puhuja vielä toistaa alkuperäisen intransitiivilauseen hieman toisessa muodossa (*mä kuron itte*). ISK kutsuu lausuman johonkin osaan palaavia lisäyksiä paradigmaattisiksi jälkilisäyksiksi. Ne esittävät toisin usein juuri lausuman loppuosan; näiden lisäysten tehtävänä on muun muassa täsmentää ja eritellä edellä esitettyä (ISK: § 1056). Yllä olevassa esimerkissä *kutoa*-verbin toistolla näyttää olevan täsmentämisen lisäksi myös edellä sanotun vahvistamisen ja vakuuttelun tehtävä: puhuja ikään kuin katkaisee tai lopettaa lausumansa mutta aloittaakin samalla verbillä uudestaan edellä sanottua hieman varioiden.

Koloratiiviseksi konstruktioksi kutsutaan tavallisesti infinitiivimuodon ja pääverbin yhdistelmää, jossa molemmat verbit kuvaavat samaa toimintaa (esim. Ikola,

Palomäki & Koitto 1989: 303). Koloratiivirakenteessa pääverbi on yleensä infinitiivimuotoa deskriptiivisempi: *kaikki puhua pälättivät yhteen ääneen* (ISK: § 450). Mainitusta rakenteesta on kuitenkin myös variantti, jossa molemmat verbit ovat finiittimuodossa. Kaakkoismurteiden aineistossa esiintyy tästä jälkimmäisestä variantista joitakin tapauksia, joissa kaksi peräkkäistä verbiä ovat yksikön ensimmäisessä persoonassa ja joissa toisena tuleva verbi on sävyltään edellistä deskriptiivisempi. Jälkimmäinen verbi esiintyy ilman subjektipronominia. Seuraavassa esimerkissä 39 *rynttysin* antaa lisäväriä edeltävälle *syödä*-verbille ja kuvaa syömisen tapaa.

(39) (LA Koivisto 8451/267)

ja *miul ko ol **oikee nälkä ko mie *kaike päivää / lenteli täs ja /*tyhjensi **itsiäi *jo / täs ni / **mie *koppasi **es*liina **helmahei oti sitä **rieskaa siit **uuni *suust ni / ja ja / mäni sit **sauna*uunii taas **katsomaa ja / **söin *rynttysin** / täy... ni *täys kylhä mie **oliki . /

Tässä esimerkissä tosin myös edeltävä verbi esiintyy ilman pronominia, koska persoona on tuotu esiin jo aiemmin, tapahtumaketjun alussa. Tyypillistä koloratiivirakenteille on kuitenkin, että subjekti tuodaan ilmi ensimmäisen verbin yhteydessä, mutta sitä ei enää toisteta toisen verbin kanssa.

5.1.2 Esikenttäalkuiset lauseet

Esikenttäalkuiset lauseet on erotettu tässä työssä yhdeksi ilmisubjektittomien lauseiden rakennetyypiksi. Esikentässä sijaitsee näissä rakenteissa lausekkeita, joiden neutraali sijainti olisi lauseen lopussa, jos lauseessa olisi subjektipronomini ilmi pantuna. Seuraavissa esimerkeissä on esitetty adverbiaalin (40), objektin (41) ja predikaatiivin (42) sijaintia lauseissa, joissa finiittiverbi on ilmisubjektiton. Jäljempänä esitetyssä asetelmassa 1 nämä samat lauseet on jaettu kentiin.

(40) (LA Rautu 8611/347)

*yhel **viipurilaisel *rouvalkii **käiv** **viis *vuotta *pyykil .*

(41) (LA Veteli 4411/58)

ja / *minua *vähän **säälitti *sitte *sielä *nii / minä riisuin *oman hevoseni *enste
ja / viskasin *turkit vain / *rekhej ja / riisui ja panin *talhin ja *heinät* *etheen **annoij**
ja .

(42) (LA Rautu 8611/168)

*Aune **Sappinen **ol'in** *ommaa sukujai ja *Pusa **oon** nyt tam *miehen . /

ASETELMA 1. Esikentän asema sanajärjestyksessä.

<u>Esikenttä</u>	<u>Teemapaiikka</u>	<u>Loppukenttä</u>
yhel viipurilaisel rouvalkii	Ø	käiv viis vuotta pyykil
heinät	Ø	etheen annoij ja
Aune Sappinen	Ø	olin ommaa sukujai

Esikentän olemassa olo perustuu tässä yhteydessä tulkintaani siitä, että subjektipronomini olisi joka tapauksessa tarkasteltavien lausekkeiden jäljessä teemapaiikassa. Toinen mahdollisuus olisi, että esikenttää ei tarkasteltavissa esimerkeissä ole, jolloin mainitut lausekkeet kuuluisivat loppukenttään:

(Mie) / yhel viipurilaisel rouvalkii käiv viis vuotta pyykil.

ja (minä) / heinät etheen annoin

? (Mie) / Aune Sappinen olin ommaa sukujai

Olettamukseni näiden lauseiden suhteen on kuitenkin se, että esikenttäalkuisuudella on merkitystä lauseiden tekstuaalisen tehtävän kannalta: ne luovat tietynlaisen tulkinnan, jonka merkitys tekstissä on erilainen kuin silloin, jos subjekti olisi ilmi pantuna neutraalilla paikallaan. Siten esikentän esiintyminen myös motivoi subjektin poisjäämistä, koska näin esikentän lauseke saa korosteisemman merkityksen. Kaksi substantiivilauseketta ennen verbiä on lisäksi informaation kannalta melko raskas rakenne. Puhetta on oletettavasti helpompia prosessoida, jos toinen NP jää pois. Mainituissa tapauksissa se on siis subjektipronomini, joka on lauseen tekstuaalisen merkityksen kannalta esikentän NP:tä neutraalimpi.

5.1.3 Limittäisrakenne

Limittäisrakenteeksi kutsutaan sellaista kahden finiittiverbin muodostamaa rakennetta, jossa näiden verbien muodostamat lauseet näyttävät limittyvän yhteen: *mie tei ja sit housut tein siin yhtes silmärräpäykses itsellei*. Termiä limittäisrakenne¹⁹ on käytetty Helasvuon ja Sorjosen artikkelissa (1986); heidän mukaansa rakenne on tarkoituksellinen puheen keino eikä pelkästään puheessa esiintyvä virhe tai korjaus (1986: 366). Palander (1991) käyttää samasta ilmiöstä nimitystä liukuma, jossa lause muuntuu jonkin muodostimen avulla toiseksi, ja muodostimena voi olla vaikkapa objektilauseke (1991: 238). Myös ISK käyttää nimitystä limittäisrakenne sellaisesta reaaliajassa puhutusta kaksiverbisestä lausumasta, joka muodostaa prosodisen kokonaisuuden mutta rikkoo sitä kirjoitetun kielen mukaista ehtoa, että lauseessa on vain yksi finiittiverbi (ISK: § 1015). Rakenteessa esiintyvillä finiittiverbeillä on jokin yhteinen jäsen lausuman keskellä: rakenteen alku- ja loppuosaa yhdistävä jäsen on usein adverbiaali tai objekti.

Tässä tutkimuksessa limittäisiksi on katsottu kaikki sellaiset rakenteet, joissa jonkin nominaalisen jäsenen molemmiin puolin esiintyy kaksi verbiä siten, että kyseinen nominaalinen elementti voisi liittyä kumpaan tahansa verbiin täydennyksenä tai määritteenä. Rakenteen prosodista yhtenäisyyttä en ole pitänyt limittäisrakenteen tiukkana kriteerinä, koska esimerkiksi lyhyitä taukoja esiintyy puheessa melko paljon muutenkin, eikä toisekseen prosodiaa voi kovin luotettavasti tämän työn puitteissa mitata. Limittäisrakenteessa on kyse ennen kaikkea puhutun kielen ilmiöstä, koska lauseita on ollut tapana määritellä yhden finiittiverbin mukaan. Voi myös ajatella limittäisrakenteen olevan yhteydessä puheen muihinkin prosessointitapoihin kuten niin sanottuun itsekorjaukseen, jossa puhuja korjaa omaa puhettaan vuoronsa sisällä (esim. Sorjonen & Laakso 2005). Limittäisrakenteessahan jälkimmäinen verbi on usein edellistä spesifimpi, joten voi ajatella puhujan tarkentavan puhettaan tuottamatta mitään varsinaisia itsekorjaukseen liittyviä rakenteen katkoksia tai korjauspartikkeleita kuten *eiku* ja *tai siis*. Limittäisrakenteessa esiintyy toisaalta usein kaksi samaa verbiä, jolloinhan

¹⁹ Termi 'limittäisrakenne' on Helasvuon ja Sorjosen (1986: 366) käyttämä nimitys alun perin Franckin (1985) käsitteestä 'double bind construction'.

kyseessä ei ole edellisen verbin spesifiointi. Tällöin rakenteella lienee puheessa muunlaisia tarkoituksia kuin vain aiemman puheen korjaaminen tai tarkentaminen.

Tutkimissani murreteksteissä limittäisrakennetta esiintyy melko paljon. Osoittaakseni, että ilmiötä on syytä käsitellä omana rakenteenaan, esittelen aluksi limittäisrakenteita yleisesti ja lopuksi pelkästään yksikön 1. persoonaan liittyviä tapauksia. Seuraaviin esimerkkeihin olen poiminut kielenoppaiden puheesta näytteitä kaikenlaisista limittäisrakenteista, joissa ei siis ole kiinnitetty huomiota erityisesti ilmisubjektittomiin verbeihin. Esimerkkilauseissa limittäisrakenne on esitetty kursivoituna ja rakenteen alku- ja loppuosaa yhdistävä jäsen lisäksi lihavoituna.

(43) (LA Koivisto 8451/13)

ja *meil oli ****yhteev vuon** / oli / ***kolme ****emmää** meil- oli ****talveel** / ja ***syksyy**l
meil oli ****viis*toist ***lammasta** . /*****

(44) (LA Veteli 4411/ 251)

ja / *kyllä ****minus- om ****pikkusem ***pakkaa ***olehan ****samaa ****vikaa että nin / ko
*minä lähen ****saunhan ni ***minä ei ***taho ***oikein ***keskem ***malttaa ***lähtijäs sieltä
*pois että kyllä... . /***************************

Esimerkissä 43 on näyte sellaisesta limittäisrakenteesta, jossa useampikin lausuman osa näyttää limittyvän. Aluksi esiintyy adverbiaalilauseke *yhteev vuon* kahden *olla*-verbin yhteisenä määritteenä. Lisäksi voisi ajatella, että e-subjekti *kolme emmää* näyttää jollakin tapaa liittyvän paitsi ”omaan” verbiinsä (*kolme emmää meil oli talveel*) myös lausuman alussa sijaitsevaan vastaavanlaiseen omistusrakenteeseen (*meil oli yhteev vuon*).

Määritteenä toimiva adverbiaali esiintyy usein kahta lausetta yhdistävänä nominaalisena jäsenenä limittäisrakenteessa (ISK: § 1015). Esimerkissä 44 verbin määrite *pikkusem* asettuu kahden eri verbin yhteiseksi määritteeksi. Rakenteen edetessä tapahtuu tässä myös modaalinen muutos: verbi *olla* esittää tiedon varmana, kun taas rakenteen jälkimmäinen, apuverbinä toimiva *pakkaa* on episteemisesti hieman epävarmempi. Jälkimmäinen verbi toimii siten täsmennyksenä, jolla puhuja esittääkin itseään koskevan arvioinnin epävarmempana kuin lausuman aluksi.

Limittäisrakenteesta esiintyy yksikön 1. persoonan verbinmuodon yhteydessä kaksi perustyyppiä: joko verbi on rakennetta yhdistävän elementin molemmin puolin sama, tai sitten verbit ovat eri verbejä, jolloin jälkimmäinen on yleensä edellistä spesifimpi. Rakenteen keskellä oleva nominaalinen jäsen on yleensä objekti tai adverbiaali. Objektin sisältävästä ja samaverbisestä rakenteesta on jo aiemmin esitelty esimerkki 24 (*mie *tei ja sit / **housut tei siin / **yhes *silmär**räpäkyses *itsellei . /*). Myös seuraavassa esimerkissä 45 kahta eri verbiä yhdistää objektina toimiva lauseke (*kenekää appuu*). Tässä esimerkissä lauseketta ympäröi kuitenkin kaksi eri verbiä. Kiinnostavan tästä limittäisrakenteesta tekee lisäksi se, että lausetyyppi vaihtuu kesken lausuman transitiivilauseesta kopulalauseeksi.

(45) (LA Koivisto 8451/140)

**siit tul *yks **rikas tsikka tuli *minnuu **auttammaa / ja **se ois- ottaan aina *minnuu / **miu *luoksee tuli ja *otti **minnuu kiini *mä mä *pois em **mie taho *kenenkää **appuu oo *vajjaa / *miesten apu o **turhaa *mie sano sil . /*

Tässä koivistolaisen puhujan esimerkissä kahta eri verbiä yhdistää lauseke *kenekää appuu*). Ensimmäisen verbin suhteen lauseke on objektin asemassa, mutta rakenteen jälkimmäisen, pronominitoman verbin suhteen mainittu objektilauseke saattaisi näyttäytyäkin predikatiivina: (*em mie*) *kenenkää appuu oo vajjaa*. Kyseessä olisi siis tämän tulkinnan mukaan kopulalause, jossa subjektia luonnehditaan adjektiivilausekkeella²⁰ [*apua vajaa*], jossa AP:n edussanana toimisi adjektiivi *vajaa*.

Niissä aineistoni limittäisrakenteissa, joissa rakenteen ydinjäsenenä keskellä on adverbiaali, näyttää adverbiaalinen ympärillä useimmiten esiintyvän kaksi eri verbiä. Tällaiset tapaukset ovat usein täsmentäviä rakenteita, joissa toinen verbi spesifioi toista. Esimerkissä 46 alla esiintyy kaksi puhumisverbiä, joilla on yhteisen adverbiaalisen lisäksi myös yhteinen lausetäydennys.

(46) (LA Antrea 8271/380)

**mie sanoi *viel / **nyttee *haastoi viel **yhten *päivän jot / jot *tuota / se **hyvä *leipä ko *juohtuu *mielee ko tuota / *onha se **nuor *leipä ain *hyyvää mut- ei sitä **nii *hyyvää leipää *oo / *sentää **nykyjää ei saa *ensikää . /*

²⁰ Toinen mahdollisuus on kenties tulkita lauseke [*apua vajaa*] adpositiilausekkeeksi, koska lausekkeen merkitys on ilmeisestikin sama kuin PP-lausekkeella [*apua vailla*].

Puhuja vaihtaa neutraalin *sanoa*-verbin murteellisempaan *haastaa*-verbiin mahdollisesti selventääkseen kuvaamansa puhetilanteen luonnetta: haastamisella lienee tässä yhteydessä kepeähkön puheen merkitys. Koska adverbiaali sijaitsee lauseessa sanajärjestyksen suhteen vapaammin kuin objekti, ei yllä olevassa esimerkissä adverbiaalinen (*nyttee*) sijainnilla esikentässä varmaankaan ole samanlaista tekstuaalista merkitystä kuin on objektin sijainnilla vastaavassa paikassa.

Näistä perustapauksista on kuitenkin aineistossani myös joitakin poikkeuksia. Myös ilmisubjektiton finiittiverbi esiintyy itse toisinaan rakenteen keskellä, jolloin sen ympärille ryhmittyvät muut lauseenjäsenet.

(47) (LA Kauhava 4261/181)

minkälaista kuulkaa oli se silloin entisaikaan se koulunkäynti, oliko silloin mäjempääs vielä?

voi voi / *koulunkäyntiä ei ollu . / ***kiartokoulua vähä* ***Kosoolas* / *oon* **käyny* / *kiarto***koulua* *Kosoolas* .

Kauhavalaisen kertomuksesta poimitussa esimerkissä esiintyy pronominiton *oon käyny*, jota ympäröivät molemmin puolin objekti- ja adverbiaalilausekkeet. Rakenteen alkuosa (*kiartokoulua vähä Kosoolas oon käyny*) on esikenttäalkuinen ja toimii kontrastiivisesti sekä haastattelijan kysymyksessä että puhujan oman vastauksen alussa esiintyvään *koulunkäyntiin*, johon siis ilmausta *kiartokoulua* tässä suhteutetaan. Verbin jälkeen ilmaus kuitenkin vielä jatkuu samoin sanoin kuin alussa, mikä toimii mahdollisesti vahvistuksena edellä sanottuun.

Limittäisrakenteet ovat tarkastelemissani teksteissä verrattain yleisiä, ja ne näyttävät esiintyvän monenlaisissa yhteyksissä kuten esimerkeistä 45–47 käy ilmi. Limittäisrakenne on myös tutkimissani teksteissä yksi niistä puheen rakenteista, jotka keskeisesti liittyvät pronominittomiin finiittiverbeihin. Yksikön ensimmäisessä persoonassa olevan verbin yhteydessä esiintyviä limittäisrakenteita esiintyy aineistooni kuuluvissa murreteksteissä 31 kappaletta. Tosin limittäisrakenne ei aina ole selvärajainen ja siten helposti laskettavissa; osa rakenteista voi olla tulkinnanvaraisiakin. Edellä mainittu lukumäärä 31 sisältääkin vain suhteellisen selvät tapaukset. Jos tarkastellaan kahta murrealuetta, voi havaita limittäisrakenteen

olevan määrällisesti huomattavasti yleisempi kaakkoismurteisten puhujien teksteissä: pohjalaisissa teksteissä esiintyy kaikkiaan vain seitsemän yksikön ensimmäiseen persoonaan liittyvää, limittäisrakenteeksi katsottavaa ilmausta, loput löytyvät kaakkoisilta puhujilta. Ero saattaa tietysti johtua jo siitä, että yksikön 1. persoonan pronominit muotoja on aineistossani määrällisesti eniten juuri kaakkoismurteissa (ks. taulukko 2).

Kaakkoismurteiden puhujatkin tosin eroavat sen suhteen, kuinka taajaan he käyttävät 1. persoonassa oleviin verbeihin liittyvää limittäisrakennetta. Rautulainen puhuja käyttää paljon ilmisubjektittomia verbejä, mutta limittäisrakenne ei hänellä ainakaan tässä yhteydessä ole mitenkään erityisen usein käytetty. Aineistoni mukaan tätä rakennetta mainitussa muodossa käyttääkin erityisesti koivistolainen kielenopas, jonka puheessa limittäisrakennetta on määrällisesti eniten. Muillakin kaakkoisilla puhujilla esiintyy kuitenkin ainakin yksi limittäisrakenteeksi tulkitsemani, ensimmäisessä persoonassa olevien verbien yhdistelmä, joista jälkimmäinen verbi esiintyy pronominita. Pohjalaismurteiden puhujillakin limittäisrakenteiden jakaantuminen on tasaista, vaikka tapauksia kaikkiaan onkin vähän. Kaikilla kuudella puhujalla esiintyy ainakin yksi limittäiseksi tulkittava rakenne yksikön 1. persoonan yhteydessä. Koska limittäisrakenne liittyy nähdäkseni ennen kaikkea lausuman prosessoimiseen, se lieneekin erityisesti idiolekteihin liittyvä ilmiö. Alueellisen variaation ohella olisikin syytä selvittää myös rakenteen esiintymistä erilaisissa puhetilanteissa: yhtäältä arkipuheessa ja toisaalta muodollisemmassa puheessa.

5.1.4 Vapaa NP ennen lausetta

Vapaalla NP:llä tarkoitan sellaista substantiivilauseketta, joka ei välittömästi kuulu mihinkään lauseeseen lauseenjäsenenä vaan sijaitsee lauseesta irrallaan. Kyse on suurin piirtein samasta asiasta kuin ISK:n ilmauksessa 'alkuun lohkeavaa syntaktinen etiäinen'. Siinä lauseen edelle sijoittuu substantiivilauseke, johon lauseeseen sijoittuva pronomini viittaa. Tällaisen rakenteen tehtävänä on tuoda esiin puheenaihe, jota seuraavassa lausessa aletaan käsitellä, tai sillä voidaan nostaa uudestaan esille jokin puheenaihe, jota ei vähään aikaan ole nimeltä mainittu. (ISK:

§ 1018, 1019.) Aineistossani esiintyviä lauseen edelle sijoituvia substantiivilausekkeita ei kuitenkaan tässä kutsuta syntaktisiksi etiäisiksi, koska kaikilla näillä NP:illä ei ole seuraavassa lauseessa samaviitteistä pronominia. Helasvuo (2001: 105) käyttää ilmausta vapaa NP (free NP) sellaisista substantiivilausekkeista, jotka eivät ole minkään lauseen osia. Tässä yhteydessä käytän ilmausta 'vapaa NP' mutta hieman toisenlaisessa merkityksessä: kaikki jäljempänä esittelemäni esimerkit tuntuvat muodostavan yhtenäisen rakenteen, jossa NP esiintyy alkuasemassa. Seuraavissa esimerkeissä tosin vapaan NP:n käsite voi olla hieman tulkinnanvarainen, koska niissä NP:n voisi myös katsoa kuuluvan osaksi lausetta. Siinä mielessä NP ei välttämättä ole kovin "vapaa", mutta se on kuitenkin jollakin tapaa lauseestaan erillinen.

Aineistossani esiintyy ainoastaan pari sellaista tapausta, jossa vapaa NP esiintyy ennen subjektipronominin finitiiviverbiä. Vaikka vapaan NP:n tapauksia mainitussa kontekstissa onkin kaikkiaan vähän, ne on syytä ottaa mukaan analyysiin omana ryhmänään, koska niillä on oma rakenteensa ja tekstuaalinen funktionsa. Kaikki vapaan NP:n esiintymät ovat kaakkoismurteisten puhujien teksteissä, mutta pohjalaisillakin puhujilla esiintyy kyllä jonkin verran samankaltaisia vapaita NP:itä muissa yhteyksissä kuin 1. persoonassa olevan finitiiviverbin edellä. Seuraavissa esimerkeissä ovat kaikki tämän työn huomion kohteina olevat vapaan NP:n tapaukset. Ensimmäinen esimerkki 48 on selvin vapaan NP:n tapaus. Kaksi seuraavaa (49 ja 50) ovat sen sijaan tulkinnanvaraisempia NP:n vapauden suhteen, mutta niillä on kuitenkin joitakin samankaltaisuuksia esimerkin 48 kanssa. Esimerkit 48 ja 50 taas ovat hyvin samanlaisia sen suhteen, että molemmissa vapaana NP:nä on paikan adverbiaali, josta sitä seuraavassa lauseessa on puhe. Tosin esimerkissä 48 NP itse ei ole paikallissijassa eli siten adverbiaali, mutta siihen viittava pro-sana kuitenkin on. Myös esimerkissä 49 NP on paikan adverbiaali (*tääl uues miehei koissakii*), mutta kyseisen esimerkin ilmaus edustaa kuitenkin lähinnä limittäisrakennetta: adverbiaalimolemmilla puolilla esiintyy sama verbi (*käydä*), jälkimmäinen pronominitomana. Esittelen tämän ilmauksen kuitenkin tässä yhteydessä, koska sillä on rakenteellisia yhteneväisyyksiä kahden muun kanssa.

(48) (LA Muolaa 8331/96)

leipäunittii ni *sinne / saim* panna / *leipii* paistaa sekä **ruukkuloi*(ta ja **kaikkii / se ol' *se ol' *iso *sem mie *muistan . /*

(49) (LA Antrea 8271/577)

joha *mie *oli / joha **mie / *olin käi / *kain *tääl / uues / **miehei *koissakii **ni** / ***kain** viel / *miehii **saunottamas .

(50) (LA Rautu 8611/234)

Pieksämäelkää **ni **en o **kertoakoa *käynt . /

Muolaalaisessa esimerkissä 48 esiintyy vapaa NP *leipäunitkii* ennen lausetta, jossa taas on sen kanssa samaviitteinen proadverbi *sinne*. Tämä on kolmesta edellisestä selvin esimerkki vapaasta NP:stä ja täyttää myös syntaktisen etiäisen määritelmään kuuluvan vaatimuksen samaviitteisestä pronominita (tai pro-sanasta) varsinaisessa lauseessa. Tämän esimerkin olen ottanut vertailukohtaksi kahdelle seuraavalle tapaukselle, jotka ovat tulkinnanvaraisempia sen suhteen, ovatko NP:t varsinaiseen lauseeseen kuuluvia vai siitä jollakin tapaa irrallisia. Esimerkeissä 49 ja 50 mainittua pro-sanaa ei ole, mutta substantiivilausekkeesta tekeekin ainakin jossain määrin irrallisen partikkeli *ni*, joka esiintyy kaikissa kolmessa esimerkissä NP:n jäljessä. Näissä esimerkeissä ainoastaan *ni*-partikkeli irrottaa substantiivilausekkeen seuraavasta lauseesta; muutoin lauseet olisivat adverbiaalilausekkeella alkavia: *Pieksämäelkää en oo kertoakoa käynt*. Mainitut tapaukset on kuitenkin katsottu kaikki samaan vapaan NP:n ryhmään kuuluviksi, koska niillä on yhteneväinen rakenne: [NPkin/kaan + ni + ilmisubjektiton verbi]. Tulkintani NP:iden vapaudesta yllä olevissa esimerkeissä perustuu siis analogiaan: tarkasteltavilla esimerkeillä on samanlainen rakenne. Toisaalta kyseiset NP:t voisi tulkita myös lauseeseen kuuluviksi eikä vapaiksi, koska ainoa syntaktinen elementti, joka ne lauseestaan irrottaa on partikkeli *ni*. Joka tapauksessa kyseisillä NP:illä on subjektipronominitoman verbin edellä oma tekstuaalinen merkityksensä. Palaan tähän tekstuaaliseen funktioon vielä luvuissa 5.2.1 ja 5.2.2.

5.2 Tehtävät kerronnassa

Luvuissa 5.2.1 ja 5.2.2 käsittelen sellaisten lauseiden tehtävää tekstissä, joissa pronominitonta finiittiverbiä edeltää muu kuin subjektina oleva substantiivilauseke esikentässä. Substantiivilausekkeen lauseenjäsenasema on useimmiten adverbiaali

mutta joissakin tapauksissa myös objekti. Esikenttään sijoittuva lauseke voi olla informaation annostelun kannalta temaattinen tai remaattinen; tapauksia käsitellään erikseen, koska niillä on puhetoimintoina hieman erilainen tehtävä. Esikentässä sijaitseva lauseke voi nimittäin muotoilla puhetoimintoa sen mukaan, kuuluuko lauseke kontekstissaan temaattiseen vai remaattiseen sisältöön. Luvuissa 5.2.3 ja 5.2.4 taas käsitellään lähinnä verbialkuisia lauseita siltä kannalta, kuinka eri tyyppiset lauseet tuovat subjektin referentin kerronnassa joko etu- tai taka-alalle; tosin taka-alaisuuden yhteydessä palataan lyhyesti myös esikenttäalkuisiin lauseisiin.

5.2.1 Kontrastointi

Vilkunan mukaan (1989) lauseenalkuinen elementti K (ISK:n mukaan esikenttä) voi olla sillä tavoin temaattisesti kaksiarvoinen, että se on uutenakin tarkoitteena osittain temaattinen eli (kontekstin perusteella) tuttua informaatiota ("new-old interpretation of K"). Tällöin K-elementin tulkinta on kontrastiivinen, ja kontrastoitavina lausekkeina toimivat usein adverbiaalit. (1989: 91–92.) ISK ilmaisee saman asian siten, että esikentässä oleva lauseke voi kuulua ilmauksen temaattiseen osaan, jolloin teemapaikassa ilmaistaan jatkuvaa ja esikentässä vaihtuvaa teemaa. Tällaisen ilmauksen tehtävänä on yleensä esikentässä sijaitsevien asioiden kontrastoiminen. (ISK: § 1380.) Shore (2008) käyttää ilmausta orientoiva sivuteema sellaisista verbiä edeltävistä lausekkeista, jotka toimivat varsinaisen pääteeman oheisteemoina. Mainitut lausekkeet toimivat tekstiä jäsentävissä tehtävissä ja ovat usein ajan adverbiaaleja, jotka antavat lauseelle ajallista ulottuvuutta siihen asti, kunnes uusi sivuteema tuo tekstiin taas uuden ulottuvuuden. (Shore 2008: 45–46.)

Seuraavassa esimerkissä 51 on tulkintani mukaan adverbiaalilauseke esikentässä (*jonkuu ker käi jo hevoskyyvissäkkii*) ja nimenomaan temaattisessa tehtävässä, koska puhuja kontrastoi keskenään niitä kertoja, jolloin on käynyt Viipurissa. Huomion kohteena on tässä adverbiaalilauseke *jonkuu ker* 'jonkin kerran', jonka jälkeen ilmisubjektiton verbi esiintyy yhdessä toisen adverbiaalin (*hevoskyyvissäkkii*) kanssa muodosten lauseen reeman.

(51) (LA Antrea 8271/222)
Käytiik siel usjast? [Viipurissa]

no *kyl **siel *käytii . /

. *kyl **siel *nyt käyt'ii jo / nii- ko / miu / *aikannai ja / em *mie nyt **lapsenn-
*olles siel viel nii **käynt mut *kyllä mie **nyt *käi **aikaihminen jo ni /
**Viipuris aika *pal'jon . / *jonkuu ker **käi *jo / **hevos*kyyvissäkki mut
tuota... mm... / mutta / **sit ko **juna / *rupes *kulkemaa ni / *se ei *viel sillo miu
**lapsen *ollessaa oikee se / **Karjala *rautatie... / se *vast **sit **tehtii .

Antrealainen vertailee esimerkissä käyntejään Viipurissa: lapsena ollessa ja aikuisena. Esikentässä oleva *jonkuu ker* kuuluu siten samaan teemakokonaisuuteen, josta katkelmassa on puhe, mutta se kontrastoituu kuitenkin muihin Viipurissa käynteihin, sillä mainitussa tapauksessa puhuja kävi siellä hevoskyydissä.

Edellisessä esimerkissä temaattisessa esikentässä on adverbiaali, mutta objektilausekkeenkin voi mahdollisesti tulkita luonteeltaan temaattiseksi ja lausuman merkitykseltään kontrastiiviseksi.

(52) (LA Laihia 4131/97)
Minkälaasta sielä Halakivahal loukolla oli elämä?

. no / se oli *sellaasta *kuulek kun se / **sellaasen *on *jolla *ei / kun- ei *oom
*maata / että pitää **kaikki ostaa . /
. mutta / *min- oon olluk kuulen niin *kovakri... *krinanssinej jotta / (niettä meill-
oli *kolomekkil **lehemää **siälä ja **heiniä ei *ostettu ta... kuule / *talavella *ei
**yhtää *ostettu **heiniä . /

ja / *minä tein **nevoosta *kaikki **heinät . /
ja **lehemät *lypsi niinkun *sekooksis . /

Tarkasteltavassa ilmauksessa *ja lehemät lypsi niinkun sekooksis* esiintyy siis objekti esikentässä verbin edellä. Objektin tarkoite kontrastoituu tässä tapauksessa nyt edellisen lauseen sisältöön: *minä tein nevoosta kaikki heinät (kun taas) lehemät lypsi niinkun sekooksis*. Kummankaan objektin tarkoite ei ole kontekstissa täysin uusi: sekä heinistä että lehmistä on aiemmin puhuttu. Lausuma toimiikin samalla jonkinlaisena yhteenvetona puhutusta. Tämän tapauksen kaltainen on myös aiemmin käsitelty esimerkki (25): *mnä keitin puurua sitte isoolla paralla ja pärinööttä kuariim pualen korveja*.

Jos kontrastoivan esikentän esiintymistä tarkastellaan murteittain, voi havaita, että adverbiaalilausekkeita kontrastoivassa tehtävässä käyttävät erityisesti kaakkoismurteiset puhujat. Pohjalaisten puheessa ei esiinny – tai ei vain näissä teksteissä satu esiintymään – esikentän kontrastoivia adverbiaaleja samalla tavoin kuin kaakkoisilla puhujilla. Pohjalaisinformanttien teksteistä löytyy sen sijaan muutamia objekteja²¹ kontrastiivisessa esikentässä kuten esimerkissä 52. Oma lukunsa kaakkoismurteisistakin on rautulainen informantti, jonka idiolektiin tällaiset adverbiaalit erityisesti näyttävät kuuluvan. Luvussa 4 olen esittänyt lukumääriä pronominin esiintymisestä murteittain (taulukko 2). Taulukosta käy ilmi, että rautulaisella pronominittomia finiittiverbejä esiintyy huomattavan paljon. Yksi selitys tälle on mahdollisesti se tapa, jolla hän kertoo luettelonomaisesti elämänsä tapahtumista, mistä on seuraavassa esimerkki (53). On mahdollista, että haastattelija on ennen varsinaisen haastattelun tekemistä maininnut, että nyt kysellään vanhoista asioista ja kehottanut haastateltavaa kertomaan elämänsä vaiheista, joten informantti on muovannut puheensa sen mukaiseksi.

(53) (LA Rautu 8611/11)

sit mäni **Sirkeisaarel naimisii *ykstoist / ja / *sit tuota / *otin ja **kymmenettä vuotta *kerettii olla / ku sit **mies *kuol'i . /
 ja **sit *tuota / **kolme *lasta *jäi . /
 eikö / mies *kyl sano *ota **toinem **mies mut mie *meinasin miul *piisaa kolmeist *pojast kyl / ja **näis on olt **ihan *kyl . /
 yks *tok **onneeks kuol' / *kahenkymmenä vanhaan . /

ja sit en *ottant **mies*palvelijaa / pijin *palvelus**tyttöä ja **itse oli melkein **yheksä *vuotta **hevos'miehen / ja **kahen*kymmenen *kilometrin pääst käin ottamas **kaupan *kuormoa **kolmekii kertoa *viikoost *rauvun *kirkolt . /

nii ja tuota / *silleen **elätin** **perehein ei *maksant *kukkoa . /
 ei **kunta eikä *valtijo . /

ni / **silleem pit *elätteä ko **hevon'ej jäi ja / sit ol'i **itse *hevosmiehen niin kauva .
 **kynnin ja **kylvin / ja *tein **yöt ja päivät *työtä ja *kasvatil lapsein ku... /
 **kuris ja *kunnias . /
 niim mut *tuota / ja nyt / **nyt- oon *vanha ja *vaivanen . /

viel **tiäl *olleski viel **tein** *ojat ja *tein / oji... **ojan *kaivooski **ol'in** **tiälkii olles / vaik *ol'ij jo / **kuuveiskymmen ku *tultiin tän . /

²¹ Objektialkuisia lauseitahan pohjalaismurteiden aineistossa on kaiken kaikkiaan vain muutama (ks. luku 4.4.1).

****Pieksämäil täytin** *viiskymment vuotta / niin / nik... *niin* *kauva **ol'in**
*hevostmieheenkii jott- ei tuota / en *ottant ****miestä** jot *meinasi *yksiis ****töis** niv
viel ****hairahut** näihe *miehii . /

Tässä esimerkissä on erityisen kiinnostavaa se, että lähes kaikki yksikön ensimmäisen persoonan finiittiverbit ovat pronominittomia. Katkelmasta käy hyvin ilmi rautulaisen kerrontatapa: elämänvaiheet ja elämässä eteen tulleet hankaluudet esitetään melkein luettelomaisesti. Pronominittomuus vertautuukin tässä tapauksessa myös finiittiverbin rinnastukseen, koska puheenaiheena on oma elämä, joka esitetään tapahtumien sarjana: *sit mäni* (ja) *sit otin* (ja) *sit en ottant* jne. Kertomuksesta nousee esiin joitakin puhujan elämässä keskeisiä vaiheita adverbiaalilausekkeina. Yllä olevassa katkelmassa lausekkeet on kursivoitu. Näiden adverbiaalien ilmaiset tapaukset vertautuvat toisiinsa puhujan elämänvaiheina. Adverbiaaleista selvimmän esikenttään kuuluvia ja kontrastoivia ovat tulkintani mukaan etenkin katkelman loppupuolella esiintyvät *viel tiäl olleski* ja *Pieksämäil*: lausekkeet muodostavat osia siitä merkityskokonaisuudesta, jossa kuvataan muun muassa vaikeuksista selviämistä. Vastaavalla tavalla tähän kokonaisuuteen kuuluu myös aiemmin katkelmassa esiintyvä *kahenkymmenen kilometrin pääst*, joka kontrastoituu yhtenä elämästä selviämisen tapana paitsi edellä mainittuihin adverbiaaleihin myös joihinkin muihin esimerkin adverbiaaleihin. Esimerkissä esiintyy mainittujen lisäksi myös merkitykseltään kevyempiä adverbiaaleja, joiden voi katsoa sijaitsevan esikentässä melko neutraalisti. Tällaisia esimerkissä ovat muiden muassa *silleen*, *nyt* ja *niin kauva*. Nämä adverbiaalit kuuluvat kuitenkin samaan elämäntarinakokonaisuuteen ja kontrastoituvat muiden vaiheiden kanssa. Esimerkiksi *nyt (oon vanha ja vaivanen)* muodostuu vastakohtaksi kerrotuille, aiemman elämän tapauksille.

Myös predikaatiivi voi sijaita esikentässä ja toimia kontrastiivisesti. Raudusta peräisin olevassa esimerkissä 54 kontrastoidaan keskenään kahta puhujan itsensä ominaisuutta, nimittäin entistä ja nykyistä nimeä: *Aune Sappinen – Pusa*.

(54) (LA Rautu 8611/168)

Aune* **Sappinen ol'in** *ommaa sukujai ja **Pusa oon* nyt täm *miehen . /

Aune Sappinen ja *Pusa* ovat tässä nähdäkseni temaattiseen kokonaisuuteen kuuluvia siinä mielessä, että haastatteliija on aiemmin kysynyt varmistavan kysymyksen, onko haastateltavan nimi *Pusa*. Tähän haastateltava vastaa myöntävästi ja esittää vielä selvennyksenä edellä esitellyn lausuman, jossa kertoo, minkä niminen oli omaa sukuaan ja minkä niminen on nyt.

Vapaat NP:t sijoittuvat informaatorakenteen kannalta seuraavaan lauseeseen nähden esikenttään samalla tavoin kuin ne sijoittuisivat ollessaan esimerkiksi lauseeseen kuuluvia adverbiaaleja. Vaikka nämä NP:t siis määritelmänsä mukaan ovatkin lauseesta erillisiä substantiivilausekkeita, niiden merkitys jäljempänä seuraavalle lauseelle on kuitenkin samantapainen kuin esikenttään sijoittuvilla lausekkeilla. Olen esittänyt alla olevien esimerkkien kursivoituja substantiivilausekkeita niin sanotusti vapaiksi, vaikka varsinkin jälkimmäinen voi olla vapautensa suhteen tulkinnanvarainen. Molemmilla on kuitenkin paitsi samantapainen syntaktinen rakenne myös samanlainen tekstuaalinen funktio. Luvussa 5.1.5 esitellyt, *Muolaasta* ja *Raudusta* peräisin olevat esimerkit vapaasta NP:stä ovat alla hieman laajemmassa kontekstissa:

(55) (LA Muolaa 8331/93)

(siit / (tää miu siit se *nykyn'e kot'tiin tehtii **iha *sinne sin- *allaa sen... nyky... mikä siit *se / se ol' *justii mitä mie *puhui ni se ol' se **palo / mikä **palo meilt / se *iso / *iso kartano . /

siit siin- ol' / ne ol' / *ne ol' tottakii ne **kaik *sama kato al siit mitä siin- on . / ja *suuret *rakenukset ne ol' **tuvat ja *ne *ol' **suuret . /

**leipäunitkii ni *sinne / saim* panna / **leipii paistaa sekä *ruukkuloi(ta ja *kaikkii / se ol' *se ol'- *iso *sem mie *muistan . /

(56) (LA Rautu 8611/232)

Jouvuttako työ paljo Rauvus lääkaris käymää?

en käynt *ku **yhen *kerran . /

niin ol'in **Luoja *kiittää **terve enkä käynt **teälkää ku *nyt **vast / *vanhaan ollessain . /

**Pieksämäelkää ni **en o **kertoakoa *käynt . /

enikä *käynt **ens *vuosiin teälläkää *nyt- on . /

*en / *en käynt *tosjaa ku **yhe *ainovan kerra **hampaita *roastottamas . /

Vapaina NP:inä toimivat lausekkeet *leipäuunitkii* ja *Pieksämäelkää* näyttävät molemmista yllä olevissa esimerkeissä toimivan vaihtuvan teeman tavoin, toisin sanoen ne liittyvät johonkin puheenalaiseen kokonaisuuteen, josta nostetaan NP:n avulla esiin yksi osa. Edellisen esimerkin *leipäuunitkii* liittyy yhtenä osana kartanon kuvailuun: esikentän NP nostaa esiin kokonaisuudesta osan, jota seuraavassa lauseessa tarkastellaan. Tarkoitetta siten verrataan muuhun kokonaisuuteen. Samalla tavoin jälkimmäisessä esimerkissä kontrastoidaan esikentässä olevaa NP:tä suhteessa muuhun kokonaisuuteen: katkelman teemana on lääkärissä käyminen, jolloin mahdollinen lääkärissä käynti Pieksämäellä kontrastoituu muihin käynteihin muilla paikkakunnilla.

Tässä työssä käsitellyt vapaat NP:t näyttävät siis toimivan kontrastoinnin välineinä hieman samaan tapaan kuin muut esikentässä sijaitsevat ja temaattista vaihtuvuutta ilmaisevat lausekkeet. Huomion kohteena olevan lausekkeen sijoittaminen lauseensa edelle erilliseksi NP:ksi kuitenkin korostaa sitä ja nostaa lausekeen referentin vielä enemmän esiin. Mahdollisesti ilmausten painollisuus ja kontrastoiva tarkoitus käy ilmi selvemmin juuri sen vuoksi, että NP:tä seuraavan lauseen subjekti on ilmipanematon. Jos esimerkissä 60 tarkastelun kohteena olevaan lauseeseen lisättäisiin ilmisubjekti (*Pieksämäelkää ni mie en o kertoakoa käynt*), lauseen kuvaama tilanne, ts. lääkärikäynti nimenomaan Pieksämäellä, muodostuisi kenties muista lääkärikäyntejä kuvaavista lauseista irrallisemmaksi. Lausekkeen kontrastoivuus syntyisi nimenomaan siitä, että lauseessa ei ole ilmisubjektia (vrt. Vilkuna 1989: 94). Tosin tällaisten johtopäätösten oikeuttamiseen vaadittaisiin enemmän aineistoa vastaavanlaisista vapaan NP:n tapauksista, jotta olisi mahdollista sanoa, onko tässä käsitelty rakenne ylipäätään yleinen ja onko sen kontrastoiva merkitys juuri ilmisubjektittomana yleinen.

Edellä on käsitelty lausekkeita, jotka toimivat temaattisen kokonaisuuden keskenään kontrastoivina osina. Luonteeltaan kontrastoivia ovat mainittujen lisäksi myös *mutta*-konjunktioilla alkavat lauseet:

(57) (LA Nurmo2 4282/158)

**niistä **taliista tehtihi / n- oli vissihinkin / em *min- oo tehenyk **koskaan *niitä mutta oon *kotonani nähäny /*

(58) (LA Antrea 8271/230)

**em **mie *häntä sitä nii **muista mut / sen vaa **muistan jot / ku sitä *ruvettii
**tekemää sitä / *Karjala **rautatietä .*

(59) (LA Kurikka 4061/145)

*em mää **sitä *muistam m- *oon ollut *niim palijo *häjy silloov vielä jotta / ei ne
*jäänym mum *mieleheni oikeem **mitä *lauuja ne oli mutta / **muistan *sen
kun se mun *kotonanikip pruukas **käyrä / s- oli sellaanen **kulukijan*äijä . /*

Kaikissa yllä esitellyissä lausumissa kontrastoidaan eri tilanteita toisiinsa. Ensimmäinen lause on kielteinen, ja sen esittämää asiaintilaa verrataan vastakkaiseen, tässä tapauksessa tosiasialliseen tilanteeseen. Kontrastoivien rakenteiden ensimmäisissä lauseissa on subjektipronomini, mutta jälkimmäisistä se puuttuu. Kaksi jälkimmäistä esimerkkiä, antrealainen ja kurikkalainen, havainnollistavat lisäksi yhden tyypillisen *mutta*-lauseen kontekstin, jossa kontrastoidaan asiaa, jota puhuja ei muista, siihen, mitä hän muistaa.

5.2.2 Fokusointi ja emfaasi

Käsittelin edellisessä luvussa kontrastointia, joka on mm. Hakulisen ja Karlssonin mukaan yksi fokusoinnin alalaji (1979: 308). Tässä luvussa analysoin fokusointina kuitenkin sellaisia esikenttäalkuisten lauseiden käyttötapoja, jotka sisältyvät Hakulisen ja Karlssonin luokituksessa kolmanteen ryhmään eli ”puhujan subjektiivisiin valintoihin perustuvaan emfaasiin”(mts. 308). Analysoin seuraavassa nimittäin sellaisia esikenttäalkuisia ja subjektipronominittomia lauseita, joilla on jollakin muulla tapaa emfaattinen ja affektiivinenkin merkitys kontekstissaan. Lisäksi seuraavissa esimerkeissä tulee esiin myös sellaisia esikentän lausekkeita, jotka ovat informaation kannalta remaattisia.

Hakulinen ja Karlsson (1979) siis toteavat, että lauseen informaatorakenteen mahdollisuuksiin kuuluu tutun ja uuden sekä teeman ja reeman ilmaisemisen lisäksi jonkin konstituentin nostaminen erityisen huomion kohteeksi fokusoinnin avulla. Heidän mukaansa fokuksella on kolme päätehtävää. Ensimmäinen on oikaisu,

jolloin puhuja korjaa edeltävässä tekstissä vääränä pitämäänsä väittämää fokusoimalla korjattavan konstituentin. Toiseksi fokusointi ilmentää kontrastia, konstituentin asettamista jonkin toisen konstituentin vastakohtaksi. Kolmanneksi fokusoinnissa voi olla kyse pelkästään puhujan subjektiivisiin valintoihin pohjautuvasta emfaasista. Syystä tai toisesta puhuja haluaa erikoisesti korostaa jotakin lauseenjäsentä. (Hakulinen & Karlsson 1979: 308–309.) Myös Palander (1991) esittää emfaasin yhdeksi syyksi sille, että muun muassa objekti sijoittuu verbin edelle; lisäksi hän toteaa: ”Lauseopin arkiston aineisto näyttäisi viittaavan siihen, että tällaisten lauseiden subjekti [--] jää yleensä painottomaksi” (1991: 241). Palanderin mainitsema ’painottomuus’ viitanee ainakin prosodiseen painottomuuteen, mutta tutkimuksessani sovellan ajatusta myös niin, että subjektin tarkoite jää ”painottomaksi” eli taka-alalle ja näin myös panematta ilmi.

Esikenttään sijoittuva lauseke voi muodostaa lauseen remaattisen osan eli lauseen ilmaiseman varsinaisen uuden tiedon. Tällaisten lauseiden tehtävä on ISK:n mukaan reaktiivinen tai affektiivinen: lauseet toimivat muun muassa vahvistuksina, vastaväitteinä ja vakuutteluina. Lauseen ainoa verbinetinen lauseke saattaa hahmottua tunnusmerkkiseksi reemaksi myös silloin, kun subjektipronominia ei panna ilmi. (ISK: § 1382.)

Esikentässä sijaitseva lauseke vaikuttaa näkemykseni mukaan paitsi lausuman tehtävään myös siihen, tuodaanko subjektipronomini ilmi vai ei. Esikentässä oleva lauseke on ilmauksessa jollain tavoin keskeinen, fokuksen kohteena, jolloin subjektin tarkoite voi jäädä taustalle. Asiantilan käsitteistyksessä puhuja kiinnittää huomion johonkin muuhun kuin subjektin tarkoitteeseen, jolloin tämä huomion kohde nousee esiin myös kielellisesti. Seuraaviin esimerkkeihin olen poiminut aineistosta tapauksia, joissa esikentän lauseke on remaattinen tai fokuksessa. Esimerkissä 60 lauseke toimii objektina, esimerkissä 61 adverbiaalina ja esimerkissä 62 vielä predikatiivina.

(60) (LA Rautu 8611/33)

*mie **ain kylvin *itse ja **kynsin *tosjaa ja ja / ja / ja **viikatteel *kolme hehtaarin niitynki **kahes *viikoos **pisti** *yksinäin **nurin ko ol' **nuor *palvelustyttö vast **seitsentoist*vuot'ine . /

(61) (LA Räisälä 8651/376)

a en *tiijä **yhteä et mitä / **Kallislahti jot *mitä / **pitäjää se sit ol' ko *myö neät
*tultii **nii **pitkält tätä *evakko**matkoakii jot ko / **Räisäläst *lähtii ni sitte
**Joroisis / ko *katsoo **kartast ni miss- on **Joroine / **siin *sit vast
**ensimäise ker / *sit *lastattii meit .
**siihe *asti olin **lehmiin *ies *jalkas'ii . /
**kahet *kenkät kulluit **ensi / kuule **jalosta ja sit *tultii **avo*jaloi viimeine
*matka . / **Räisäläst jos *katsoo tuota / **Joroisiin *asemalle / **siim *meijät
lastattii . /
ja **lehmiin *iessä* *tul'in / **kuule .
. nii **pitkä *matka ja **kahet *kenkät kulluit ja **loppu*matka tuota / *tul'in siitte
avojaloin . /

(62) (LA Räisälä 8651/131)

**mie en olt jos *noim **pari *viikkua . *ehä **mie kerent ko *ainuva *ihmine oli /
**miehei *kans kahe *kese . / ja sit se *poika on täst **vanhemp *mikä o ku siel
*koton / ni lap... *laps ol' *tuvassa *isan kanssa ni ehä **mie *joutant olemaa
*siellä . /

Esimerkissä 60 finiittiverbiä edeltää paitsi objekti (*kolme hehtaarin niitynki*) myös useita adverbiaalilausekkeita, joiden tunnusmerkitön paikka olisi luultavasti verbin jäljessä. Lauseen verbinetinen paikka on siis monen substantiivilausekkeen kuormittama. Tämän ilmauksen funktiona kerronnassa on toimia luonteeltaan affektiivisena vakuutteluna: *viikatteel kolme hehtaarin niitynkii kahes viikos* tuo korostetusti esiin sen, kuinka kovasti rautulainen joutui maatöissä tekemään työtä. Toisaalta mainitun lauseen merkitys on osin myös kontrastiivinen, koska asianomaisten lausekkeiden sisältöjä verratan muun muassa kyntämiseen ja kylvämiseen. Lausekkeiden sijainti esikentässä tuo kuitenkin niiden tarkoitteet kerronnallisesti fokukseen ja siten emfaattisesti esiin, mikä toimii myös korosteisena yksityiskohtana katkelman pääteemasta eli maatöiden ankaruudesta.

Esimerkissä 61 huomion kohteena on erityisesti lause *lehmiin iessä tulin*, jossa adverbiaalilauseke sijoittuu ennen finiittiverbiä. Lauseen sanajärjestys on siinä mielessä tunnusmerkkinen, että paikkaa ilmaiseva adverbiaali tuntuisi neutraalisti sijoittuvan verbin jälkeen. Olen tulkinnut adverbiaalilausekkeen (*lehmiin iessä*) tässä remaattiseksi siitä huolimatta, että mainittu lauseke esiintyy sanatarkasti katkelmassa aiemmin, koska lauseella ei ole mitään muuta reemaa. Tämän lauseen funktiona tässä onkin esittää sanottua vahvistava, painokas yhteenveto aiemmasta;

lausekkeen sijoittuminen alkuun tuo sen vielä korostetummin esiin kuin normaalilla reemapaikalla lopussa. Hakulisen ja Karlssonin mukaanhan (1979) yksi fokuosoinnin päätehtävistä on juuri emfaasi: puhuja haluaa korostaa erityisesti jotakin lauseenjäsentä (1979: 308, 310).

Esimerkissä 61 on myös muita adverbiaalilausekkeita subjektipronominittoman verbin edellä: *siihen asti olin lehmiin ies jalkasii sekä loppumatka tuota tulin siitte avojaloin*. Nämä lausekkeet ovat kuitenkin luonteeltaan temaattisia. Ne ovat osia kertomuskokonaisuudesta, jossa kerrotaan evakkomatkasta ja kontrastoidaan adverbiaalilausekkein sen eri vaiheita: *siihen asti – loppumatkan*. Lausekkeet edustavat sen vuoksi vaihtuvaa teemaa (ks. luku 5.2.1).

Sanajärjestys on tunnusmerkkinen myös, jos predikatiivi sijoittuu esikenttään kuten esimerkissä 62. Kyseisen esimerkin voi lisäksi tulkita myös limittäisrakenteeksi: *ainuva ihmine oli – oli miehei kans kahe kese*. Predikatiivin (*ainuva ihmine*) sijoittuminen kopulaverbin edelle on siis tunnusmerkkinen järjestys, jonka tarkoituksena hahmottuu tässä tapauksessa toimia eräänlaisena vahvistuksena edellä esitettyä asiointilaa kohtaan. Haastattelija on juuri kysynyt, kuinka pitkään lapsivuoteessa tavallisesti oltiin, ja räisäläläinen mainitsee omat kokemuksensa aiheesta: hän ei ehtinyt (olla lapsivuoteessa), koska oli miehensä lisäksi ainoa ihminen talossa. Tarkasteltava lause näyttäytyy tässä affektiivisluonteisena vahvistuksena koko katkelman teemakokonaisuudelle, jonka aiheena on ehtiminen: kertojalla ei ollut mahdollisuutta viettää aikaa lapsivuoteessa. Sanajärjestyksen merkitys on samantapainen kuin edellisen esimerkin *lehmiin iessä tulin*.

Limittäisrakennetta voi ajatella yhdeksi keinoksi asettaa rakenteen keskellä oleva elementti fokukseen. Luvussa 4 olen lyhyesti esitellyt esimerkin objektialkuisesta limittäisrakenteesta (esimerkki 25). Mainitun esimerkin yhteydessä olen ehdottanut sen funktioksi objektina olevan lausekkeen siirtymisen lauseen temaattiseen osaan. Seuraavassa esimerkissä 63 on myös limittäisrakenne, mutta siinä objektin tarkoite on sitä vastoin uutta tietoa. Tarkastelun kohteena oleva rakenne esiintyy katkelman lopussa. Puhuja kertoo tässä katkelmassa entisaikain naisista, jotka hoitelivat lasten saamisen nuotalla käynnin ohessa. Kerronnassa korostuu naisen pyrkimys vakuuttaa muut nuotalla olijat siitä, että on tarpeetonta lähteä kotiin kesken kaiken.

(63) (LA Koivisto 8451/248)

ko / **hää oli *koko päivä **nuotaal oli ja / *sit **toiset sano- et siu *ennää tänne ois pitänt **tulla myö ei **tahota *sinnuu ennää **paattii ni *hää sano- et tuota / no *mikä **mius- o *vika ./

no *ei sius *mittää **vikkaa- o mut eihä myö **paavuskaaks **käyvä *tänne sano **Pärtty ./ [--]

*eem mie **kese mää pois **sunkkaa- et / em mä saa *osa **kalloikaa jos *mie läksi hänest **kese pois *täält **nuotaalt *nyt . / *kesä**aika se *oli *kesä**nuotaal olliit . /

no **sit jäi yks *apaja ois viel **vetäneet ja / ja *hyö / *työnsiitki **paati / *päi **rantaa sa- et nyt ol *laputettava **pois / ja *myö ollaa **tääl- ei myö *tahota **kettään *tähä mut / tuota / *laputa **pois . / [--]

mie *sano kyl **höil- et / *ku mie oti kaks *alus**hamettakkii **sitä *vast- oti **tänne / *tänä aamun **nuotaal- et / paam *poja tuoho **tohkoo *sit . /*

Tarkasteltavassa rakenteessa esiintyy objekti kahden *ottaa*-verbin keskellä. Jos limittymistä tarkastellaan sanajärjestyksen näkökulmasta, on rakenteen alkuosa järjestykseltään neutraali, mutta loppuosa on sen sijaan esikenttäalkuinen. Tässä objektin tarkoite (*kaks alushamettakkii*) on kontekstissaan uusi. Reema-alkuinen lause voi toimia muun muassa vakuutteluna²² (ISK: § 1382). Objektin sijainti lopussa toimii siis rakenteen alkuosan suhteen uuden informaation välittäjänä kuten neutraalissa järjestyksessä, mutta loppuosan suhteen sanajärjestys kääntyykin luonteeltaan vielä vakuuttelevammaksi, koska objekti sijaitseekin nyt ennen verbiä ja koska järjestys on siten tunnusmerkkinen. Voisi jopa ajatella, että limittäisrakenne mahdollistaa tässä molempien sanajärjestyksen edut: rakenteen ytimenä oleva adverbiaali on uutta informaatiota, mikä näkyy alkuosan sanajärjestyksessä, mutta loppuosan näkökulmasta adverbiaali on esikentässä, mikä taas mahdollistaa emfaattisemman tulkinnan.

5.2.3 Subjektin tarkoitteen etualaistaminen: toiminnan kuvaus

Rinnastettujen lauseiden kuvaamissa tilanteissa on Duvallonin ja Chalvinin mukaan kyse yhdestä tapahtumakokonaisuudesta: *mutta kuule mä soitan sitte tolle Leenalle ja kerron sille et* (2004: 274–275). Luvussa 5.1.1.1 olen esitellyt esimerkin kahdesta rinnastetusta verbistä: *minä itkin ja ryyppäsin*. Nämä verbit muodostavat

²² Tosin yleensä verbiloppuisena (ISK § 1382).

yhden kokonaisuuden, joka ilmenee myös ajallisena läheisyytenä: puheenalaiset asiat tapahtuvat saman tarkasteluhetken sisällä joko samanaikaisesti tai peräkkäin. Kyse on siis puhujan tarkastelunäkökulmasta, jossa tietyt tapaukset kuuluvat samaan kokonaisuuteen ja saman subjektin tarkoitteen alaisuuteen. Myös Kalliokoski (1989) tarkoittaa tätä käsitellessään ellipsin ja rinnastuksen suhdetta. Hänen mukaansa rinnasteisten lauseiden sarjat käsittelevät usein samaa teemaa eli esimerkiksi subjektia. Näin ollen kun samasta teemasta halutaan sanoa useampia asioita, tarvitaan useampia lauseita, mutta yhteistä elementtiä ei toisteta. (Kalliokoski 1989: 62–63, 164–165.) Kalliokosken mukaan samatarkoitteisen pronominin toistaminen saattaisi jopa olla emfaattisempi kuin ellipsin sisältävä rinnastus (mts. 60).

Partikkeli *ja* esiintyy puheessa muissakin tehtävissä kuin rinnastuskonjunktiona. Sen vuoksi on syytä poimia vertailun vuoksi aineistosta myös esimerkkejä, joissa puhuja kyllä kertoo jostakin kokemastaan tapahtumasta, mutta lauseet, joiden keskellä *ja*-sana esiintyy, eivät rinnastu siinä mielessä, että muodostaisivat yhden kokonaisuuden (vrt. *minä itkin ja ryyppäsin*). Jäljempänä olevassa esimerkissä 64 puhuja kuvaa kokemustaan tulisessa saunassa. Katkelmasta on kursivoitu ja lihavoitu huomion alaisina olevat kohdat, joissa *ja*-sana esiintyy lauseiden välillä. Lisäksi on syytä huomata, että kaikilla 1. persoonassa olevilla finiittiverbeillä on ilmisubjekti.

(64) (LA Veteli 4411/283)

minä jäin* *yksin* **istuhan* **sinnes sitte ja* . / ***minäki oisil* **lähtenyp* **pois* mutt-
ei minä* *keherannu* . / **mull-* oli **sitte* tuota / **semmonem* ***muisto**sormus*
sitte / ni **pikkusormesa ja* / *minä* **sielä* **niskat* **koukusa* **istuij ja* / *no minä* **pistij*
***jalat* *kyllä* **kylymhäv* ***vethen sitte* minä **muistin* että se on **kaikkiaam* ***paras*
konsti-* ett- ei täsä ny **ainakan* **kehtaap* *poiska* **lähtijäj ja* . /

Katkelman alussa esiintyvät lauseet *minä jäin yksin istuhan ja minäki oisil lähteny* eivät rinnastu kokonaisuudeksi, koska verbeillä on eri modus: ensimmäisessä indikaatiivi jälkimmäisessä konditionaali. Lauseiden välissä esiintyvä *ja* ei olekaan tässä rinnastuskonjunktio vaan partikkeli, jonka tehtävä on muun muassa kytkeä tekstin, kertomuksen tai vuoron osia yhteen. Esimerkin keskellä sijaitsevat lauseet *minä istuij ja minä pistij jalat* eivät myöskään rinnastu yhdeksi kokonaisuudeksi, koska puhuja vaihtaa välillä näkökulmaa: ensin hän kuvaa tilaa eli istumistaan kuumassa löylyssä, minkä jälkeen huomio kohdistetaan siihen, että hän on pistänyt

jalat kylmään veteen, koska sen pitäisi muistin mukaan auttaa. Jos lauseet sen sijaan olisivat merkitykseltään rinnasteisia, lauseiden yhteismerkitys muodostaisi toisenlaisen kuvan, jossa istuminen ja pistäminen kuuluvat samaan toimintakokonaisuuteen: *minä siellä niskat koukussa istuij ja pistij jalat kylmähäv vethen.*

Rinnastaminen *ja*-konjuktiolla voi muodostaa siis paitsi toimintakokonaisuuden myös eräänlaisen tapahtumien sarjan, jossa kuvataan peräkkäisiä tapahtumia. Seuraavana on hyvä esimerkki toisiaan seuraavien tapahtumien sarjasta, jossa sama subjekti ja sama referentti toimivat usean eri verbin toimijana. Koivistolainen kertoo, kuinka entisaikaan saatiin lapsia:

(65) (LA Koivisto 8451/255)

mie *sano kyl **höil- et / ku mie oti kaks *alus**hamettakkii **sitä *vast- oti
**tänne / *tänä aamun **nuotaal- et / paam *poja tuoho **tohkoo *sit . /
no **ei myö *tohkoo **panna *poikaa myö / *sie mät **kottii / tekemää **pojan . /
no *mie tuli **kottii *tekemä **pojan ja / *eikä olt **puita **koton / mie aatteli et
*pitääs panna paraikoi **sauna *lämpiimää ja / *ei oo *sauna**puita . /

*mamma oli lämmittäant **tuppaa ja **hää teki / *uunii / teki siel **rieskaa *paisto
**uuniis ja / *mie meni ja otin **kirvee ja **nuora ja läksi ottamaa *metsästä
*sauna**puita ja / ja pani *sauna **lämpiämä *ja / ja **pyörähytinkii *siit *poja .

pani *sauna ol miul **lämpimän *mie pyörähytinkii **pojan ja pei... vei *poja /
**kammarii . /

Tämän esimerkin kaltaiset toimintaketjut ovat aineistossani tyypillisiä juuri niissä kertomuksen kohdissa, joissa informantti kuvaa tapahtumia, joissa on ollut itse toimijana. Yllä olevasta esimerkistä käy hyvin ilmi se, kuinka subjekti pannaan ilmi aina aluksi, kun näkökulma vaihtuu jostakin taustoittavasta tiedosta puhujan oman toiminnan kuvaukseksi, mutta tässä toiminnan kuvauksessa (*mie meni – oti – läksi – pani – pyörähytin*) ei subjektipronomia enää toisteta, koska sen tarkoite on tuotu esiin jo tapahtumaketjun aluksi.

Hopper ja Thompson kuvaavat kerronnan etualaisia elementtejä jaksoiksi, joissa ilmaistaan tarinan varsinaiset tapahtumat. Lisäksi etualaistettujen lauseiden keskinäiset temporaaliset suhteet vastaavat tapahtumajärjestyksestä reaali maailmassa: ”the foregrounded clauses [--] are ordered in a temporal sequence: a change in the

order of any two of them signals a change in the order of real-world events”. (Hopper & Thompson 1980: 281.) Kuten olen jo aiemmin tuonut esiin ja kuten monet tässä tutkimuksissa siteratuista lähteistäkin ovat esittäneet, rinnastetut lauseet, joissa subjektipronomini pannaan ilmi vain jakson alussa, kuvaavat usein jotain tapahtumakokonaisuutta tai peräkkäisiä tapahtumia. Näkemykseni mukaan nämä rinnasteisten lauseiden muodostamat rakenteet ovat sellaisia, joissa subjektin referentti on etualalla ja joissa subjektipronomini pannaan esille vain siellä, missä subjektin tarkoite tuodaan diskurssissa etualalle. Sen sijaan silloin, kun subjektin tarkoitteen peräkkäisiä toimia kuvataan, ei tarkoitetta joka kerta toisteta.

Olen seuraavaan esimerkkiin 66 poiminut pitkäkhön katkelman aineistostani, jotta subjektin tarkoitteen asettumista etualalle voisi analysoida pidemmässä kerrontajaksossa. Esimerkin lihavoidut osat merkitsevät rinnasteisia lauseita tai muuten peräkkäisiä finiittiverbejä. Etummaisissa subjektipronomini on pantu ilmi, mutta jälkimmäisissä sitä ei toisteta. Ylihärmäläinen kuvaa katkelmassa vuoden 1918 tapahtumia ja yhteenottoaan talossa luvatta oleskelevien venäläisten sotilaiden kanssa:

(66) LA Ylihärmä 4251/325

*no / *sitten sem **poijan nim pakotti *hampahia nii / se *oikeen- itki ja / niim *minä sitten / **annoon** **kaffikuphin ***kaaroon** **tenarootua **ja sano-** ttä **ryyppäät *tuata *juaapa nua / **sonnikkit tuala klasin- alla ja / ja *voiteles sitä / **hammasta . /

niin- **yksi tuli *kupin kaah **mä sano-** ttä *haistas sinä *paskas / sullen- em mä annam mitääj **ja** / ***vein** sem *pottuni ja se tuli *peräs tuannet *tikoolle- astik kyselhön- eikö hänellen- anneta . /

Jaska jo mua *varootti sittet *tuli niitä **sotamiähiä kun ne *keitti *kenttäkeittiöllä **kaikki *koko *kylän **kanat / ja ne oli *multakij jo sittev *viänyk **kymmene **mnä ***menij ja** ***panin** stel **lukhun k... **navetan- ovet . / **ja** ***sano-** ttä **min- en- *enää **enempää *annav vaikka tulih *minkälaanem paikka . /

ne *oli sittes siinä ja *miks- ei ne **ymmärtäny / vaikk- ei ne / ollu ymmärtä*vänä . / nim *minä **menim** *panhon *navetan- ovia lukhuj **ja** ***sanoon** *niillen / *herroollen siinä / **jaa ne on **syänym mun **kanani mutta kyllä **Suameskin- ov *viälä **laki . /

*jos- ei *muuta niin- **akkaal **laki että jos *tuloovat *hakhon **ka... **viälä nim ***m- otan** nuata **pyssyjä jota *teillä *tuas- o **ja** ***päästäl** **läpi / että **minä **en- **annak **kanoja *enää **yhtää . /

ja **huurin nii **herran tähre *isäntä kiälti (ett- *älä nyk *kuule . /

nim *mä *sanoo(n **kuulen *kyllä *minä **tiäräm *min- oov vielä *kotonani ja
 nua ov vaan *koturia . /
 **ja *tuata / ne **kattoo **mum **päällem **pitkää .
 *tottapa ne luuli että m- oo *hullu . /

Katkelman aluksi puhuja pohjustaa tulevaa kerrontaa kuvailemalla, kuinka yhdellä sotilaista on hammassärkyä. Sen voisi ajatella olevan kerronnallista taka-alaa. Tämän jälkeen puhujaan itseensä viittaava referentti tuodaan etualalle: *minä... annoon kaaroon ja sano*. Näkökulma käy välillä sotamiehessä (*niin yksi tuli kupin kaah*), minkä jälkeen puhujan persoona asettuu jälleen etualalle (*mä sano... ja vein*). Kerronnan taustaa ovat tässä esimerkissä jälleen kohdat, joissa kuvataan taustatapahtumia eli sitä, kuinka sotilaat ovat aiemmin vieneet kanoja muualta kylästä ja puhujalta itseltään. Tämän taustoituksen jälkeen ensimmäisen persoonan referentti on jälleen etualalla (*minä.. menij ja panin ja sano*). Esimerkissä käy myös ilmi Hopperin ja Thompsonin mainitsema (1980: 281) etualaisen jakson temporaalinen järjestäytyneisyys: kerronnassa peräkkäin sijoittuvat finiittiverbit ovat peräkkäisiä myös tosiasiallisina tapahtumina (*minä sanoin, vein, menin, panin* jne.).

5.2.4 Subjektin tarkoitteen taka-alaistaminen: taustan kuvaus

Tämän tutkimuksen aineistosta nousee esiin joitakin kerronnan taka-alalle asettamisen keinoja, joita esitellään seuraavissa esimerkeissä. Esimerkit ovat Raudusta (esimerkki 67) ja Vetelistä (68).

(67) (LA Rautu 8611/67)

**Viljo vel *sano kok / *suatto *ko oikei **itkin *kovast ni* / *heä sano **isäkii ko kuol' ni . /

(68) (LA Veteli 4411/382)

ja / *se rupes **minua yrittähän **kiinnis *sitte tuota **sielä ja *minä lähim menehän *sinnes *sitte / *nuori *poika *olin nii* / *sitte *sinnet tuota *sieltä **välistä ja . / se oli *sitte / **sev verram **päishään että nii sitä *vähä **huojutti nii / sepäs ei **huomannukka *sitte ko se *rupes *virijää lähti *minum *perhään *tulehan ni / se *purota **molskahti sitte **kainaloita myören sinne *sitte sinne **ammeessen . /

Esimerkissä 67 esiintyy alistuskonjuktiolla *ko* alkava lause (*ko oikei itkin kovast*), joka keskeyttää meneillään olevan kerronnan lisäämällä väliin taustatietoa.

Alisteinen lause on tässä siis myös puhujan käsitteistyksen näkökulmasta alisteinen sillä tavoin, että se ei ole lausuman pääasia vaan tilanteen taustaan liittyvää kuvausta. Kyseinen lause luo ilmauksessa kehyksen päälauseiden tapahtumille. Kehyksen voi tulkita temporaaliseksi kiinnekehäksi päälauseen ilmaisemalle tilanteelle, mutta toinen, mielestäni parempi vaihtoehto on tulkita kehys tässä tapauksessa syyksi tai motiiviksi päälauseen ilmaisemille tapahtumille.

Esimerkissä 68 esiintyy kerronnan päälinjalta poikkeava ilmaus, joka ei ala millään alistuskonjunktolla. Tarkasteltavassa kertomuksessa tosin ensimmäinen persoona on tapahtumissa esillä, koska esimerkissä puhutaan juuri puhujan kokemuksista, mutta tarkasteltava ilmaus (*nuori poika olin nii*) esiintyy kuitenkin selventävänä lisäyksenä keskellä tapahtumien kuvailua. Näin kertoja siirtää näkökulman hetkeksi taustalle, pois varsinaisesta aiheesta, selventääkseen kertomuksen kannalta olennaisia seikkoja itsestään.

Kahdessa edellä mainitussa esimerkissä taka-alaisuus liittyy paitsi lauseen taka-alaisuuteen suhteessa muuhun kerrontaan myös siihen, että näissä taka-alaisesti lauseissa ei ole ilmi pantua subjektipronominia. Subjektin tarkoite ei siten ole mainituissa esimerkeissä osallistujana esillä, koska huomio on muissa tarkoitteissa ja asioissa. Aineistoni pronominittomat alisteiset lauseet toimivat usein juuri tällaisissa taustoittavissa tehtävissä, joissa puhuja asettaa kerronnallisesti etualalle jotain muuta kuin ensimmäisen persoonan subjektin tarkoitteen.

Ilona Herlin on selvittänyt (1998) suomen *kun*-konjunktion käyttöä erilaisissa yhteyksissä. Herlinin tutkimuksen teoreettisena taustana on kognitiivinen kielentutkimus, ja yhtenä näkökulmana hänellä on myös *kun*-lauseiden etualaisuus tai taka-alaisuus tekstissä. Herlinin mukaan päälause ilmaisee yleensä etu- ja *kun*-lauseen taka-alaisen kuvauksen. Hänen mukaansa joissakin tapauksissa lauseiden hahmotus voi kuitenkin olla myös päinvastainen: *kun*-lause ilmaiseekin etualan. Herlin käsittelee etu- ja taka-alaisuuden määrittelyn ongelmia kerronnassa siltä kannalta, että etu- ja taka-alaisuus on yleensä pidetty niitä kerronnan kohtia, joissa kerronta etenee, temporaalisesti ja sekventiaalisesti, ja toisaalta myös sellaisia lauseita, jotka esittävät jonkin tärkeän tai huomionarvoisen seikan. (Herlin 1998: 87, 88, 92.) Koska *kun*-lauseet – kuten Herlin monessa kohtaa osoittaa – voivat toimia myös

kerrontaa edistävinä kohtina, ei sivulauseita voi lähtökohtaisesti määritellä vain taka-alaisiksi. Sen sijaan Herlin määrittelee *kun*-lauseiden tekstuaalista tehtävää puhujan perspektiivin avulla. Kognitiivisen kieliopin käsitteisiin kuuluvat muuttuja ja kiintopiste, joiden avulla on hahmotettu etu- ja taka-alaisuutta. Niiden sijasta voi kuitenkin käyttää käsitekokonaisuutta 'puhujan perspektiivi' kuvaamaan lausetta laajempien tekstien taka- ja etualaa. Herlin käyttää alun perin Langackerin käsitettä viitepiste: käsiteistäjä paikallistaa jonkin kohteen viitepisteen avulla. Siten *kun*-lauseet voi ajatella tällaisina tekstuaalisina viitepisteinä, joiden avulla suhteutetaan tekstin osia toisiinsa. Näin ollen viitepisteanalyysin avulla voidaan pitää taka-alaisina myös niitä *kun*-lauseita, jotka näyttävät olevan kerrontaa edistäviä. (Herlin 1998: 95.)

Alla olevassa esimerkissä ei ole aivan selvää, onko tarkasteltava lause etu- vai taka-alaa:

(69) (LA Rautu 8611/250)

[Haastatteli kysyy, minkälaisista kukista informantti valmistaa lääkkeitä.]

ne- on noist **juhannuskukist ja sit on *toisii sellasii / *pittää **panna / tuota **väk*juomaa *piälle . / tuost ot'in **nytkii tuost jä... / järven r... / **tier *reunaast kuim paljon yhä on *käynt **tekemää ko **entinen jo *monta kertaa on (tsiinny . / nyt *huhuhtelee **entiist *pois ja nuo **juhannus*kukat toas ol' nii *hyvvää . / jos ei **nukutaakoa *niitä ko **keitän ja *poan *pullo juon / *sitä **vettä ni sit *nukutta *hyväst . / nii ko *tuota / tuos **Mikom *poikoakii ko ois tult se **maito*rup toho **vanhempaa *poikoa / ni *hiä *tuota / *otti ja / m... sil **juhannus*kukkoo *viel ko **pesin ni / *paran' . /

Puhuja kertoo, millaisia vaikutuksia tietynlaisista kukista tehdyllä lääkkeellä on. Katkelman keskivaiheilla on alistuskonjunktioilla alkava usean verbin sarja: *ko keitän ja poan pullo juon*. Nämä verbit muodostavat sekventiaalisin sarjan, jossa puhuja kuvaa toisiaan seuraavia tekojaan. Sarja on samantapainen kuin edellisessä luvussa olen esittänyt rinnasteisten lauseiden yhteydessä. Tapahtumien sekventiaalisuutta pitävät etualaisuuden kriteerinä mm. Hopper & Thompson: "foregrounded parts are sequential events" (1980: 281). Tämän lisäksi kyseistä kohtaa esimerkissä voisi pitää etualaisena ainakin suhteessa edeltävään lauseeseen (*jos ei nukutaakoa*), koska sen ilmaisemaan staattiseen tilanteeseen nähden

tarkasteltavien verbien sarja muodostuu selvästi muutoskohdaksi. Näin ollen tällaisia muutoskohtia, joissa jotain alkaa tapahtua, on melko hankala mieltää taka-alaisiksi taustan kuvauksiksi.

Toisaalta taas kerronnan pääkohde tuntuu olevan lääkkeen vaikutuksissa eli nukuttamisessa, joten tarkasteltavien verbien muodostaman rakenteen näkökulma poikkeaa tästä pääaiheesta. Näissä kerronnan päälinjalta poikkeavissa rakenteissa ei subjektia useinkaan panna ilmi (ks. Duvallon & Chalvin 2004: 277). Lisäksi eräänä syntaktisena vihjeenä siitä, että nyt kuvataan taustaa, esiintyy partikkeli *ni* verbisarjan lopussa. Tätä rakennetta voisi kuvata eräänlaiseksi taustoitusrakenteeksi, jolla puhuja tähtää kerronnan varsinaiseen ydinasiaan: *ko keitän, poan, juon ... ni sit nukuttoa*. Kyseistä tekstin kohtaa voisi analysoida tekstuaalisena viitepisteenä (ks. Herlin 1998), jonka avulla puhuja suhteuttaa tilanteita toisiinsa. Varsinainen etuala eli ilmauksen pääasia on siis nukuttaminen, mutta se on suhteutettava edellisen lauseen esiin tuomaan taustaan eli tässä tapauksessa nukuttamiseen johtaneisiin toimenpiteisiin.

Taka-alaiistetun lauseen ei kuitenkaan tarvitse aina alkaa alistuskonjunktioilla. Usein taustoittava verbi esiintyykin syntaktisesti kuten päälause. Tällainen lause oli aiemmin esimerkissä 68 sekä verbi *menin* seuraavassa:

(70) (LA Kauhava 4261/77)

*mun ajallani *yksi sittem meni *naimishin niin tuanne / **Mäki-pukkilha / **Mäki-pukkilhaj ja . /

sekin *kuali / *m- olij jo sitten *akkana **niin / **Rengoos **nii** / *menin* sitte *kattomhan nii* / **niin** / *suuhun tuli *kualio / *tänne / *suuhu / nii *sellaanen... joka **vei sen *sitte . /

*se **vei sen sitte / joo / sen *emännän . /

Kauhavalainen alkaa kertoa tuntemastaan emännästä (*yksi sittem meni naimishin*). Kerronnan pääkohdaksi muodostuu emännän kuoleminen, josta kertoja ensin aloittaa ja johon hän myös lopettaa. Kertoja etenee portaittain sijoittamalla ensin itsensä ajallisesti ja paikallisesti kertomuksen kehyksiin ja etenemällä tästä itsensä asemoimisesta vähitellen lausuman pääaiheeseen: *m- olin akkana nii, Rengoos nii, menin kattomhan niin ... suuhun tuli kualio joka vei sen sitte*. Tarkasteltava verbi

menin on tässä osa aiemmin mainittua taustoitusrakennetta, jolla lausuman varsinaiseen pääkohtaan edetään. Tämän rakenteen yhtenä syntaktisena tuntomerkinä saattaisi olla *niin*-partikkelin toistuminen jokaisen edetyn askeleen kohdalla²³.

Hieman edellä käsitellyn taustoitusrakenteen tapaan toimii myös verbi *muistaa* sellaisissa kohdissa, joissa kyseistä verbiä edeltää *ni*-partikkeli ja seuraa taka-alaistettu *kun*-lause:

(71) (LA Räisälä 8651/108)

ne or **rot'inat *sitte . /
ei **kahvii ja *sokerii sillo oikee *kuletettu / mutta sitä **ruoka*tavaroa . //

ni / ***muistan** ko *mieki ol'i viel *koton ko miu *se / **veljäin *emäntäki sai / *hänel ol' **seitsemäl *lasta **ni** / *herra **ihme mite ne *sukulaist **tul'liit *tuttavat . /

(72) (LA Kurikka 4061/328)

no em *mä ny **erikoosta *siinä niin / *erikoosta niim **muistam mutta / kyllä mä nys **sev *verran kum mä oliv vielä *kelevotoon silloin kum me täs *Kankahan*kyläs olimma **ni** / **muistan** ku *kräättäri **tuli **niin** / *se / *kaikkeen ensiksi sanoo- tta / *kangas*pakka **tähän . /

Muistaa-verbi aloittaa molemmissa esimerkeissä rakenteen, jossa kuvataan varsinaisen tilanteen kehystä. Molemmissa esimerkeissä tuo kehys on jollain tapaa temporaalinen: edellisessä esimerkissä se on aika, jona puhuja oli vielä kotona, jälkimmäisessä taas se hetki, jona ”kräättäri” tuli.

Alisteisessa lauseessa esiintyy myös muita konjunktioita ilmisubjektittomien verbien yhteydessä, tosin huomattavasti vähemmän kuin *kun*-konjunktioita. Yksi näistä konjunktioista on *vaikka*:

(73) (LA Laihia 4131/233)

mä sanoom **mikäs nyt *on . /
kehuu *sinne on *tehty **sellaanen **kuva . /

²³ On syytä myös huomata, että *ni(in)*-partikkeli esiintyy kaikissa muissakin edellä käsitellyissä esimerkeissä.

mä *sanoj ja **minäkö / *vanha **ihimine . /
ja *vaikk- *olsin* **nuariki / **minä em meem **mitäap **piirtelhön *kyllä /
**siihem mä **vannon / ja **teen / *valani . /

Myös *vaikka*-alkuiset lauseet tuntuvat toimivan niissä kerronnan kohdissa, jotka toimivat taka-alaisina. Aiemmin mainitussa esimerkissä puhuja esittää taustana potentiaalisen tilanteen (*vaik olsin nuariki*), johon suhteuttaa lausuman jäljempänä seuraavan pääasian (*minä em meem mitään piirtelhön*).

Olen edellä käsitellyt ilmauksia, jotka tulkintani mukaan ovat kerronnassa taka-alalla. Tämä taka-alaisuus vaikuttaa siihen, millä tavoin puhuja on referenttinä esillä tekstissä ja edellen sen myötä mahdollisesti myös siihen, pannaanko subjektipronomini verbin yhteydessä ilmi vai ei. Tosin edellisessä luvussa kävi ilmi, että subjektipronominia ei panna ilmi myöskään, jos puhuja on tapahtumissa osallistujana ja jos kyse on puhujan itsensä toimintaa kuvaavasta kerronnasta. Näissä on kuitenkin nähdäkseni ero sekä kerronnan että subjektin ilmipanon kannalta. Rinnasteisten lauseiden sarjassa subjektin toistaminen jokaisen verbin yhteydessä olisi turhaa toistoa (*minä menin ja minä sanoin*). Kyse on tässä mielessä siis toistoa välttävästä ellipsistä, ja pronominin toisto saattaisi tehdä ilmauksesta jopa emfaattisen. Alisteisissa ja taka-alaisissa lauseissa taas kyse on siitä, että sellaisenkin kerronnan keskellä, jossa ei välttämättä kerrota puhujan omista toimista, puhujalla on mahdollisuus kuvata taustaa ja omaa aika-paikkaista sijaintiaan suhteessa päälauseen tai etualaisen lauseen ilmaisemiin tapahtumiin (esimerkki 70). Koska subjektin tarkoite ei ole osallistujana tilanteessa, subjektipronomini jää usein pois. Lisäksi sellaisessa kerronnassa, jossa puhuja itsekin on tapahtumissa osallistujana, alisteisissa tai taka-alaisissa lauseissa voidaan tuoda esiin tarpeellista taustatietoa puhujasta itsestään (esimerkki 68).

Myös esikenttäalkuiset lauseet voivat olla keinoja taka-alaiistaa subjektin tarkoite. Esikenttään sijoittuvista lausekkeista kyseeseen tulevat lähinnä objekti, ja mahdollisesti kyseeseen tulevat myös integroituneet adverbiaalit. Subjektin taka-alaiistamisen objekti-alkuisissa lauseissa on maininnut myös Lappalainen (2006) niin sanottujen tarkistuskysymysten yhteydessä. Käsitteistyksen näkökulmasta ilmauksessa olisi siis etualaiistettuna se tarkoite, johon puhuja kiinnittää huomionsa, kun taas muu osa ilmausta on taka-alaiistettuna. Etualaisuuden ja taka-alaisuuden

suhde ei kuitenkaan välttämättä ole esikenttäalkuisissakaan lauseissa näin yksinkertainen, koska puheaktipersoonaa on tavallaan aina tekstissä läsnä etenkin omakohtaisessa kerronnassa, oli sen pronomini sitten ilmi pantuna tai ei. Toinen tulkintamahdollisuus on, että puhuja käyttää esikenttään sijoittuvaa tarkoitetta viitepisteenä, johon suhteuttaa tulevaa kerrontaa ja esimerkiksi muita elämänsä tapahtumia. Langackerin mukaan (2008) viitepisteessä on kyse huomion kiinnittämisestä johonkin entiteettiin, jotta sen avulla voidaan paikallistaa jokin toinen kohde: ”The speaker directs attention to one conceived entity [--] for the specific purpose of locating another that is mentally accessible to it” (mts. 83). Viitepisteen mukainen tulkinta on ilmeinen ainakin vaihtuvaa teemaa ilmaisevien adverbialien yhteydessä:

(74) (LA Rautu 8611/22 ja 234)

****Pieksämäil** täytin *viiskymment vuotta
****Pieksämäelkää** ni **en o **kertoakoa *käynt . /

Yllä olevissa esimerkeissä adverbialit *Pieksämäil* / *Pieksämäelkää* toimivat näin ollen kerronnallisina viitepisteinä puhujan vaiheita kuvaavassa tekstissä. Vaihtuvaa teemaa ilmaisevat adverbialit toimivat kohtina, joihin puhuja kiinnittää huomionsa ohjataksaan kerrontaansa eteenpäin (vrt. Shoren termi ’orientoiva sivuteema’ 2008: 45).

6. Päätelmät

Olen selvittänyt 1. persoonan subjektipronominin esiintyvyyttä pohjalaisissa ja kaakkoisissa murteissa hyödyntäen Lauseopin arkiston aineistoja. Subjektipronominin poisjääminen näyttää aineistoni mukaan (1783 kpl yks. 1. persoonan finiittiverbiä) olevan huomattavasti yleisempää kaakkoisissa kuin pohjalaisissa murteissa: edellisissä pronomini puuttuu lähes 30 prosentista kaikista yksikön 1. persoonassa olevista finiittiverbeistä, kun jälkimmäisissä se puuttuu vain 15 prosentista tapauksista. Tämä tulos ei kuitenkaan vielä oikeuta tekemään päätelmää, että kaakkoismurteissa pronominin poisjäänti olisi näin merkittävästi yleisempää, koska laajemmassa aineistossa murteistojen ero kutistuu: kaakkoisissa

murteissa pronominin poisjänti on vain noin kolme prosenttia yleisempää kuin pohjalaisissa. Laajennettuun aineistoon on sisällytetty kaikki Lauseopin arkiston pohjalaisten ja kaakkoisten murteiden yksikön 1. persoonan finiittiverbit. Koska aineistoni koostuu kummassakin murreryhmässä vain muutaman eri puhujan tekstistä, korostuvat lisäksi yksilöiden väliset erot lukumääriä laskettaessa. Jos ääripäät eri puhujien välillä jätetään huomiotta, 1. persoonan subjektipronominin esiintymisindeksi vaihtelee kummassakin murreryhmässä 0,81 ja 0,86 välillä. Keskimääräiset indeksit ovat siten lähellä esimerkiksi Paunosen (2001) laskelmia helsinkiläisten keskimääräisestä pronomini-indeksistä.

Käyttämäni aineisto koostuu haastatteluista, jotka on tehty 40 vuotta sitten. Kiintoisaa olisikin selvittää subjektipronominin poisjäämistä pohjalaisissa ja kaakkoisissa murteissa käyttäen uudempaa aineistoa: olisiko murteiden välillä eroavaisuuksia tämän ilmiön suhteen, jos ilmiötä selvitetään nykyisten puhujien avulla? Tai olisiko eroja muiden murreryhmien välillä? Lisäksi ikä, sukupuoli ja puhetilanne olisivat tämänkin ilmiön suhteen kiinnostavia muuttujia. Subjektipronominin käytön sukupuolittaisia eroja Lappalainen (2004) on helsinkiläisten nuorten puheesta löytänytkin.

Olen tutkimuksessani tuonut esiin myös niitä syntaktisia ja tekstuaalisia ympäristöjä, joissa subjektipronomini näyttää tavallisesti jäävän pois. Lähtökohtanani on ollut se, että subjektipronomini jää pois usein sanajärjestyksissä, joissa lauseen alussa on jokin muu kuin subjektina toimiva substantiivilauseke. Lauseen alussa ennen verbiä voi siten olla objekti-, predikaatiivi- tai adverbiaalilauseke. Selventääkseni sitä, että mainituilla lausekkeilla on merkitystä subjektipronominin poisjäämiseen, olen selvittänyt, millaisia objekteja ja adverbiaaleja esiintyy yhtäältä ilmisubjektillisissa ja toisaalta ilmisubjektittomissa lauseissa. Havaintoni on, että ensinnäkin mainitun pronominin sisältävissä transitiivilauseissa lauseenalkuiset objektit ovat usein muita kuin täysiä NP:itä, tavallisesti jäljempänä seuraavan lauseobjektin tukipronomineja. Subjektipronominittomissa transitiivilauseissa sen sijaan verbiä edeltävät objektit ovat enimmäkseen täysiä NP:itä. Toiseksi myös adverbiaalin olemus näyttää jonkin verran eroavan sen mukaan, onko kyseessä ilmisubjektillinen vai -subjektiton lause. Olen erotellut toisistaan integroituneet ja irralliset adverbiaalit. Integroituneita adverbiaaleja esiintyy suhteessa enemmän ilmisubjektittomissa lauseissa, irrallisia

adverbiaaleja taas enemmän ilmisubjektillisissa lauseissa. Tosin tämä tendenssi näkyy selvästi vain kaakkoismurteissa, koska pohjalaismurteiden ilmisubjektittomien lauseiden lukumäärät ovat niin vähäisiä, ettei täysin luotettavia päätelmiä voi tehdä. Pohjalaismurteidenkin adverbiaalijakauma kuitenkin noudattaa edellä mainittua tendenssiä.

Ennen verbiä sijaitsevien lausekkeiden ominaisuudet liittyvät tulkintani mukaan siihen, millainen funktio lauseella on tekstissä. Olen jakanut aineistoni ilmisubjektittomat finiittiverbit rakenteisiin, joissa pronominittomuus on tyypillisintä: esikenttä- ja verbialkuisiin lauseisiin sekä limittäisrakenteeseen. Näiden lisäksi on tarkasteltu myös lausetta edeltävän vapaan NP:n merkitystä yhtenä mahdollisena rakenteena, jossa subjektipronomini jätetään panematta ilmi. Objekti- ja adverbiaalialkuiset lauseet toimivat tekstissä usein kontrastoivassa kerronnassa: esikentässä sijaitsevan lausekkeen tarkoite asetetaan vertailtavaksi jonkin toisen tekstissä ilmenevän tarkoitteen kanssa. Objekti tai adverbiaali saattaa olla lauseessa myös muunlaisen emfaasin kohteena, jolloin lause saa esimerkiksi affektiivisesti painottuneita vivahteita. Esikentässä sijaitseva lauseke on näin fokuksen kohteena, mikä motivoi sitä, että neutraalimpi NP eli subjektipronomini voi jäädä pois.

Verbialkuisten lauseiden tekstuaalisen merkityksen tulkinnassa olen käyttänyt jakoa etualaiseen ja taka-alaiseen kerrontaan. Subjektipronomini näyttää jäävän pois sekä silloin, kun subjektin tarkoite on kerronnassa etualalla, että silloin, kun se on taka-alalla. Kerronnallisesti nämä kaksi kuitenkin eroavat toisistaan. Etualaistettuna subjektin tarkoite esiintyy rinnasteisten finiittiverbien muodostamassa rakenteessa. Siinä kertoja kuvaa tavallisimmin tilannetta, jossa on itse ollut osallistujana. Taka-alaistettu subjektin referentti taas ilmenee sellaisissa kerrontaa taustoittavissa rakenteissa, joissa ilmauksen päähuomio on jossain muualla kuin puhujan itsensä toimissa. Aineistossani esiintyy taustoitusrakenteeksi kutsumani ilmaustyyppi, jossa ilmisubjektiton finiittiverbi esiintyy yhdessä *ni(in)*-partikkelin kanssa. Puhuja voi kyllä tällaisessakin kerronnassa kuvata omaa toimintaansa, mutta taka-alaistettu osuus kuvaa muita kuin varsinaisia tapahtumia, vaikkapa ajallista taustaa. Myös esikenttäalkuisten lauseiden asemaa kerronnassa voi ajatella etualaistuksena silloin, kun esikentän lauseke on kerronnallisesti fokuksessa. Toisaalta varsinkin vaihtuvaa temaa kuvaavien adverbiaalien merkitys selittyy paremmin kerronnan viitepisteen

avulla. Viitepistetulkinnassa esikentän lauseke ei ole etualalla, vaan sen avulla ohjataan kerrontaa eteenpäin.

Etu- ja taka-alaiseen kerrontaan liittyy myös joitakin kiinnostavia konventionaalistumia. Kieltoilmausten yhteydessä olen selvittänyt myös ilmisubjektillisten *muistaa-* ja *tietää-*verbien käyttöä. Havaintoni on, että *em mä tierä* -tyyppisiä ilmauksia esiintyy lisäyksenomaisina jaksoina muun kerronnan keskellä. Tällaisissa jaksoissa puhuja ei yleensä informoi kuulijaa tietämättömyydestään, vaan jakson avulla puhuja ilmaisee suhtautumistaan puheenalaiseen asiaan. Tämä ilmaustyyppi onkin mainitussa käytössä usein episteemisluonteinen kommentti suhteessa muun lausuman sisältöön. *Mie em muista* -tyyppi tuntuu taas toisinaan vakiintuneen muun muassa sanahaun tehtäviin.

Tässä tutkimuksessa esitetyt rakenteet eivät tietytikään ole ehdottomasti ja aina ilmisubjektittomia. En ole pyrkinyt tutkimuksessani esittämään tyhjentävää selitystä subjektipronominin esiintymisestään. Sen sijaan olen nostanut aineistostani esiin joitakin syntaktisia ja tekstuaalisia ympäristöjä, joissa ilmisubjektittomuus näyttää olevan tavallista. Subjektipronominin poisjäämisessä onkin kyse yhtäältä tekstuaalista syistä ja toisaalta myös idiolekteista. Kuten olen tutkimuksellani pyrkinyt osoittamaan, subjektipronomini näyttää jäävän pois tiettyjä tekstuaalisia funktioita toteuttavissa ilmauksissa, mutta todennäköisesti vastaavissa tehtävissä esiintyy myös ilmisubjektillisiä lauseita. Lisäksi tässä työssä on tullut esiin sekä havainto, että puhujien väliset erot voivat olla suuria. Aineistoni rautulaisen informantin tekstissä on poikkeuksellisen paljon pronominittomia finiittiverbejä, mikä ei selity murretaustalla, koska lähipaikkakunnilta kotoisin olevilla puhujilla pronomineja esiintyy lähes yhtä paljon kuin pohjalaisella vertailuryhmällä. Kyse voi tietysti olla yksilöllisestä puhetavasta, mutta kyse voi olla myös puhetilanteesta. 60-luvulla tehdyt haastattelut ovat melko kaavamaisia, koska haastattelija kyselee usein esimerkiksi vanhoista työtavoista tai uskomuksista. Siten informantin vastauksetkin voivat olla kaavamaisia: haastateltava on ikään kuin jo valmiiksi asennoitunut antamaan tietynlaisen kuvauksen vaikkapa elämänsä vaiheista. Tästä syystä olisikin syytä tutkia subjektipronominin esiintymistä myös muunlaisessa, aihepiireiltään vapaammassa kerronnassa, jotta tutkimukseni johtopäätöksiä olisi mahdollista paremmin arvioida.

Lähteet

Aineistolähteet:

LaX = Lauseopin X-arkisto. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus - Turun yliopiston kieli- ja käännöstieteiden laitos, Lauseopin arkisto. Turku.

Kirjallisuuslähteet:

Duvallon, Outi – Chalvin, Antoine 2004: La réalisation zéro du pronom sujet de première et de deuxième personne du singulier en finnois et en estonien parlés. *Linguistica Uralica* 4/2004, s. 270–286.

ISK= Hakulinen, Auli – Vilkuna, Maria – Korhonen, Riitta – Koivisto, Vesa – Heinonen, Tarja Riitta – Alho, Irja 2004: *Iso suomen kielioppi*. SKST 950. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Hakulinen, Auli – Karlsson, Fred 1995: *Nykysuomen lauseoppia*. SKST 350, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Halliday, M.A.K 1985: *An Introduction to Functional Grammar*. London: Arnold.

Heinonen, Tarja Riitta 1995: Null subjects in Finnish: From either-or to more-or less. Tapio Hokkanen, Marja Leinonen & Susanna Shore (toim.), *SKY 1995* s. 47–78. Helsinki: Suomen kielitieteellinen yhdistys.

Helasvuo, Marja-Liisa 1988: *Subjekteina ja objekteina toimivat nominilausekkeet puhutussa suomessa*. Lisensiaatintyö HY, SKL.

----- 2001: *Syntax in the Making. The emergence of syntactic units in Finnish conversation*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

Helasvuo, Marja-Liisa – Laitinen, Lea 2006: Person in Finnish: Paradigmatic and syntagmatic relations in interaction. Marja-Liisa Helasvuo & Lyle Campbell (toim.) *Grammar from the Human Perspective. Case, space and person in Finnish*. 173–207. *Current Issues in Linguistic Theory* 277. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

Helasvuo, Marja-Liisa – Sorjonen, Marja-Leena 1986: Mitä Turun puhekielestä sanotaan? *Virittäjä*, 360–367.

Herlin, Ilona 1998: *Suomen kun*. SKST 712. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Hopper, Paul J. – Thompson, Sandra A. 1980: Transitivity in grammar and discourse. *Language* 56, s. 251-299.

-----2001: Transitivity, clause structure, and argument structure: Evidence from conversation. Joan Bybee & Paul Hopper (toim.) *Frequency and the Emergence of Linguistic Structure*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, s. 27–61.

Ikola, Osmo – Palomäki, Ulla – Koitto, Anna-Kaisa 1989: *Suomen murteiden lauseoppia ja tekstikielioppia*. SKST 511. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Kalliokoski, Jyrki 1989: *Ja. Rinnastus ja rinnastuskonjunktion käyttö*. SKST 497. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Lambrecht, Knud 1994: *Information structure and sentence form. Topic, focus and the mental representations of discourse referents*. Cambridge: Cambridge University Press.

Langacker, Ronald W 2008: *Cognitive Grammar. A Basic Introduction*. Oxford: Oxford University Press.

Lappalainen, Hanna 2004: *Variaatio ja sen funktiot. Erään sosiaalisen verkoston jäsenten kielellisen variaation ja vuorovaikutuksen tarkastelua*. SKST 964. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

-----2006: Pronominisubjektin käytöstä ja poisjätöstä Kelan asiointikeskusteluissa. – Taru Nordlund, Tiina Onikki-Rantajääskö ja Toni Suutari (toim.) *Kohtauspaikkana kieli: näkökulmia persoonaan, muutoksiin ja valintoihin*. SKST 1078. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, s.37–64.

Pajunen, Anneli 2001: *Argumenttirakenne. Asiantilojen luokitus ja verbien käyttäytyminen suomen kielessä*. Suomi 187. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Palander, Marjatta 1991: Puhe- ja kirjakielen sanajärjestyseroja. *Virittäjä*, s.235-254.

Paunonen, Heikki 2001: Yksikön 1. persoonan pronominin käyttö Helsingin puhekielessä. M. Blomqvist, M. Saari & P. Slotte (toim.) *Våra språk i tid och rum*, s. 154–168. Institutionen för nordiska språk och nordiska litteratur vid Helsingfors universitet utgivna genom Mirja Saari B: 21. Helsinki.

Scheibman, Joanne 2001: Local patterns of subjectivity in person and verb type in American English conversation. Joan Bybee & Paul Hopper (toim.) *Frequency and the Emergence of Linguistic Structure*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, s.61–91.

Shore, Susanna 2008: Lauseiden tekstuaalisesta jäsennyksestä. *Virittäjä*, s. 24–65.

SKST= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia.

Sorjonen, Marja-Leena – Laakso, Minna 2005: Katko vai *eiku*? Itsekorjauksen aloitustavat ja vuorovaikutustehtävät. *Virittäjä*, s. 244-271.

Strellman, Urpu 2005: *Persoonapronominien liikkäyttö: normin synty ja muotoutuminen*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.

Vilkuna, Maria 1989: *Free word order in Finnish*. SKST 500. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.